

En historiografisk transformasjon?

Russisk historievitenskap fra sovjetisk til postsovjetisk kontekst

Masteroppgave i historie

Av Synnøve Nyman

Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier (IAKH)

Universitetet i Oslo

Vår 2007

Forord

Utgangspunktet for masteroppgaven var nysgjerrighet angående forholdene for russiske historikere etter de raske og tilsynelatende radikale forandringene i Russland som fulgte med oppløsningen av Sovjetunionen. Oppmerksomhet gitt spørsmålene *Hva fortelles nå? Hvordan arbeides det?* var sjelden å se i norske medier og litteratur.

Arbeidet med oppgaven ble noe tyngre enn forventet av flere grunner. Den opprinnelige tenkte tilnærmingen måtte endres fordi det å gi en oversikt over det russiske historiefaget kan være et omfattende prosjekt i forhold til masterstudiets rammer. Samtidig ble det klart at svært få vitenskapelige arbeid var gjort spesielt om faget i postsovjetisk tid. Et annet savn har vært å kunne forholde seg til et historiografisk fagmiljø i Norge – kanskje en empirisk tradisjon dominerer for sterkt? Dette har gjort at oppgaven er skrevet i en litt ubehagelig følelse av ensomhet – og masterstudiet har hatt mer preg av selvdannelse enn av utdanning.

Heldigvis har det vært en god motvekt til dette. Jakten på engelsk- og russiskspråklig litteratur ga resultater, veileder Åsmund Egge har vært til stor hjelp i struktureringen og avgrensingen av oppgaven, og det samme gjelder Aleksander Kans strenge korreksjon. Også andre har vært med på å stadfeste inntrykk av tendenser og gitt oppgaven retning – ansatte ved biblioteket i RAN (Det russiske vitenskapsakademiet), ved *Senter for russisk språk og kultur* (Statsuniversitetet) og ved bokhandelen *Akademkniga* - alle i St. Petersburg. Sist men ikke minst har tekstlesing, forespørsler og samtaler, søk i russiske kilder og oppdatering av russisk dagsorden foregått raskere og med sikrere fortolkninger på grunn av hjelp fra Vladislav.

Takket være disse har arbeidet med oppgaven foregått lettere, og deres bidrag har uten tvil forbedret kvaliteten på oppgaven.

Innhold

Innledning	1
Begrepet 'historiografi'	2
Teori og praksis på området	4
Hvorfor studere historiografi?	4
Forskning på sovjetisk og postsovjetisk russisk historiefag.....	5
Tilnærming og avgrensning i masteroppgaven.....	7
Sovjetisk historiefag	9
Kort om førrevolusjonær tradisjon	9
Kontroll over historiefaget	10
Den sovjetiske varianten av historisk materialisme	11
Sovjetisk historieforskning sett kronologisk	12
1920-årene	12
Under Stalin	14
Under Khrusjtsjov	19
Under Brezjnev	22
En verdiløs litteratur? Oppsummering og konklusjon	26
”Historiografiens perestrojka”	32
Samfunnsdebatten – fra politisk styring til publisistisk utfordring	33
Skjønnlitteraturens rolle	33
Politisk initiativ	35
Perestrojka-politikken utfordres fundamentalt	41
Utvikling blant faghistorikerne	42
Endringer i institusjonene	43
Tidsskrifter	45
Åpnere arkiver	46
Debatter og tematisk fokus	47
Teoretiske motsetninger og nye tilnærminger	50
Oppsummering og konklusjon	54
Trege historikere	57
En vitenskap i krise?	58

I en postsovjetisk kontekst: russisk historiefag i 1990-årene	61
"Arkivrevolusjonen"	64
Utgivelser og tematisk fokus	69
Nye tilnærminger	72
Antikommunisme, 'totalitarisme' og sosialhistorie	73
Andre tilnærminger	77
Problematiske pluralisme	78
Nærmere om russisk forskning innen noen utvalgte tema	80
Oktoberrevolusjonen	81
Stalin-tiden	84
Andre verdenskrig/Den store fedrelandskrigen	88
Sovjetisk utenrikspolitikk	91
Politisering og statlig forsøk på tilstramming	92
Oppsummering	95
Et tiår med paradokser	97
 Konklusjon	 100
Årsaker til opplevelse av krise	103
Et fag i overgangsfase – en historiografisk erfaring	105

Litteratur

Innledning

Med de store samfunnsmessige forandringene som kom med oppløsningen av Sovjetunionen var det nærliggende å anta at dette også hadde fremkalt store forandringer i det russiske historiefaget. Sovjetisk historievitenskap beskrives ofte som sterkt politisert og med teoretiske og tematiske begrensninger. Ut fra et slikt syn kan postsovjetisk tid sees som en radikal ny fase i det russiske historiefaget, og noen mener sovjetisk historie først med oppløsningen kunne begynne å behandles som "historie".¹ Ser man nærmere på sovjetisk historievitenskap vil man se at den var mer nyansert og sammensatt. Mange historikere var ikke medlemmer av Kommunistpartiet, og det fantes historikere blant dissidentene. I tillegg kunne bruk av marxist-leninistiske sitater være av rituell karakter og uten nær tilknytning til forskningens empiriske verdi. Med slike nyanseringer kan bruddet med sovjetisk tid virke mindre radikalt, men likevel som et tydelig vendepunkt.

I perestrojka-perioden ble historien brukt i det politiske forsøket på å få gjennomført reformer og rehabilitering av deler av den sosialistiske arven. Fra offentlig hold ble det oppfordret til en nytenking også om egen historie, men myndighetenes grenser for en slik historierevisjon ble raskt overtrådt av journalister og skribenter. Avsløringene som kom i den forbindelse, spesielt fra Stalin-tiden, synes å ha forsterket interessen for historie generelt i samfunnet. Den sterke og omfattende medieorienterte historiediskursen avtok med oppløsningen av unionen. I denne prosessen kom faghistorikere noe nølende ut på banen. Det foregikk likevel diskusjoner og teoretisk utvikling også i fagmiljøet, der en konservativ elite ofte reagerte kraftig på de nye og liberale tendensene. På denne tiden kunne det sees påstander om at russisk historiedisiplin var i en krisetilstand.

Store deler av russisk historiemiljø synes å ha trengt tid til å omstille seg etter de nye samfunnsmessige og faglige endringene. Selv om det fantes de som raskt grep mulighetene som en politisk fristilling ga, så var mange historikere likevel avventende. I 1990-årene ble det brukt mye tid på å undersøke og å gi ut dokumenter fra mer tilgjengelige arkiver, og først rundt midten av tiåret var det tydeligere at nye tilnærminger var inkludert i historiefaget. Til tross for at en slik nyorientering ikke foregikk uten motstand kom russisk historiefag til å gjennomgå en betydelig utvikling på kort tid.

¹ Peter Holquist, *Constructing a New Past: The Soviet Experience in Post-Soviet Historiography*. <http://www.stanford.edu/group/Russia20/holquist.htm> 1998, avsnitt 1

Foruten å beskrive denne prosessen inneholder masteroppgaven en beskrivelse av det sovjetiske historiefaget. Kjennskap til russisk historiefag i den sovjetiske perioden er viktig for å forstå fagets utvikling under og etter oppløsningen av Sovjetunionen. Det er også sett nærmere på påstanden om krise, på den såkalte ”arkivrevolusjonen” og på nye tilnæringer som eventuelt hadde erstattet marxistisk historieskriving. Nytt tematisk fokus og nyvurderinger av gamle tema var det også i utgangspunktet forventninger om i og med at historiefaget tilsynelatende var løst fra offentlig politisk bruk og kontroll.

I fremstillingen er fokuset rettet mot arbeider av profesjonelle historikere. Historieoppfatninger blant ”vanlige folk” eller sett ”nedenfra” kunne vært vel så interessant, men det ville kanskje være en større utfordring metodologisk sett. Belysning av undervisningsforhold og historiefagets tilstand i andre tidligere sovjetrepublikker er det i liten grad fokusert på. Det samme gjelder aspektet historiebruk – som lett kunne fylle en egen oppgave.

Begrepet ’historiografi’

I letingen etter teori om historiografi ble det tydelig at begrepet tillegges ulikt innhold og defineres på ulike måter. En vanlig forklaring er at historiografi er *den delen av historiefaget som ser på fagets egen utvikling,*² eller sagt på en annen måte: *det forskningsfeltet som utforsker historieskrivingens og historieforskningens egen historie.*³ En annen bruk av ordet er som betegnelse på *historisk litteratur som behandler et bestemt tema* – for eksempel litteratur om Oktoberrevolusjonen. Andre igjen fremhever selve prosessen; *skrivningen av historie, særlig den som skrives basert på kritisk undersøkelse av kilder, og en syntese av utvelgelsen av slike kilder i form av en narrativ beretning som tåler å bli testet med kritiske metoder.*⁴ Denne definisjonen skal være vanlig i anglosaksisk litteratur, hvor ”historiography” også kan omfatte teoretiske aspekter ved faget. Denne begrepsbruken *kan* være misvisende.⁵

På grunn av denne flertydigheten kunne det med fordel ha vært et klarere skille mellom forståelsene av begrepet som litteratur, skrive- og forskningsprosess og analyse – der begrepet ’historiologi’ av og til brukes.⁶ Flertydigheten gjør også at det av og til henvises til konteksten for å

² Aschehougs og Gyldendals Store norske leksikon, Kunnskapsforlaget 1997, bind 7 under ”Historiografi” s 100

³ GADs historieleksikon. Tønnes Bekker-Nielsen (et. al.), København, Gads forlag 2001, s 252

⁴ The New Encyclopædia Britannica, bind 5, bind 5, under ”historiography” s 949

⁵ Jeppe N. Jepsen, *En kritisk historiografisk metode*. <http://www.historie.sdu.dk/rubicon/2000c/metode.html>
Avsnitt 3, note 2/avsnitt 49

⁶ Begrepet er sett i svenske, russiske og serbiske tekster. Også i Markwick s xiv, se neste note

forstå hvilken betydning av begrepet det siktes til.⁷ Videre i oppgaven brukes uttrykket først og fremst i den første betydningen – en fremstilling av en historiefaglig utvikling.

Fagområdet historiografi har gjennomgått en utvikling og har fått flere tilnærminger. Dette har endret dets karakter og status; det har gått fra å i hovedsak være beskrivende og ofte fokusere på ”store” historikere, til man i 1960-70-årene begynte å gi en mer forklarende drøfting av *hvorfor* historikere skriver som de gjør.⁸ Det synes som om denne delen av historiefaget har modnet på en tilsvarende måte som faget i sin helhet, og litteratur om historiografi har hatt en stor økning i omfang de siste tyve årene.⁹ I dag kan historiografiske studier ha mange ulike tilnærminger og benytte flere forskjellige binstreksdisipliner. Tenker man seg en bredest mulig analyse av en historiefaglig utvikling burde studier være en meta-analyse som blant annet inneholdt teoretiske syn, metodologisk praksis, bevisførsel, fremstillingsmåte, sosial, kulturell, og politisk kontekst sammen med forskningsinterne forhold, gjerne også biografi. Sannsynligvis finnes det flere aspekter. Forsøkene på en slik overordnet analyse skiller historiografien fra historiefilosofi, - teori og - metodologi.

Også i russiske leksika hevdes det at begrepet ikke er godt nok definert siden det av og til forstås som forskning på historisk litteratur, og av og til forstås som et synonym til historisk litteratur.¹⁰ Alle russiske statsuniversiteter som det har vært søkt informasjon hos i forbindelse med oppgaven, har egne avdelinger for historiografi. Dette synes å være en videreføring av faginnndelingen fra sovjetisk tid, hvor historiografi fikk stor oppmerksomhet fordi en ”korrekt” fremstilling av fortiden i henhold til marxismen-leninismen var viktig siden faget blant annet skulle fungere som en legitimering av Oktoberrevolusjonen og den sovjetiske staten, og også bidra til utviklingen av et kommunistisk samfunn.

Det er hevdet at majoriteten av sovjet-russiske historikere fant studiet av historieforskningen like interessant og viktig som studiet av hendelser, strukturer og prosesser. Spesielt fikk dette i poststalinistisk tid stor oppmerksomhet, og det ble utgitt en mengde historiografisk litteratur.¹¹ Foruten de politiske grunnene finnes det flere årsaker til interessen og produksjonen av slike arbeider. Historikeren Aleksander Kan trekker fram at en situasjon med en nærmest permanent politisk konfrontasjon med den kapitalistiske verden også forutsatte en ideologisk konfrontasjon, og det ble forventet av historikerne at de skulle kritisere teorier og arbeider til ideologiske motstandere.

⁷ Roger D. Markwick, *Rewriting History in Soviet Russia: the politics of revisionist historiography, 1956-1974*. Palgrave, Basingstoke 2001, s xiv. Henviser igjen til P. Novick 1988, s 8

⁸ Michael Bentley, *Modern Historiography. An Introduction*. London/New York, Routledge 1999, s xi

⁹ Samme sted, s xiv

¹⁰ Wikiznanie, <http://www.wikiznanie.ru>

¹¹ Alexander Kan, “A Prodigal Son’s Return: Post-Soviet Historians in Search of a new Identity.” I *Storia della Storiografia*, 44 (2003), s 85; John Barber, *Soviet historians in crisis: 1928-1932*. Macmillan, London 1981, s viii

Det var også nødvendig for historikerne å revidere sine posisjoner og kritisere tidligere arbeider i takt med partipolitiske endringer og direktiver, og forskningsinstitusjoner på høyere nivå hadde spesielle råd og avdelinger for studiet av historiografi. Foruten dette er det sannsynlig at liten kontakt med internasjonalt fagmiljø samt begrenset tilgang til tidsskrifter og arkiver var med på å skape denne tilbøyeligheten til å studere historieskrivingens historie; slike studier krevde mindre publisert materiale, og skal særlig ha vært aktuelt ved universiteter i provinsene, men var også et trekk ved andre høyere utdanningsinstitusjoner.¹²

Teori og praksis på området

Selv om det finnes flere måter å analysere historieskriving på synes en vanlig todeling å gå mellom på den ene siden å belyse historiens *funksjon* i samfunnet, som kan være legitimerende, ideologisk eller integrerende. På en annen side finnes analyser som ser mer på *forandringer i den historiefaglige forskningen*.¹³ Videre finnes det innen den sistnevnte forskningen en delingslinje mellom det å se faglige forandringer i sammenheng med generell kultur- og samfunnshistorie, og den som ser på endringer som følge av en indre utvikling i det historiefaglige miljøet. Disse posisjonene kalles henholdsvis *eksternalister*, fordi de fremhever betydningen av eksterne faktorer, og *internalister*, fordi de vektlegger vitenskapsinterne forhold.¹⁴ En analyse kan selvfølgelig velge å legge hovedvekten på en av disse, men en fylldig om omfattende studie bør inkludere begge siden indre og ytre faktorer gjerne henger sammen og kan påvirke hverandre.

Det ser ut til at det finnes lite teori om analyse av historieskriving. Historikere velger heller blant de faktorer og bindestreks-disipliner de finner hensiktsmessige. Det nærmeste som kan sies å være bruk av en omfattende teori er analyser ved hjelp av Thomas Kuhns teori om vitenskapelige revolusjoner – der uttrykket 'paradigmeskifte' noen ganger virker å være en lettvent formulering som fremsettes uten grundig empiri. Men historievitenskapens historie har mange fellestrekk med annen vitenskapshistorie og teorien kan derfor være fruktbar.

Hvorfor studere historiografi?

Bak interessen for historiografi i analytisk forstand ligger ofte en interesse for epistemologi og grunnlagstenkning, og historiografi kan og bør bidra til faglig selvrefleksjon som igjen kan øke bevisstheten om egen identitet og om skiftende standarder, tradisjoner og retninger innen historiefaget. Ut fra dette kan historiografiske studier ifølge Kjeldstadli få en kritisk oppgave, og

¹² Kan 2003, s 85-86

¹³ Birgitta Odén i *Frontlinjer i historiefaget: moderne historieskriving i internasjonalt perspektiv*. Nils Johan Ringdal (red.) Oslo, Universitetsforlaget 1983, s 14

man kan også si en korrigerende oppgave: de kan vise hvor man tidligere er kommet for kort og deretter formulere anbefalinger for kommende forskning. Dette kan i sin tur føre til kamp om historiefagets innhold.¹⁵ Ofte er en slik historiografisk interesse forbundet med en ny fase innen faget, som i generell vitenskapshistorie.¹⁶ Interessen for og forventningen om en ny tilstand i det postsovjetiske historiefaget kan være et eksempel på dette.

Studier av historieskriving kan vise hvordan samfunnsutviklingen påvirker eller gjenspeiles i forskningen – og noen ganger hvordan forskningen påvirker samfunnet. Et aktuelt studieområde her er hvordan fag og fremstilling henger sammen med samtidige politiske forhold og som en komponent i politisk kultur. Et annet viktig fokus er hvordan historisk forståelse og fremstilling er i ulike kulturer i bredere forstand. Som den svenske historikeren Åke Holmberg understreker har den tolkende historikeren en nøkkelrolle i rammen rundt sin syntese, og uten kunnskap om historieforskning i forskjellige kulturer kan man komme til kort i forsøk på å forstå andres arbeider.¹⁷ En ytterligere grunn er fordelene dette kan gi ved bruk av en komparativ tilnærming i forskningen, samt innsikt i det den svenske historikeren Birgitta Odén kaller strukturelt betingede konflikter som oppstår ved kulturmøter. For om vitenskap har internasjonale ambisjoner blir den målt etter internasjonal standard, og derfor mener hun kunnskap om andres forskning og tradisjoner bør lede til metodeimport, nye spørsmålsstillinger og innsikt i ansvaret for utformingen av en global tolkningsramme.¹⁸ Dermed skulle historiografiske analyser på sikt kunne bidra både til en utvidet forståelse og til kvalitative forbedringer av forskningen.

Forskning på sovjetisk og postsovjetisk russisk historiefag

Det finnes en stor mengde beskrivelser og analyser av *sovjetisk historieforskning*. Det synes å være et dominerende syn, særlig blant vestlige, men også blant mange russiske historikere, at den rigide fortolkningen av marxismen-leninismen som ble myndighetenes linje, var svært hemmende for historievitenskapen. I tillegg kom problemer med kildetilgang og tematiske begrensninger. Hele tiden fantes det historikere som tenkte utover denne rammen og som var skeptiske til den offisielle historiefremstillingen. Dette gjør at sovjetisk historieforskning kan være mer nyansert enn ofte antatt. Likevel finnes det ekstreme syn som forkaster all sovjetisk historieforskning som falsifisering.

¹⁴ GADs Historieleksikon, s 252

¹⁵ Knut Kjeldstadli, *Fortia er ikke hva den engang var*. Oslo, Universitetsforlaget 1999, s 51-52

¹⁶ Jepsen, avsnitt 10

¹⁷ Åke Holmberg sitert i *Frontlinjer i historiefaget*, s 8

¹⁸ Odén i *Frontlinjer i historiefaget*, s 8, 9 og 15

Perestrojka-perioden er det også skrevet en god del om. Denne litteraturen er ulik i komposisjon, men har klare fellestrekk; utviklingen av historiefaget og nyvurderingen av russisk historie sees i sammenheng med samfunnsutviklingen forøvrig, og da særlig med den politiske utviklingen. Et markert skifte innen historiefaget er det vanlig å se rundt 1987-88 da noen faghistorikere begynner å ytre seg friere og en del konferanser vekker oppmerksomhet. Det sees også en konservativ motreaksjon mot denne utviklingen innen fagmiljøet selv. Noe som kan oppfattes som en svakhet ved *vestlige* fremstillinger av denne perioden er at den utviklingen som var lett synlig i sovjetiske medier ofte er trukket fram, mens forskningsinterne forhold, debatt og teoretisk og metodologisk nyorientering står mer i bakgrunnen. En slik vektlegging kan sies å være korrekt i den forstand at "den publisistiske utfordringen" var noe nytt og kraftig og det som satte agendaen etter at Kommunistpartiets mer forsiktige revisjoner var kommet ut av kontroll. Men i dette bildet hevdes det at den faginterne utviklingen som faktisk foregikk kan være for lite synlig, noe særlig historiker og leder for Historiografisk avdeling ved Vitenskapsakademiet (RAN), A.N. Sakharov, har forsøkt å utdype.¹⁹ Hans posisjon gjør ham nærmest til en talsperson for offisiell akademisk historievitenskap i Russland.

Hovedintrykket er at det er gjort svært få vitenskapelige analyser *av russisk historieforskning i postsovjetisk tid*, men det må taes forbehold her siden litteratursøkene som er gjort i forbindelse med oppgaven er avgrenset til skandinavisk, engelsk og russisk språk, samt noe tysk. Det synes å være skrevet få monografier, og det meste av litteraturen som finnes er artikler. Når det gjelder russiske artikler så har tilfanget økt merkbart etter årtusenskiftet. Det har kanskje gått for kort tid til å få godt nok perspektiv på perioden, og i det som er skrevet ser det ikke ut til å finnes en like tydelig fremstilling som for perestrojka-perioden – foruten at flere synes å være enige om at 1990-årene er uoversiktlige. De fleste arbeidene beskriver en innledende fase der historikerne vektla empiri tilknyttet det nye arkivmaterialet. Teoretisk nyansering og nyorientering preger siste halvdel av tiåret i større grad. Også for denne tidsperioden har Sakharov forsøkt vist den indre teoretiske utviklingen, og sammen med den russiske historikeren Alter Litvin har han vært en viktig kilde for faktaopplysninger til dette kapitlet. I oppgaven er det i behandlingen av denne perioden brukt mer og lagt mest vekt på russisk litteratur fordi det kan virke som om det noen ganger et bedre utgangspunkt å være "inne" i det fagmiljøet man forsøker analysere – men ikke nødvendigvis alltid. Med tanke på politiske, kulturelle og faglige bindinger skal ikke blick utenfra undervurderes.

¹⁹ A.N. Sakharov, "Soviet Historiography: Modern Trends." I *Western and Russian Historiography. Recent Views*. Henry Kozicki (red.), New York, St. Martin's Press 1993, s 194 og 199

Tilnærming og avgrensning i masteroppgaven

Oppgaven skal *forsøke å beskrive essensen i sovjetisk historievitenskap, vise overgangen fra sovjetisk til postsovjetisk russisk historieforskning og deretter forsøke se på nyorienteringer i utviklingen videre*. Vektleggingen vil ligge på perestrojka-perioden og 1990-årene – en avgrensning til 2002 synes naturlig siden det virker som om det ble utgitt ekstra mange russiske historiografiske artikler dette året – ennå uvisst av hvilken grunn. Videre blir det sett litt nærmere på hvordan og hvorfor sovjet-russisk historievitenskap opplevde en krise – en påstand det for øvrig ikke er full enighet om. I den forbindelse berøres politiseringen av offisiell sovjetisk historievitenskap og den senere diskrediteringen av dogmatisk marxisme-leninisme som teoretisk utgangspunkt og metodologisk praksis. I behandlingen av 1990-årene er det sett på konsekvensene av forbedret arkivtilgang, teoretisk nyorientering og på konkrete forskningsresultater. Det er mer fokus på faghistorikere og deres arbeid og arbeidsforhold enn på historiens funksjon i samfunnet, men disse aspektene henger sammen og må begge i en viss grad belyses. Perestrojka-perioden er et klart eksempel på hvordan historien både speiler og påvirker det politiske planet.

Å skrive et metodeavsnitt til en historiografisk oppgave var ikke enkelt i startfasen, og det har vært lite litteratur å støtte seg på. Utformingen av avsnittet er resultat av en prosess med stadig bevisstgjøring av hva egen tekst faktisk leverer. I utgangspunktet var interessen rettet mot et mer empirisk nivå – mot det å få en oversikt over utviklingen av russisk historievitenskap i store trekk. Det ble raskt klart at det kunne bli et stort prosjekt som vanskelig kunne få plass innenfor mastergradens rammer om man selv skulle finne alle fakta direkte. Dette gjorde det nødvendig å benytte andres arbeider for å kunne gi en slik oversikt, og dermed kom det inn flere historiografiske aspekter enn hva som vanligvis berøres i et avsnitt om forskningsoversikt og litteratur. Ønsket om å gjøre en *historisk rekonstruksjon* ble altså dreid i retning av også å være en belysning av *andres* forsøk på dette – det måtte altså gies større plass også til historiografi forstått som andres analyser av det som var oppgavens egentlige utgangspunkt. Dette gjør at det finnes to nivåer eller områder i oppgaven. Det første består av et *forsøk på å gi en oversikt over russisk historievitenskap ut fra andres observasjoner sammen med egne forsøk på det samme*. Det andre nivået består av en *vurdering av litteraturen som benyttes*. Siden mye av litteraturen er skrevet av historiografer, har oppgaven også delvis innslag av meta-historiografi – en undersjanger til historiografien der ulike historiografer eller retninger innen historiografien diskuteres. Et lite dilemma har vært i hvor stor grad litteraturen brukt til oppgaven bør drøftes i selve teksten. Siden den største interessen hele tiden har vært omkring *hvordan faget utviklet seg*, og fordi det i litteraturen er liten uenighet om hovedtrekkene i utviklingen, så har det første nivået – et forsøk på å beskrive hvordan russisk historiefag faktisk utviklet seg – fått størst plass.

I oppgaven er kapitlet om den sovjetiske perioden i stor grad basert på litteratur av A. Kan, A. Litvin, J. Barber og R.W. Davies med flere. Når det gjelder det historieteoretiske innen marxismen-leninismen er det særlig analysen og kritikken til J. Scanlan som er benyttet, men også her har Kans redegjørelse vært viktig.

Når det gjelder oppgavens beskrivelse av *perestrojka-perioden* er den mest basert på vestlige oversikter. Årsaken til dette er både tidsaspektet og at det er funnet lite litteratur av russiske forskere.²⁰ Blant litteraturen som er benyttet i dette kapitlet har R.W. Davies vært viktig, men også artikkelsamlingen *Facing up to the past*, P. Kolstø og A. Kan samt en del artikler.

Også for første halvdel av *1990-årene* har Davies vært viktig. Han belyser sammenhengen mellom politiske beslutninger og hendelser i historiefaget, og viser endringer i forståelsen av en del aktuelle tema. Davies er kritisert for utstrakt bruk av dagspresse som kilde, noe som *kan* gi et bedre innblikk i mediediskursen enn i den som foregikk i de historiefaglige institusjonene.²¹ Den øvrige litteraturen som er benyttet er for det meste artikler og konferansepapers, og slik type litteratur er nesten utelukkende grunnlag for fremstillingen av siste halvdel av 1990-årene.

Andre kilder som er benyttet er søk etter artikler og konferansepapirer på Internet, databasen Historical Abstracts, samt søk i utenlandske bibliotek og tidsskrifter. Dette har utvidet litteraturgrunnlaget en del. I St. Petersburg ble det gjort forespørsler i Vitenskapsakademiets kartotek og bokhandel, i Statsuniversitetets bokhandel og i Akademkniga samt andre spesialbokhandler for historielitteratur. Noe ble funnet, men svaret har hele tiden vært det samme: det er utgitt lite litteratur om dette emnet. Å gå igjennom tidsskrifter vært svært nyttig. I denne sammenheng har hovedvekten vært lagt til *Voprosy Istorii* fordi det er det eldste og nok det mest kjente, men også *Otetsjstvennaja istorija* og *Novaja i novejsjaja istorija* har er brukt. Alle er tilknyttet Vitenskapsakademiet. Tidsskriftene har særlig utdypet forståelsen av den postsovjetiske perioden. Inntrykket av utviklingen er blitt nyansert blant annet av bokomtaler, anmeldelser av kurs og gjengivelse av rapporter. Til sammen med de øvrige kildene og litteratur har dette forhåpentligvis gitt en tilnærmet riktig fremstilling av hovedtendensene i den utviklingen russisk historiefag har gjennomgått fra sovjetisk til postsovjetisk tid.

²⁰ Lederen av Historiografisk avdeling ved RAN (Det russiske vitenskapsakademiet), A.N. Sakharov, sa i 2002 at en grundig analyse av perestrojka-perioden som helhet ennå ikke var foretatt i Russland. Dette stemmer med resultatet av litteratursøkene. A.N. Sakharov, "O novykh podkhodakh v rossijskoj istoritsjeskoj nauke. 1990-e gody." I *Istorija i istoriki 2002. Istoriografitsjeskij bestnik*. Sakharov (red.), Moskva, Nauka 2002, s 19

²¹ Alter L. Litvin, *Writing History in Twentieth-century Russia: A View from Within*. Houndmills, Palgrave 2001, s 34

Sovjetisk historiefag

Med bolsjevikenes maktovertagelse i 1917 kom det til å følge radikalt endrede forhold for historieprofesjonen. De gamle historieinstitusjonene kunne på mange måter fortsette som før utover 1920-årene, men det ble foretatt mange organisatoriske grep fra myndighetene for å eliminere førrevolusjonær tradisjon. Det forekom en rekke navneendringer, nedleggelse, fusjoner og nyopprettelser av institutter og tidsskrifter. Arkivsystemet ble omorganisert og kom etter hvert nesten helt under Kommunistpartiets kontroll. I tillegg ble det praktisert en streng sensur. Like viktig var de politiske føringene på det teoretiske og metodologiske området hvor det utviklet seg en sterk ensretning, spesielt under Stalin.

Det ble etter Oktoberrevolusjonen – som i slutten av sovjetperioden – påstått at historiefaget var i en krisetilstand, der krisens innhold avhang av hvem som definerte den. Mange etablerte historikere så den tiltagende politiske styringen av faget og den økende intoleransen overfor andre tilnærminger enn den marxistiske som en krise i seg selv, mens offisiell sovjetisk historievitenskap skulle komme til å avskrive de fleste arbeidene preget av førrevolusjonær tradisjon som utilstrekkelige siden de teoretisk sett ikke hadde oppnådd marxisme-leninismens høye nivå. Dette førte til en splittelse mellom ”sovjetisk historie” og en ”borgerlig” eller ”før-sovjetisk” historiemodell.²²

Dette kapitlet vil forsøke å gi en oversikt over sovjetisk historieforskning, og da med vektlegging av fagets politiske binding og teoretiske utvikling.

Kort om førrevolusjonær tradisjon

Den mest kjente historiske skole fra det førrevolusjonære Russland er tilknyttet V.O. Kljutsjevskij (1841-1911) som var elev av S.M. Solovjov og som arbeidet i Moskva. Velkjent er også A.S. Lappo-Danilevskij og S.F. Platonov som holdt til i St Petersburg. Kljutsjevskij-skolen vektla geografiske, demografiske og etniske faktorer i forskningen på Russlands sosiale utvikling. Den var også opptatt av relasjonen til Europa, årsaker til det som ble sett på som en forsinket økonomisk utvikling, statens rolle i koloniseringen av nye landområder, livegenskapet og myndighetenes undertvingelse av folket. Skolen inkluderte flere ulike politiske overbevisninger – også marxistiske.²³

²² R.G. Pikhovja, “Certain Aspects of the ”Historiographical Crisis”, or the ”Unpredictability of the Past”.” I *Russian Studies in History*, vol 40, no 2, Fall 2001, s 11

²³ Litvin, s 5

Kljutsjevskijs syn på staten som inkluderende for alle og hans påstand om at historisk utvikling var basert på samarbeid mellom ulike sosiale klasser, sto i konflikt med bolsjevikenes påstand om at staten var et redskap i den herskende klassens hender. Heller ikke en marxistisk tilnærming i historieskrivingen skulle vise seg å være nok for de nye makthaverne, som i tillegg til å fordømme den dominerende retningen i førrevolusjonær historieskriving som ”borgerlig” også avskrev historikere med en marxistisk sosialdemokratisk tilnærming som ”reaksjonære”.²⁴

Kontroll over historiefaget

Det kan her være nyttig å se litt nærmere på sammenhengen mellom verdenssyn og historieteori tilknyttet bolsjevikenes forsøk på å bygge et kommunistisk samfunn. For det er hevdet at i ingen andre vitenskaper var det politiske aspektet så sterkt til stede som i historiefaget, kanskje med unntak av politisk økonomi.²⁵ Dette kan ha flere årsaker. For det første er en historisk forståelse av samfunnsutviklingen grunnleggende i marxismen; forståelsen av sosial forandring som resultat av økende motsetninger mellom produktivkrefter og produksjonsforhold, og med skjærpet klassekamp som drivkraft. Å undersøke slike prosesser opptok derfor marxistisk orienterte historikere. For det andre ble det viktig for sovjetiske myndigheter å begrunne sin maktposisjon, og dette ble gjort ved å fremstille utviklingen slik at den ”måtte” kulminere med et sosialistisk og senere kommunistisk samfunn. Man mente at historien ved å gå gjennom ulike stadier forklarte den sosiale og økonomiske utviklingen som ledet fram til revolusjonen og det framtidige samfunnet. For det tredje hadde denne teorien også et praktisk formål som redskap i kampen mot en kapitalistisk samfunnsform, og var et ledd i handlingene som siktet på å erstatte denne med en sosialistisk. Dermed fikk historien en aktuell politisk og ideologisk relevans som myndighetene mente det var nødvendig å ha kontroll over. Med Stalins tiltagende makt ble også begrepet *partijnost* – forstått som partiloyalitet eller partiånd, strengere fortolket. En konsekvens av et mer uklart skille mellom parti og stat var at det ikke lenger kun ble forventet at partimedlemmer i sine arbeider reflekterte et bestemt politisk standpunkt, men at *alle* intellektuelle skulle følge en slik linje.²⁶ For å kunne ”kontrollere fortiden” var det flere midler som ble anvendt. Foruten direkte styring av institusjonene og senere ren forfølgelse av historikere, så forsøkte myndighetene å få fram den historiefremstillingen og de konklusjonene de ønsket ved å kontrollere og manipulere kilder. Resultatet ble en stor grad av konformitet innen faget.

²⁴ Noe som for eksempel skjedde med N.A. Rozjov og D.B. Riazanov. Litvin, s 6

²⁵ Barber, s vii

²⁶ Barber, s 9

Den sovjetiske varianten av historisk materialisme

Offisielt ble etter hvert den sovjetiske varianten av historisk materialisme – marxismen-leninismen – den eneste aksepterte tilnærmingen i historieforskningen, og litteratur om alternative teorier var stort sett bare tilgjengelig for utvalgte forskere. Det var en utbredt oppfatning at det beste opprinnelige utsagnet om denne historieteorien var det som Marx hadde skrevet i sitt forord til *Kritikk av den politiske økonomi* i 1859. Her heter det at innbegrepet av produksjonsforholdene danner samfunnets økonomiske struktur som igjen utgjør dets reelle basis, og at det i tilknytning til denne finnes en juridisk og politisk overbygning som igjen svarer til samfunnsmessige bevissthetsformer. Marx understreker at det er menneskets samfunnsmessige væren som bestemmer dets bevissthet, og ikke motsatt. Videre hevder han samfunnets materielle produktivkrefter på et visst stadium kommer i strid med produksjonsforholdene/eiendomsforholdene, og det vil da inntre en epoke med sosiale revolusjoner.²⁷ Dette forordet er kort og kan være åpent for mange fortolkninger. I offisiell sovjetisk historieteori utviklet det seg en dogmatisk oppfatning av teorien. To teser var sentrale og ble sagt å være empirisk bevisbare; for det første at *historien er en lovstyrt prosess*, og for det andre at *økonomiske og materielle forhold vil styre lovmessigheten i størst grad*. Grunnleggende var at *den primære årsaksretningen* var fra materielle produktivkrefter til det sosiale, og nivået på produktivkreftene ville være *den egentlige siste årsak*, den drivende hovedkraften i hele samfunnsutviklingen.²⁸

En tilnærmet sosial enhet av 'basis og overbygning' ble kalt en *sosioøkonomisk formasjon* og var en svært sentral analyseenhet i historiske studier. Marx var ikke dogmatisk angående rekkefølgen av slike formasjoner, han var usikker angående en asiatisk formasjon, og han indikerte mulighet for alternative utviklingsveier for ulike samfunn.²⁹ Sovjetisk historieteori kom likevel fra Stalin-tiden av å benytte et sett av fem formasjoner – *pjatitsjlenka* – i en bestemt rekkefølge: en *asiatisk produksjonsmåte* var eliminert vekk, og *urkommunisme* var satt opp som den tidligste formasjonen. Deretter fulgte *slavesamfunn*, *føydalisme*, *kapitalisme* og *kommunisme*. I forbindelse med epokeskiftninger eller sosiale revolusjoner var motsetningen mellom produktivkrefter og produksjonsforhold ansett som den avgjørende faktoren. Analyser av sosioøkonomiske formasjoner var til langt utover 1980-årene et kjerneområde innenfor historieteoretiske arbeider fordi det var viktig å vise enheten i den verdenshistoriske prosessen, bevise hvordan formasjonene fulgte etter hverandre, og å verne dette synet mot kritikk. Likevel var slike formasjoner en teoretisk tenkt

²⁷ Karl Marx, *Til kritikken af den politiske økonomi*. Forord, avsnitt 4
<http://www.marxister.dk/vis.php?id=171&forf=1&bog=55&type=one>

²⁸ James Scanlan, *Marxism in the USSR: a critical survey of current Soviet thought*. New York, Cornell University Press 1985, s 183-184

²⁹ Scanlan, s 187-188; Markwick, s 44

samfunnstype der det var rom for såkalte *uklady* – som kan oversettes til økonomiske delstrukturer, noe som kunne nyansere historiske analyser.³⁰

Det ble stilt grunnleggende spørsmål ved teorien om samfunnsformasjoner i sovjetisk litteratur, men teorien ble likevel brukt i offisielle fremstillinger og undervisning i hele Sovjet-perioden. Som en teori om utviklingsprosessen fungerte den som en metodologisk praksis ved at den satte opp lover, og det var forventet at historikeren skulle konkretisere teorien gjennom oppdagelsen av nye lover og slik utvikle den videre.³¹ Den sovjetiske varianten av historisk materialisme kom med tiden til å bli nyansert som følge av empirisk forskning, teoretisk utvikling, politiske krav og utgivelser av mer litteratur av Marx og Engels.

Sovjetisk historieforskning sett kronologisk

1920-årene

Det politiske maktskiftet i 1917 kom tidlig til uttrykk i etableringer av flere nye lærings- og forskningsinstitusjoner. I 1918 kom *Det sosialistiske akademi* som senere skiftet navn til *Kommunist* og som i 1920-årene var Sentralkomitéens høyeste autoritet i samfunnsvitenskapelige spørsmål. I 1920 kom *Institutt for partihistorie (Istpart)* og *Marx og Engels instituttet, Institutt for røde professorer (IKP)* kom i 1921 og *Lenin-instituttet* i 1923. Det ble også opprettet ”Kommunistiske universiteter” der historie var et av de viktigste fagene det ble undervist i, og lærerne var ofte selv studenter ved *Institutt for røde professorer*.³² Blant faglige organisasjoner som ble opprettet på denne tiden var *Samfunn av marxistiske historikere (OIM)* i 1925, og omtrent samtidig ble alle forskere innen ulike samfunnsfag organisert i organisasjonen RANION³³. Institusjonene kunne være ledet av funksjonærer som ikke alltid hadde noen spesiell historieutannelse, for det viktigste var å sikre at historiefaget ble utøvd i tråd med den rette forståelse av marxismen.³⁴ Dette understrekes av det faktum at både Istpart og Lenin-instituttet var avdelinger av Sentralkomitéen, og det var denne eller partiets generalsekretær som utpekte personer til forskjellige stillinger i institusjonene.³⁵ Ved opptak til undervisningsinstitusjonene kunne proletarisk bakgrunn ha mer å si enn historiefaglige kvalifikasjoner.

³⁰ Aleksander Kan, *I påvente av frigeringa. Sovjetisk historieteori mellom Stalin og Gorbatsjov*. Oslo, Samlaget 1988 s 20 og 133

³¹ Samme sted, s 25-26

³² Barber, s 17

³³ *Rossijskaja assotsiatsija naučno-issledovatel'skikh institutov obsjtsjestvennykh nauk*

³⁴ Eksempler på instituttledere uten historiefaglig utdannelse er ifølge Litvin M.S. Ol' minskij (Istpart), L.B. Kamenev (Lenininstituttet) og Ju.K. Milonov (Istprof). Litvin, s 7

³⁵ Litvin, s 10

Foruten voksende statlig kontroll over selve historieteorien og de historiefaglige institusjonene, så kunne heller ikke publisering og tilgang til historiske dokumenter oppnås uten godkjenning av rette myndigheter. Fra 1918 kom alle landets avdelinger av Statsarkivet under statlig kontroll med sentral ledelse i *Glavarkhiv* som hadde status som ministerium, men de var likevel administrert på føderalt nivå inntil begynnelsen av 1930-årene. De fleste regjeringsarkivene overførte etter en tid materiale til Glavarkhiv, men hadde selv rett til å bestemme graden av tilgjengelighet. Utenriksdepartementet, NKVD/KGB og militæret beholdt streng kontroll over eget materiale etter 1917 og overleverte ikke noe til Glavarkhiv, en ordning som har vært vanlig i mange land. Kommunistpartiet hadde i hele sovjetperioden kontroll over egne arkiver, uavhengig av Glavarkhiv. Materiale ble oppbevart i *Det sentrale partiarkivet*, drevet av ansatte i Sentralkomitéen.³⁶ Ifølge en spesialist på området sovjetiske arkiver, Patricia Grimsted, så holdt sovjetiske statsarkiver i 1920-årene en vanlig europeisk standard.³⁷ Denne ble forlatt i det påfølgende tiåret, og et overslag som er gjort sier at omtrent 20 % av statlige dokumenter og mer enn 90 % av partiarkivene var stengt for historikere, og at dokumenter som angikk aktivitetene til de høyeste partiorganene var helt utilgjengelige.³⁸

I tillegg til begrenset tilgang til litteratur og arkivmateriale hindret *sensuren* fri forskning og publisering. Sensur eksisterte også i førrevolusjonær tid med periodiske lempninger. Etter Oktoberrevolusjonen kan man si bolsjevikenes form for sensur startet nesten umiddelbart etter maktovertakelsen siden flere aviser da ble stengt. Men et sentralt organ for sensur, forkortet til *Glavlit*, ble først etablert i 1922, og det hadde myndighet til å undersøke både kunstneriske og vitenskapelige fremstillinger. Målet var å rense samfunnet for alle ytringer som ble betraktet som destruktive for den nye orden. Utover 1920-årene var forfattere og kunstnere likevel garantert en viss kreativ frihet, avgrenset av at man ikke deltok eller oppmuntret til åpenbar politisk dissens.³⁹

Det ser ut til at trass i myndighetenes radikale syn på historievitenskapen, så fikk ikke den marxistiske retningen noen monopolstilling før rundt 1930-tallet. Mange historikere som var utdannet før revolusjonen kunne fortsette sin forskning og undervisning uten særlig store problemer, og det intellektuelle liv var i liten grad preget av direkte innblanding fra myndighetene. Det ble også utgitt bøker skrevet av ikke-marxistiske historikere i dette tiåret. Hvorfor ble det utvist en slik tilsynelatende toleranse? Historikeren John Barber har to forklaringer på dette. For det første var det nødvendig for myndighetene å samarbeide med den eksisterende intelligentsiaen for å

³⁶ Robert W. Davies, *Soviet History in the Yeltsin Era*. London, Houndmills 1997, s 82

³⁷ Sitert i Davies 1997, s 83

³⁸ Pikhov, s 23

³⁹ Mette Newth, "A brief summary of the history of censorship in Russia in 19th and 20th century." http://www.beaconforfreedom.org/about_database/russia.html, Oslo 2002

gjenoppbygge økonomien og administrere landet. I en kritisk situasjon kunne det være uklokt å vise åpent fiendskap overfor en intelligentsia der majoriteten var ikke-marxister. For det andre var det ennå ikke utarbeidet retningslinjer for alle deler av vitenskapen. Lenin hadde liten sans for å tvinge intelligentsiaen; det skulle heller satses på å vinne borgerlige elementer over til sosialismen ved assimilering og nyutdanning. Gradvis, via nedleggelse av gamle og opprettelse av nye tidsskrifter og organisasjoner, og ved styrt bruk av økonomisk støtte, så skulle den gamle tenkemåten ødelegges og erstattes med en sosialistisk bevissthet.⁴⁰

I tråd med Lenins intensjoner vokste det ved siden av ikke-marxistiske historikere fram en generasjon med opplæring fra de nyetablerte institusjonene. En ledende person i denne sammenhengen var *M.N. Pokrovskij* (1868-1932), som visstnok i 1917 var den eneste profesjonelle historikeren blant bolsjevikene, og som senere skulle bli skoledannende. Pokrovskij ledet *Avdeling for historie* ved Institutt for røde professorer og var rektor samme sted. Denne institusjonen utdannet en betraktelig andel av de nye sovjetiske historikere.⁴¹ Hans syn på Russlands utvikling var at landet hadde fulgt samme mønster som Vest-Europa, det vil si at landet hadde gått igjennom en tradisjonell formasjonsutvikling. Nettopp synet på Russlands historiske utvikling var noe som splittet marxistiske historikere. Pokrovskijs syn ble imøtegått blant annet av G.V. Plekhanov og L.D. Trotskij som hevdet at Russland hadde utviklet seg på en egen måte, og at staten kunne opptre uavhengig av sosiale klasser. Dette ble begrunnet med Marx' uttalelser om den asiatiske produksjonsmåten.⁴² Etter Oktoberrevolusjonen seiret Pokrovskijs syn, og det andre ble etter hvert forbudt.

Det er lite som tyder på at historikere ble utsatt for streng kontroll før mot slutten av 1920-årene. Økende press mot historikerne kan sees i forbindelse med realiseringen av den første femårsplanen.⁴³ En del akademikere som ikke var partimedlemmer tilpasset seg tilsynelatende frivillig de nye makthaverne⁴⁴ – noe som selvfølgelig kunne se ut som en forutsetning for en videre karriere ettersom historiefaget utover 1920-årene mer og mer kom under politisk-ideologisk styring.

Under Stalin

Perioden under Stalins ledelse er kjent for sterk ideologisk ensretting og grusomme represalier. I begynnelsen av 1930-årene førte militante marxister med støtte fra partiets ledelse en kampanje mot såkalte borgerlige historikere, som ble behandlet som klassefiender. Det foregikk harde debatter

⁴⁰ Barber, s 3-4 og 13

⁴¹ Barber, s 15

⁴² Jens Petter Nielsen, "Moderne sovjetisk historieforskning." I *Frontlinjer i historiefaget: moderne historieskriving i internasjonalt perspektiv*. Nils Johan Ringdal (red.) Oslo, Universitetsforlaget 1983, s 90

⁴³ Barber, s vii-viii

mellom ulike marxistiske grupperinger, og mange ble arrestert og anklaget for kontrarevolusjonære forbrytelser.⁴⁵ På denne tiden begynte historieskriving å bli en svært ideologisk aktivitet, og det ble fremholdt av myndighetene, med henvisning til Lenins teori om *partijnost*, at alt teoretisk arbeid skulle understøtte partiets politikk.⁴⁶ Også Vitenskapsakademiet kom helt under partiets kontroll. I den store produksjonen av marxist-leninistisk tenkning var den siste legalt trykte kritikk av teorien fra 1930.⁴⁷

I postsovjetsk tid har nytt arkivmateriale gitt bedre mulighet for å forstå hvordan Stalin personlig påvirket historiefaget, spesielt lærebøkene. Materialet viser korrespondanse med redaktører, detaljerte ordrer og kommentarer til utkast.⁴⁸ I 1931 kom Stalins kjente brev *Noen spørsmål om bolsjevismens historie* der han fordømte ”arkivrotter” for deres krav om dokumenter og for forsøkene på en revurdering av Lenins politiske rolle. Fordømt ble også den ”råtne liberalismen” hos dem som behandlet trotskismen som en misforstått gruppe innen kommunismen.⁴⁹ Stalin fremsto her selv som den rette fortolker av marxismen-leninismen, og vitenskapelige argumenter var erstattet med anklager om politisk upålitelighet og kontrarevolusjonære holdninger. Det er usikkerhet omkring årsaken til at brevet kom. Uansett fikk det store konsekvenser for sovjetisk historieforskning fordi det ble mottatt som et direktiv.⁵⁰ I begynnelsen av 1930-årene ble også arkiv- og sensurforholdene innstrammet, og Glavarkhiv ble gjort til et halvautonomt organ under NKVD, de hemmelige tjenestene. En oppgave som ble lagt til stats- og partiarkivene var at de skulle bidra til å få fram opplysninger om aktiviteter og sosial bakgrunn til mistenkte individer. Dette arbeidet ble sterkt utvidet etter at Glavarkhiv var overtatt av NKVD, og er også med å forklare hvorfor overtakelsen skjedde. Historikere fikk tilgang til statsarkivene bare hvis de hadde et anbefalingsbrev fra en godkjent institusjon, og tilgang til ulike graderinger av materiale avhang av en personlig sikkerhetsklarering. Det var ikke uten videre tillatt å bringe notater med seg ut, noen ganger var det tillatt hvis kilden ikke ble nevnt, i andre tilfeller kunne ikke materiale publiseres uten vedlegg. Det fantes også en kategori der materialet bare kunne sees uten at noen avskrift var tillatt. Når det gjaldt sentrale og lokale *partiarkiver* var det enda strengere. Bare partimedlemmer kunne få tillatelse til å arbeide der, og notater måtte gjøres i en spesiell bok der sidene var nummerert. De måtte føres på bestemte måter og ble kontrollert av

⁴⁴ Kan 2003, s 89. Historikeren B. Romanov og hans lærer A. Presniakov brukes som eksempler på dette.

⁴⁵ Davies 1994, s 146

⁴⁶ Barber, s viii og 1

⁴⁷ *Dialektika mifa* av A.F. Losev. Moskva 1930. Scanlan, s 12-13

⁴⁸ En artikkel som gir en oversikt over arkivmateriale om dette emnet er av M.V. Zelenov, *Kak Stalin kritikoval i redaktoval konspekty sjkol'nykh utsjebnikov po istorii (1934-1936)*. Voprosy istorii, 2004 (6), s 3-30

⁴⁹ Stalin, I.V., ”O nekotorykh voprosakh istorii bol'sjevizma. Pis'mo v redaktsiju zjurnala 'Proletarskaja revoliutsija'.” *Propaganda i agitatsija v resjjeniakh i dokumentakh VKP (b)*. Moskva, 1947. Pikhovia, n 7 s 28

⁵⁰ Litvin, s 12

arkivarer – som også kunne fjerne sider fra boken. Utkast til artikler basert på partiarkiver ble gransket av relevant departement, og muligens måtte det omskrivninger til etter dette.⁵¹

En tendens i begynnelsen av Stalin-tiden var fokuset på det tyvende århundrets russiske historie, og særlig Kommunistpartiets historie. Dette hang sammen med behovet for å bevise at bolsjevikenes maktovertagelse hadde vært uunngåelig. I hele Sovjet-tiden ble sovjet-russisk historie et av de mest følsomme tema. De fleste historikerne som arbeidet med denne perioden var tilknyttet Institutt for marxisme-leninisme. I 1930 ble i tillegg *Institutt for partihistorie* etablert under Lenin-instituttet, og det ble en rival til det tidligere Istpart som var mistenkt for ”liberale” tilbøyeligheter. Det var forventet at studentene kombinerte studier med undervisning og praktisk partiarbeid. Partihistorikerne utgjorde en spesiell gruppe som i stor grad synes å ha arbeidet etter diktater og ideologiske forskrifter fra instituttledelsene. Dette forholdet gjorde at politisk historie lett kunne bli synonymt med partihistorie, og det ble lite rom for diskusjon om fraksjoner og opposisjon – med unntak av å fordømme ”kjetteri”.⁵² Til tross for organisatorisk og teoretisk ensretting er det hevdet at det på samme tid var et oppsving i marxist-leninistisk historieskriving. Særlig gjaldt dette konkret forskning på rent historiske emner og ikke på samtidshistorie.⁵³

I 1934 ble de historiske avdelingene ved universitetene igjen omorganisert og det kom nye retningslinjer for undervisningen. Samme år startet kampanjen mot Pokrovskij-skolen (selv var han død i 1932), og den var særlig rettet mot partihistorikere. Skolen ble nå anklaget for overdrevet ”økonomisk materialisme” ved at den ignorerte ”overbygningens tilbakevirkende innflytelse på basis”.⁵⁴ Mens det tidligere hadde vært svært viktig å framholde at Russland hadde utviklet seg etter et ”marxistisk skjema”, så krevde de nye direktivene i tillegg at stolthet over ens eget sosialistiske fedreland skulle forsterkes ved at tsarer, generaler og admiraler som hadde gjort en heroisk innsats for Russland igjen skulle få en plass i undervisningen.⁵⁵ En gjenopprettelse av nasjonal historie tok altså delvis plassen foran klassekamp og sosioøkonomiske analyser, og historieundervisningen dreide i retning av sovjetisk patriotisme heller enn revolusjonær internasjonalisme. En del tidligere fordømte ikke-marxistiske historikere med førrevolusjonær utdanning fikk tilbake sine posisjoner, akademiske grader fra førrevolusjonær tid ble gjeninnført, og opptak til universiteter og høyskoler ble igjen basert på karakterer og ikke på politiske og sosiale kriterier.⁵⁶

⁵¹ Davies 1997, s 83-87

⁵² Nick Baron, “History, Politics and Political Culture: Thoughts on the Role of Historiography in Contemporary Russia.” *Cromohs*, 5 (2000) http://www.cromohs.unifi.it/5_2000/baron.html, avsnitt 22

⁵³ Kan 1988, s 14

⁵⁴ Nielsen, s 90

⁵⁵ Litvin s 16; Nielsen s 91

⁵⁶ Kan 2003, s 90-91; Davies, *Soviet and Post-Soviet Historiography*, s 146; Åsmund Egge, *Fra Aleksander II til Boris Jeltsin: Russlands og Sovjetunionens moderne historie*. Oslo, Universitetsforlaget 1993, s 177-178

Mange har stilt spørsmål ved hvorfor det kom en slik nasjonal dreining i historiefaget. Noen ser dreiningen som en konsekvens av det ideologiske skiftet i slutten av 1920-årene, og det er mulig dette var en korrigering av venstreekstremismen tidlig i 1930-årene.⁵⁷ Man fjernet seg fra internasjonalisme med en forventet verdensrevolusjon og fokuserte mer på oppbygging av sosialismen i ett land. Under slike forhold var det ikke lenger ønskelig at historikerne skulle kritisere russiske imperie-tradisjoner – i stedet skulle de hjelpe til med å konsolidere det nye sovjetiske imperiet. Å understreke at Russland hadde fulgt det marxistiske skjemaet ble ikke nok i en situasjon med behov for å vekke nasjonale følelser.⁵⁸ Etter 1933, da Hitler hadde fått makten i Tyskland, var også den utenrikspolitiske situasjonen mer komplisert og kravet om et sterkere nasjonalt fokus kan også ha vært et forsøk på å utvide den sosiale basis for sovjetmakten.⁵⁹

De viktigste retningslinjene for historieskrivingen om *nyere* russisk og sovjetisk historie ble fra 1938 kapitlet *Om den dialektiske og den historiske materialismen* i boken kjent som *Kratkij kurs*.⁶⁰ Offisielt ble boken tillagt eller skrevet med deltakelse av Stalin selv. Historien blir her sett som et ”objektivt logisk system” der de viktigste drivkreftene for sosial endring er å finne i utviklingen av produktivkreftene. Sosioøkonomiske formasjoner vektlegges sterkt. Det er hevdet at boken er preget av en ”unnlattelsesmetode”; en begrenset utvelgelse av fakta og hendelser synes å være plassert i et standardskjema, og alt som ikke var erklært som relevant ble forbigått. Historiesynet i boken kan oppfattes som grunnleggende teleologisk slik at sovjetisk sosialisme blir en lovstyrt kulminering av menneskehetens utvikling.⁶¹ Mer enn å forvrengte teorien om historisk materialisme mener historikeren A. Kan at teorien heller ble popularisert.⁶² Samtidig forsterket myndighetene sin rett til monopol på fortolkninger tilknyttet partihistorien. For i forbindelse med utgivelsen av *Kratkij kurs* ble det utstedt et dekret som sa det var nødvendig å gi en enhetlig ledelse av partihistorien, at lederskapet representerte den offisielle fortolkningen av de viktigste spørsmålene tilknyttet historien om Kommunistpartiet og marxismen-leninismen, og at vilkårlig fortolkning ikke kunne tillates. *Kratkij kurs*, som var godkjent av Sentralkomiteen, skulle gjøre slutt på all vilkårlighet og forvirring i presentasjonene.⁶³ Etter dette måtte alle publikasjoner, studieplaner, filmer og kringkastinger tilpasses nøye etter denne bokens vurderinger og periodisering, og staten hadde i tillegg nesten total kontroll over arkiver, tidsskrifter, forlag og

⁵⁷ Kan 2003, s 90

⁵⁸ Litvin, s 16. Henviser til V.D. Solovej, A. Nekrich og M. Heller; Nielsen, s 91

⁵⁹ Pikhjoia, s 13

⁶⁰ Kan 1988, s 24. Utgitt på norsk under tittelen *Sovjetunionens kommunistiske partis (bolsjevikenes) historie. Kort fremstilling*. Internasjonalt arbeiderforlag, Oslo 1939. Omtalte kapittel s 103-130

⁶¹ Markwick, s 43 og 45

⁶² Kan 1988, s 24

⁶³ Pikhjoia, s 13-14. Dekret: ”O postanovke partiinoj propagandy v sviazi s vypuskom ’Kratkogo kursa istorii VKP(b)”, i *Propaganda i agitatsija v resjenniakh i dokumentakh VKP(b)*, s 365-381. Pikhjoia n 11, s 28

ansettelser – noe som gjorde historievitenskapen nærmest helt underordnet politisk kontroll.⁶⁴ Muligens nådde sensur og forfalskning innen sovjetisk historie et klimaks under disse årene. Ethvert aspekt ved partipolitikken gjennom historien måtte presenteres helt korrekt, og tidligere politikk som ikke passet inn ble fordreid eller ignorert. Det ble krevd at historikerne skulle fordømme nesten enhver viktig politisk aktør fra det første tiåret etter 1917 som forrædere, eller ikke nevne dem i det hele tatt.⁶⁵ Framstillingen av teorien om historisk materialisme i *Kratkij kurs* kom til å få innvirkning på sovjetisk historieskriving helt fram til slutten av 1980-årene – kanskje lenger.

Det er likevel hevdet at det fantes muligheter for forskjellige tilnærminger til en del spørsmål selv i Stalin-perioden. Spesialister innen førrevolusjonær historie hadde en viss mulighet til å unngå partidirektiver, mens historikere med 1900-tallet som tema, og særlig de som studerte Kommunistpartiets historie, ikke hadde det.⁶⁶ Men uansett var muligheten begrenset også for de førstnevnte historikerne fordi Stalin kunne påsette faget sin egen forståelse av russisk historie. Et kjent eksempel på dette er hans vurdering av Ivan den grusomme i forbindelse med produksjonen av Eisensteins film om tsaren. Stalin mente terroren under tsarens styre var et oppgjør med forædere og reaksjonære. Kanskje så Stalin paralleller mellom sentraliseringen og konsolideringen som foregikk under tsaren og utfordringene han selv mente å stå overfor.⁶⁷ Blant arbeider som ikke kan plasseres innen de smale grensene til dogmatisk marxist-leninistisk filosofi nevnes Mikhail Bakhtins bidrag til historisk antropologi og semiotikk, som kom i 1930-årene.⁶⁸

Imidlertid kom det i siste halvdel av 1930-årene harde angrep mot historikere som var partimedlemmer, og etter andre verdenskrig var det en rekke angrep mot intelligentsiaen. Det første kom i 1946 og var rettet mot forfattere. I 1948 startet en ”kamp mot borgerlig kosmopolitisme innen historievitenskapen”. Selv om hovedangrepet var rettet mot jødiske forskere, så ble også andre anklaget for antipatriotisme. For eksempel ble hele Leningrad-avdelingen av *Historisk institutt* oppløst i 1953 og stengt et par år fordi den var ”uproduktiv og full av politisk kompromitterte personer”.⁶⁹

Det er stor enighet blant historikere som har analysert denne perioden om at kvaliteten på sovjet-russisk historievitenskap ble sterkt forringet i årene under Stalin. Historikeren A. Litvin mener historiefaget i løpet av den første 5-årsplanen nærmest ble deformert og at det utviklet seg til

⁶⁴ Litvin, s 12; Davies 1994, s 146-147

⁶⁵ Robert W. Davies, *Soviet History in the Gorbachev Revolution*. Basingstoke, Macmillan 1989, s 1

⁶⁶ Litvin, s 21

⁶⁷ Boris G. Litvak, *Paradoksy rossiskij istoriografii na perelome epokh*. Sankt-Peterburg, Dmitrij Bulanin 2002, s 9; Nielsen s 92-94

⁶⁸ Georg Iggers, *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*. Middletown, Wesleyan University Press 1997, s 83

en ren medhjelper til styresmaktene i en slik grad at historievitenskap i normal forstand opphørte.⁷⁰ Dette synet støttes av A.P. Logunov, som hevder den led et sammenbrudd og kom på siden av de ledende tendensene i internasjonal historievitenskap. Etter hans syn begynte vesteuropeisk historievitenskap på denne tiden å se etter måter som kunne gjøre historisk kunnskap om til et ”humanitært prosjekt”, mens funksjonen til sovjetisk historievitenskap derimot ble gjort ”absolutt”, og lederskapet reduserte både det moralske og det intellektuelle grunnlaget innen profesjonen.⁷¹ Sannsynligvis sikter Logunov her til og den sterke partipolitiske ensrettingen og bruken av faget. Historikeren N. Baron mener dette gjorde at politiske historie nærmest ble synonymt med partihistorie, uten mulighet for historikere å uttrykke alternativ eller opposisjon. Han mener dette kan betraktes som en ”morally-inverted” sovjetisk versjon av den vestlige ’totalitaristiske’ historiemodellen.⁷² Ettergivenhet fra historikernes side må forstås ut fra frykten for represalier som rådet i tillegg til de institusjonelle føringene.

Under Khrusjtsjov

Det er hevdet at historiefaget i tiden rundt Khrusjtsjovs maktovertagelse var på et lavmål både når det gjaldt faglig og sosial anseelse. På laveste nivå plasseres partihistorikerne – ”historiefrontens fotsoldater” – fordi de nærmest var tvunget til å være talerør for de seneste partidirektivene.⁷³

Perioden under Khrusjtsjov (1954-1964) – ofte omtalt som et *tøvær* – ble preget av avsløringene om Stalin. I sin ”hemmelige tale” i forbindelse med den 20. partikongressen i 1956 fordømte Khrusjtsjov noen av Stalins forbrytelser og lanserte en kampanje for avstalinisering. Det ble like etter nedsatt et ’Vitenskapelig råd for utforskning av forutsetningen for Den store sosialistiske oktoberrevolusjonen’. Rådet skulle organisere og lede debatten der formålet var å ta et oppgjør med *Kratkij kurs*.⁷⁴ En ytterligere fordømmelse av Stalin kom på den 22. partikongressen i 1961. Dette ga en sterk impuls til kritisk tenkning som særlig viste seg på temaet sovjetisk historie. Frimodigheten økte betydelig, og dette kom til uttrykk både blant skjønnlitterære forfattere og faghistorikere. Store historiefaglige samarbeidsprosjekter ble påbegynt, og forskning på den tredje verden ble et aktuelt tema. Av god forskning på denne tiden er det trukket fram sosialøkonomisk problematikk tilknyttet oldtiden og middelalderen (disse var tradisjonelt sterke områder også i førrevolusjonær historieforskning), klassisk moderne tid, økonomi under føydalismen og

⁶⁹ Kan 2003, s 92-93

⁷⁰ Litvin, s 16; Barber, s vii

⁷¹ A.P. Logunov, “Russian Historical Science in the 20th Century” i Anders Jølstad og Marianne Lunde (red.), *Proceedings: reports, abstracts and round table introductions: 19th International Congress of Historical Sciences*, Universitetet i Oslo 2000, s 128-129

⁷² Baron, avsnitt 22

⁷³ Markwick, s 41; Nielsen, s 92

økonomisk utvikling blant asiatiske nomader. Det var videre en debatt om Moskva-staten (1550-1700) og om den russiske absolutismens karakter og dens forhold til absolutismen i Vest-Europa.⁷⁵ Historikerne M.J. Gefter og A. Avrekh berørte et ømfintlig tema da de spurte om hvorfor Russland på samme tid ikke hadde fulgt samme vei som vestlige nasjoner.⁷⁶ Et annet aktuelt tema var kollektiviseringen av jordbruket og ”dekulakkiseringen” – for en stor del basert på partiarkiver. V.P. Danilov med flere ga ut artikler og bøker om emnet der de uttrykte sterk kritikk til politikken ført på dette området og der forklaringen i hovedsak var lagt til Stalin som person.⁷⁷

På samme tid ble ansvaret for *Glavarkhiv* flyttet over til Ministerrådet, og det ble lettere å få tilgang til arkivmateriale. En følge av dette var at det kom en strøm av arkivavsløringer, og særlig var det materiale om tvangskollektiviseringen som kom på trykk.⁷⁸ Det var et håp blant historikerne om at Sentralkomiteen ”i ånden av den 20. kongressen” skulle vise enda større vilje til å åpne arkivene. Men i 1962 ble tidsskriftet *Istoritsjeskij arkhiv*, som publiserte kilder, stengt.⁷⁹ Avstaliniseringskampanjen ebbet altså tidlig ut - og ”rensingen” av tidsskriftet *Voprosy istorii* i 1957 er et annet eksempel på at Kommunistpartiets villighet til å understøtte ytringsfriheten var begrenset. Det er også betegnende for holdningene at teksten til den ”hemmelige talen” ikke ble offentliggjort i Sovjetunionen før i 1989. Offisielt ble sovjetisk historie nå inndelt i gode år under Lenin og ikke så gode under Stalin; ”kulturn” – uttrykket brukt om alle negative fenomener som terror, leire og annet, ble sagt å ha hindret byggingen av sosialismen, men ikke å ha forhindret dens triumf.⁸⁰

Historieteoretiske diskusjoner var ikke det mest sentrale i 1950-årene; det at noen våget å gå imot Stalin fikk stor oppmerksomhet, og det politiske opprydningsarbeidet var viktigere fordi politisk historie veide mer enn andre sider ved historiefaget. Ifølge A. Kan ble utleggingen av teorien om den historiske materialismen i stor grad bevart slik den var fremstilt i *Kratkij kurs*.⁸¹ Den diskrediterte boken ble erstattet av andre såkalte *kirpitsji* – lærebøker som videreførte delene om dialektisk og historisk materialisme fra *Kratkij kurs* og som etablerte det offisielle politiske synet i

⁷⁴ Nielsen, s 99

⁷⁵ Kan 1988, s 15; Nielsen, s 92-94

⁷⁶ Baron, avsnitt 18

⁷⁷ Sheila Fitzpatrick, “The Soviet Era in Retrospect: History and Historiography.” Paper fra 2000. http://www.virginia.edu/crees/Fitzpatrick_paper.pdf Fitzpatrick s 6-7s 6-7; Davies 1989, s 1-2

⁷⁸ Davies 1997, s 84

⁷⁹ Pikhovja, s 16. Henviser til L.A. Sidorova, *Ottepel' v istoritsjeskoj nauke. Sovjetskaja istoriografija pervogo poslestalinskogo desiatiletija*. Moskva, 1997.

⁸⁰ Litvin, s 22

⁸¹ Kan 1988, s 28-29

poststalinistisk tid.⁸² Selv om det kom modifikasjoner i form av økt vektlegging av 'massene som skapere av historie' så ble et grunnleggende teleologisk historiesyn videreført.⁸³ Det foregikk likevel en gjennomtenkning av teoretiske problemer. Blant annet ble den skjematiske og grove oppstillingen av forholdet mellom basis og overbygning nyansert, og det utviklet seg også en mer objektiv holdning til "borgerlig" historievitenskap.⁸⁴

Første halvdel av 1960-årene ble også en tid med økt oppmerksomhet på marxistisk metodologi. Det ble hevdet at metodologiske spørsmål hadde vært forsømt siden begrepet ikke var brukt under Stalin, og at dette hadde redusert interessen for den sosiologiske siden ved historiefaget. Vitenskapsakademiet mente en deskriptiv metode dominerte i samfunnsvitenskapene, og det ble derfor opprettet en egen avdeling for metodologi ved Institutt for historie, ledet av M. Gefter.⁸⁵ Blant posisjonene i det Kan kaller "Den sovjetiske metodestriden" fantes den sterkt partiløjele *Danilov-skolen* som mente historiefaget skulle konsentrere seg om den konkrete utviklingen av samfunnet og ikke om selve lovene. I hver sin ytterkant i striden sto A. Gulyga med sin understreking av det særegne og kunstneriske ved historisk erkjennelse, og V.M. Lavrovskij som mente naturvitenskapelige metoder skulle overføres på samfunnsvitenskapene slik at man kunne finne lovbestemte sammenhenger. Disse hadde sterke tilhengere, henholdsvis A. Gurevitsj, og M. Barg. Begge var påvirket av vestlig strukturalisme, særlig den antropologiske, og av *Annales-skolen*. En svakhet ved debatten var at all eksplisitt kritikk av klassisk marxistisk tenkning ble holdt utenfor. Teorien om historisk materialisme ble fremdeles betraktet som en vitenskap – og ikke bare som en teori som den senere skulle bli.⁸⁶

Selv om oppgjøret med stalinismen ble begrenset, så understreker historikeren S. Fitzpatrick den betydningen som lå i at avstaliniseringskampanjen kompliserte den sovjetiske fremstillingen om sovjetisk historie; det måtte nå anerkjennes at det hadde vært overdrivelser i byggingen av sosialismen – selv om forklaringen ble funnet i "personkulten". En ubrutt, rettlinjet og oppadgående beretning ble nå erstattet av en beretning om en tidlig gullalder med "leninistiske normer" etterfulgt av et delvis fall da Stalin forbrøt seg mot disse. Hvor stort dette fallet var, forble omstridt.⁸⁷ En årsak til at oppgjøret med stalinismen ble begrenset var at et mer omfattende oppgjør kunne

⁸² Pikhovia, s 14. *Istoriija Kommunistitsjeskoj partii Sovjetskogo Soiuza*. Moskva, 1960 (Pikhovia n 12, s 29) Blant annet redigerte den daværende lederen av Sentralkomiteens internasjonale avdeling, B.N. Ponomarev, *Historien om Kommunistpartiet* som ble utgitt første gang i 1960 og senere opptrykt mange ganger.

⁸³ Markwick, s 46. Andre kjente bøker i denne sammenheng er blant annet en redigert av F.W. Konstantinov som ble utgitt flere ganger i løpet av Sovjet-siden, Kan 1988, s 29

⁸⁴ Kan 1998, s 27

⁸⁵ Kan 1998, s 37-39. Utgaver av *Den store sovjetencyklopedien* fra Stalin-tiden sier at historisk metodologi er en kategori innen borgerlig vitenskap, sammen med historiefilosofi og sosiologi. Kan s 40

⁸⁶ Kan 1998, s 42, 48 og 50

⁸⁷ Fitzpatrick, s 6-7

underminere legitimiteten til det politiske systemet i seg selv. Dette kan være en grunn til at angrepene på Stalin stilnet etter Khrusjtsjov, og blant andre temaer så forble utrenskningene et vanskelig tema å ta opp til langt inn i perestrojka-perioden.⁸⁸

Den offentlige kritikken av Stalin og en periode med et mildere politisk klima stimulerte historiefaget kraftig. Det er enighet blant historikere om at en distanse fra stalinistiske dogmer heretter ble et av trekkene ved sovjetisk samfunnsvitenskap.

Under Brezjnev

I begynnelsen av 1960-årene var det blitt større aksept for diskusjon som en normal metode for å løse omstridte vitenskapelige spørsmål på, og det foregikk en intens drøfting av egen disiplin. Misnøye med en dogmatisk versjon av teorien om historisk materialisme var tydelig. Blant andre uttrykte historikerne S.I. Jakubovskaja og V.P. Danilov at tilstanden i sovjetisk historievitenskap ikke var på nivå med anbefalte standarder i tiden, og at dette hemmet utdannelsen og hele befolkningen.⁸⁹

Etter Khrusjtsjovs fall ble det diskutert om politikken med avstalinisering skulle fortsette. Majoriteten blant lederskapet i Kommunistpartiet ville bremse hans linje, men samtidig fantes det støtte til det synet at kritikken av Stalin skulle fortsette. I denne striden tok Andropov en mellomposisjon; han mente problemet Stalin var så sensitivt at det kunne splitte både lederskap og parti og foreslo som et kompromiss at ingenting skulle sies om Stalin. Dette synet seiret tilslutt, og Brezjnev skal visstnok bare ha nevnt Stalin én gang i sine taler.⁹⁰ Bestemmelsen om å fortie problemene med stalinismen ble et tilbakeslag, særlig for de som forsket på den sovjetiske perioden. I første halvdel av 1970-årene begynte gamle stalinistiske formuleringer å dukke opp igjen.⁹¹

En del såkalte revisjonistiske historikere som *V.P. Danilov*, *M.J. Gefter*, *L.V. Danilova*, *P.V. Volobujev*, *I.F. Gindin* og *N.I. Pavlenko* gikk imot en rekke aksepterte syn på flere temaer. I 1968 ble disse historikerne offentlig omtalt som *Den nye retning – novoje napravlenie* – innen sovjetisk historiografi, og det var snakk om et opprør generelt innen sovjetisk historieforskning.⁹² De revisjonistiske historikerne var tilknyttet Vitenskapsakademiet, men det var bare Volobujev som var akademimedlem. Disse historikerne opptrådte heller ikke isolert, for det foregikk parallelle

⁸⁸ Egge, s 186

⁸⁹ Pikhova, s 16-17. Artikkelen trykket i "Neopublikovannaja stat'ja 'O figure umoltsjanija v istoritsjeskoj nauke', V.P. Danilova i S.I. Jakubovskoj (1965)", trykket i A.A. Kurnosov i *Arkheografitsjeskij ezjegodnik za 1992 g.* Moskva, 1994. S 324-333

⁹⁰ Davies 1989, s 2. Henviser til F. Burlatskij i *Liternurnaja gazeta*, 14. september 1988

⁹¹ Nielsen, s 103

⁹² Markwick, s 236-237

prosesser blant filosofer, økonomer, realister og forfattere. Ved å gå via Lenins teorier og en nylesing av marxismen begynte en revurdering av kategoriene som var fastsatt under Stalin. Dette ble brukt ikke bare for å behandle den sovjetiske fortiden, men også for en revurdering av synene på Russland under imperialismen og forutsetninger og drivkrefter for Oktoberrevolusjonen. Et begrep som fikk stor oppmerksomhet var *mnogoukladnost* – eksistensen av flere strukturer i en sosioøkonomisk formasjon, og nødvendigheten av en slik tilnærming ble i økende grad diskutert.⁹³

Problemene tilknyttet en slik revidering hadde blitt tydelige alt med utnevnelsen av S.P. Trapeznikov til leder for *Avdeling for Vitenskap og Utdanningsinstitusjoner* i 1965. Han var en av Brezjnevs tidligere assistenter, omtalt som en ”ortodoks” historiker som samtidig var samvittighetsløs med sin bruk av fakta. Han skulle bli stillingen i over 15 år. Trapeznikov fikk sterk støtte fra Politbyrået, særlig fra partiideologen *M.A. Suslov* som blandet seg direkte inn i historiske spørsmål.⁹⁴ Med dette startet en ’konservativ reparasjon’ av skadene de mente revisjonistene hadde påført historievitenskapen. Det at revisjonistene for det meste arbeidet innenfor den marxist-leninistiske diskursen utgjorde nærmest en trussel innenfra, og de ble derfor oppfattet som mer truende enn dissidentene som enklere kunne marginaliseres.⁹⁵ Som et ledd i ”reparasjonen” ble tilgangen til arkiver med materiale fra den sovjetiske perioden ytterligere begrenset, og tilgangen til høyere parti- og myndighetsarkiver opphørte helt.⁹⁶ Det kan være på sin plass her å se litt på påstanden om massive tilintetgjørelser av arkivmateriale som synes å ha foregått i sovjetiske arkiver. Historikeren R.G. Pikhoja⁹⁷ hevder det var kampanjer der myndighetene fikk ødelagt dokumenter som ble betraktet som unødvendige, uviktige eller farlige. Slike kampanjer skal ha foregått i *statlige arkiver* helt siden 1920-årene, og han gir noen eksempler: 8,7 millioner mapper i 1945, 30,7 i 1950, 68,1 i 1955, 87,1 i 1957 og 87,8 i 1959.⁹⁸ ”Utrenskninger” foregikk også i *partiarkivene* der det i 1960- og 1970-årene skal ha blitt ødelagt mer enn 25 millioner mapper. Disse inneholdt informasjon om kandidater til medlemskap i Kommunistpartiet og om medlemmers personlige anliggender.⁹⁹ Ifølge Pikhojas observasjoner synes dette å ha vært etterfulgt av mer selektive ødeleggelse på lokalt nivå. I sitt eget arbeid med dokumenter tilknyttet Khrusjtsjov mener han det er store hull i materialet, og en ”legende” forteller at deler av Politbyråets arkiv, som visstnok var oppbevart i Stalins leilighet etter hans død, skal ha blitt brent på Khrusjtsjovs datsja.¹⁰⁰

⁹³ Markwick, s 235-237

⁹⁴ Davies 1989, s 2-3

⁹⁵ Markwick, s 238

⁹⁶ Davies 1989, s 4-5 og 84

⁹⁷ Pikhoia er også leder ved *Institutt for historie om den russiske stat* tilknyttet Vitenskapsakademiet.

⁹⁸ Pikhoia, s 18. Henviser til T. Khorkordina, *Istoriija Otetsjesta i arkhivy. 1917-1980-e gg.* Moskva, 1994

⁹⁹ Pikhoia, s 21. Henviser til ”Postanovlenie Sekretariata TsK KPSS No. St-21/6 g ot 29 marta 1991 g.”

¹⁰⁰ Pikhoia, s 21-22

Myndighetenes inngripen i historieprofesjonen og samfunnsvitenskapene forøvrig beskrives i sin helhet som en kampanje. Den var først og fremst rettet mot historieteori og moderne russisk og sovjetisk historie,¹⁰¹ og den besto av en såkalt *antikritikk* som inneholdt forbud mot selvstendig ”nedenfra” å forandre på den oppfatningen som partiledelsen hadde av historien, særlig av teorien om historisk materialisme og forståelsen av de russiske revolusjonene.¹⁰² Kampanjen medførte flere tilfeller med degradering og forstumming av kreative historikere. Blant eksemplene er Danilovs forskning fra begynnelsen av 1960-årene om kollektiviseringen av jordbruket. Han ble sterkt kritisert for sin tilnærming og ikke publisert. Alle historikerne som hadde vært involvert i prosjektet ble overført til arbeid med andre historiske perioder, og Danilov gikk eller ble flyttet fra sin stilling. Like etterpå publiserte Trapeznikov sin egen fremstilling av historien om sovjetisk jordbruk – på en svært tradisjonell måte. I 1972 ble Volobujevs fortolkning av revolusjonene i 1905 og 1917 avvist. Han ble tvunget til å forlate sin stilling som direktør for Historisk institutt. Den dogmatiske innstillingen sees også i konsekvensene av at Gefter i 1969 utga en bok som oppfordret til en ’nylesing av de historiske begrepene framsatt av Marx, Engels og Lenin’. Gefter mistet sin administrative stilling ved Historisk institutt, men ble ikke fjernet fra instituttet.¹⁰³ Kritikken var på høyden i 1973, og den viktigste anklagen mot revisjonistene var deres skepsis til lovmessighet i historien. Det skal ikke ha kommet noe motsvar fra revisjonistiske historikere før nærmere perestrojka-perioden.¹⁰⁴ Det ledende sjiktet innen faget ble visstnok preget av forgubbing, og som resultat er det hevdet at det oppsto en generell kvalitetssinking siden hele studiefelt led av mangel på nyrekruttering.¹⁰⁵

Men bildet er ikke helt svart. I 1970-årene ble blant annet internasjonalt samarbeid systematisk utbygget, og historikerne tilegnet seg nye metoder (matematisk-statistiske) og ny teknikk (kybernetikk).¹⁰⁶ Det var også en tid hvor det ble fremlagt resultater fra langvarige fellesprosjekter, som var en tendens i denne perioden.¹⁰⁷ Svært mange bøker om historieteori ble utgitt. Historikeren A. Uvarov har gjort en analyse av slik litteratur fra tidsrommet 1971-1981, og forklarer mengden utgivelser med indre behov innen filosofi og historie. Han konkluderer med at det kom til avklaringer når det gjaldt de viktigste kategoriene i teorien, men er misfornøyd med at

¹⁰¹ Kan 1988, s 97

¹⁰² Kan 1988, s 101-102

¹⁰³ Davies 1989, s 3-5

¹⁰⁴ Scanlan s 192

¹⁰⁵ Kan 1988, s 15

¹⁰⁶ Kan 1988, s 15

¹⁰⁷ Logunov, s 129

emnevalgene var avgrenset, og at historikerne ikke syntes å ha hatt evne til å utnytte metodologiske nyvinninger.¹⁰⁸

En vanlig oppfatning er at det utviklet seg en stagnasjonstilstand – *zastoj* – under Brezjnev, der offentlige meningsbrytninger og konflikter ble forsøkt unngått. Det er ulike syn på hvor stagnert perioden var. Historikerne Kan og Gurevitsj ser nyansert på perioden: Kan mener det var en fredelig sameksistens mellom nye teoretiske tanker og den urokkelige dominansen til dogmatismen, noe som understøttes av at stridsspørsmålet om den asiatiske produksjonsmåten ble tillatt diskutert.¹⁰⁹ Gurevitsj har uttalt at det intellektuelt sett skjedde mye fordi Brezjnev-regimet ikke var så sterkt eller totalt i sin ideologiske kontroll som under Stalin; de ulike avdelingene i Sentralkomiteén var preget av holdningene til de ulike lederne der, og dette ga intellektuelle et handlingsrom.¹¹⁰

Et av de mest kjente arbeidene fra denne perioden kom fra ytterkanten av det etablerte historikermiljøet, nemlig Roy Medvedevs *Let History Judge* som kom på engelsk i 1971. Studien benyttet tidligere publiserte og upubliserte arbeider, og inkluderte noen av deltakerne fra den nå nedlagte *Sektor for metodologi*; Gefter gjennomleste manuskriptet og A. Zimin ga teoretisk hjelp. Dette samarbeidet brukes av historikeren R. Markwick som et eksempel som støtter hans argument om at ”legale” dissidenter kunne inspirere og samarbeide med de ”illegale” revisjonistene.¹¹¹ Andre arbeider det kan være verdt å trekke fram er E.G. Gimpelsons studie av krigskommunismen (1973), og Danilovs to bøker om sovjetisk bondestand *før* kollektiviseringen (1977 og 1979). Det ble også publisert dokumenter fra arkivene, blant annet referater og protokoller fra *Gosplan* (Statens plankommisjon) fra 1921-22, med navn og aktiviteter til statsansatte som senere ble arrestert.¹¹²

I de senere årene under Brezjnev var det en generell lempning av den politiske kontrollen. I fremstillinger av Stalin var man noe mindre forsiktig angående hans feil. Også skjønnlitterære publikasjoner begynte igjen å vise større frimodighet, for eksempel ble M. Aleksejevs selvbiografi fra 1982. Den inneholder en beskrivelse av hungersnøden i 1932-33 som aldri tidligere hadde forekommet i sovjetisk presse.¹¹³ I lærebøker og blant konservative forskere fantes fremdeles en dogmatisk fremlegging av teorien om historisk materialisme. Og selv om pressen opprettholdt en stillhet omkring sensitive historiske tema, så ble de ivrig diskutert i mer private fora. Om anslaget mot revisjonismen hadde hindret dens utvikling så ble den likevel ikke fullstendig undertrykket. Flere revisjonister holdt ulike seminarer og sirkler som nærmest fungerte som

¹⁰⁸ Kan 1988, s 107-109

¹⁰⁹ Kan 1988, s 126; Markwick s 243

¹¹⁰ Kan 1988, s 146; Markwick s 241 og 243

¹¹¹ Markwick, s 242-243

¹¹² Davies 1989, s 5

¹¹³ Davies 1989, s 5

undergrunnsbevegelser.¹¹⁴ Den revisjonistiske tendensen fortsatte dermed i en mindre synlig form, den inspirerte og svekket gradvis en påtvungen konsensus. Det er derfor ikke rettferdig å konkludere med at perioden var preget av fullstendig stagnasjon.

En verdiløs litteratur? Oppsummering og konklusjon

Den sovjetiske historievitenskapen kan oppfattes som hemmet av dogmatiske tilnærminger, tematiske begrensninger og vanskelig arkivtilgang. Dette er et syn det virker å være utbredt enighet om. Noe uenighet synes det å være angående påstanden om at mange viktige og interessante arbeider ble gjort, og at det hele tiden etter Stalin fantes en uavhengig linje i historieskrivingen. Forskingen og synet på sovjetisk historiografi utvikles og endres fortsatt. Historikeren A. Logunov hevdet i 2000 at mange artikler om emnet hadde en tredelt inndeling: sovjetisk historiografi, dens krise, og tilslutt dens kollaps. Dette mønsteret kan skjule flere indre motsetninger og endringer enn det som vanligvis blir formulert, og han mente da at den sovjetiske historiografiske prosessen ennå ikke var analysert som et eget fenomen.¹¹⁵ At et av de tydeligste trekkene ved sovjetisk historievitenskap er den til tider sterke og direkte politiseringen av faget, synes likevel å være en velbegrunnet påstand. Politiseringen medførte at historieskrivingen både tilsynelatende og faktisk tilpasset seg konjunktorene i partilinjene. Dette hadde sammenheng med historiefagets tiltenkte legitimerende og samfunnsbyggende funksjon. Dermed ble det marxist-leninistiske historiesynet ansett for å være den eneste rette forståelsesmåte av historisk utvikling. Historikeren Jens. P. Nielsen hevder forståelsen av samspillet mellom historie og politikk i Sovjetunionen er ”grunnleggende for å kunne forstå en hvilken som helst historisk lærebok eller spesialisert avhandling”. Det er spesielt historien om det sovjetiske samfunnet hvor kontrollen var svært sterk.¹¹⁶ Graden av kontroll var varierende; fra en tilsynelatende toleranse overfor andre tilnærminger i 1920-årene, en nærmest total kontroll i 1930-årene, en opptakt til perestrojka under Khrusjtsjov med en tilbakevending til konservatisme inntil glasnost og perestrojka oppløste sovjetmaktens monopol. Men til tross for perioder med lempning kunne marxismen-leninismen vanskelig fravikes i betydelig grad om historiefremstillinger skulle bli godkjent av myndighetene.

¹¹⁴ Eksempler på dette er et ”kulturelt seminar” som pågikk i leiligheten til V. Bibler i over et tiår, et metodologisk seminar ved Institutt for filosofi ledet av A.V. Gulyga og J.A. Levada, samt en sirkel ledet av filosofen L.B. Tumanova. Markwik, s 242

¹¹⁵ A.P. Logunov, “Russian Historical Science within the Historiographical Culture and the Twentieth Century Historiographical Project.” <http://www.oslo2000.uio.no/english/index.htm> side 1

¹¹⁶ Nielsen, s 104-105; Sakharov 1993, s 191

Det er hevdet politiseringen av sovjetisk historievitenskap skapte et *skisma* blant historikerne, der en side ble utformet av indre og ytre emigranter, og en annen av dem som konstituerte det offisielle sovjetiske historiesynet.¹¹⁷ I hele den poststalinistiske perioden eksisterte det tildels svært ulike syn og oppfatninger, og revisjonismen som oppsto etter *tøværet* bidro også til at det utviklet seg en profesjonell vitenskap som i en viss grad sto utenfor umiddelbare poliske krav.¹¹⁸ At det nærmest var påkrevd at historieskriving skulle inneholde sitater fra Marx, Engels og Lenin, og før 1956 også fra Stalin, må ikke overskygge forskningens faktiske innhold. En slik sitatbruk kunne ha et rituellet og mekanisk preg og var ikke nødvendigvis sentral for selve forskningen.¹¹⁹ I vurderingen av sovjetisk historieskriving er det viktig å ha disse momentene i minnet.

Teori og metode ble mye debattert. Debatten sto mellom reformister og konservative, og foregikk både åpent og skjult. Teorien om historisk materialisme ble betydelig utviklet i forhold til myndighetenes dogmatiske fortolkning under Stalin. Den politiske utviklingen, motsetninger og uklarheter i teorien sammen med uoverensstemmelse med empirisk forskning gjorde at det offisielle teoretiske rammeverket ble opplevd som utilstrekkelig av mange. Teorien ble dermed nyansert – men også delvis underminert.

Filosofen James Scanlan har analysert den sovjetiske varianten av historisk materialisme, og fant flere ulike krefter som berørte teorien og som var med på å problematisere den og skape avvik fra en dogmatisk form. En viktig faktor er at teorien var nært forbundet med politiske interesser og dermed ble mottakelig for ideologiske krav. For eksempel kunne påstanden om Kommunistpartiets ”ledende rolle” komme i konflikt med at basis determinerer den politiske overbygningen, og om man ønsket å hjelpe den tredje verden direkte over til kommunismen uten å gå via en kapitalistisk fase, så måtte det være fleksibilitet i formasjonsrekkefølgen. Dette viser at ideologiske krav ikke nødvendigvis kun forsterker gamle dogmer, de også kan fremme forandring.¹²⁰

Tilgangen til mer litteratur av Marx skapte et ønske om å gjøre teorien mer marxistisk. Man var nærmest forpliktet overfor Marx’ egne uttalelser som kilde, men den tilgjengelige mengden av disse endret seg betydelig de senere tiårene av Sovjet-perioden gjennom publiseringen av viktige arbeider, ukjente for Lenin og ukommenterte av Stalin, slike som *Økonomiske og filosofiske manuskripter* og *Grundrisse*. Disse inneholder støtte til fortolkninger av den historiske materialismen som kan være i strid med et strengt deterministisk syn. Dette ble ikke ignorert, og

¹¹⁷ Alexander Logunov, “Russian Historical Science within the Historiographical Culture and the Twentieth Century Historiographical Project.” <http://www.oslo2000.uio.no/english/index.htm> s 6

¹¹⁸ Scanlan, s 11-12

¹¹⁹ Norman Naimark, “Post-Soviet Russian Historiography on the Emergence of the Soviet Bloc.” *Kritika*, vol 5, nr 3 2004, s 561; Scanlan, s 13-14; Iggers, s 82

selv om det var en tendens til å betrakte dem som ”ungdomsarbeider” så ble de utgitt, lest og sitert, og ideene i dem frembrakte misnøye med den dogmatiske fortolkningen. Disse skriftene ble også brukt til å støtte den såkalte *aktivitets-tilnærmingen*, det vil si vektlegging av den aktive og subjektive siden ved sosialt liv.¹²¹

Siden historisk materialisme ble presentert som en vitenskap bekreftet av historiske data, kunne avvik mellom data og teori sette teorien i fare. Dette skapte et behov for å gjøre teorien koherent med historiske fakta. Selv elementære tekster nevnte for eksempel at slavesamfunnet ikke opptrådte i germansk og slavisk historie, og at slaveriet i USA ikke ledet til føydalisme. Dermed oppsto det et behov for teoretiske modifikasjoner – et behov historikerne følte sterkere enn filosofene.¹²² Størst oppmerksomhet fikk Marx’ beskrivelser av *den asiatiske produksjonsmåten*.¹²³ Aksept av økonomiske ordninger som ikke falt inn i skjemaet med fem stadier – *pjatitsjenka*, kom til å komplisere synet på historisk utvikling. Mange kom også fram til det synet at rekkefølgen av de kjente sosioøkonomiske formasjonene bare var korrekt om man så på verdenssamfunnet som et hele.¹²⁴ Andre historiske omstendigheter som påvirket teorien var erkjennelsen av at et samfunn kan bestå av elementer fra mer enn én sosioøkonomisk formasjon – *mnogoukladnost* – et begrep som etter hvert ble forklart som *interaksjon mellom ulike sosioøkonomiske strukturer* og som særlig fikk betydning i 1970-årene i forbindelse med forskning på Den tredje verden.¹²⁵ Mangfoldigheten av sosioøkonomiske former og *mnogomernost*, irregulariteten i historisk utvikling, var i perioder tema for intens og kontroversiell debatt og viste reelle alternativer til en unilineær og lovstyrt form for historisk utvikling.¹²⁶ Annen forskning som kompliserte teorien var spørsmålet om *Romerrikets fall* var forårsaket av inntrengere og om opprinnelsen til *russisk absolutisme* – der det ble åpnet for at dette var resultat av en respons på ytre påvirkning heller enn indre økonomiske årsaker. Det ble også i økende grad aksept for innflytelsen til økonomisk nøytrale faktorer som for eksempel språk, geografi, etnisk nasjonalisme og sosialpsykologi.¹²⁷ Det utviklet seg på bakgrunn av dette en tendens til å redusere dominansen til økonomiske faktorer. Spesielt revisjonistene i *Den nye retning* forsterket denne linjen, og henvisninger til Engels’ vektlegging av *interaksjon* ble mye benyttet.¹²⁸ Til tross for slike teoretiske nyanseringer så fortsatte støtten til det synet at materielle økonomiske årsaker dominerte *v konjetsjnjom sjtsjete* – i siste instans. For det kan se ut som om et av de

¹²⁰ Scanlan, s 189

¹²¹ Scanlan, s 97 og 189

¹²² Scanlan, s 190-191

¹²³ Scanlan, s 194-195

¹²⁴ Scanlan, s 207

¹²⁵ Scanlan s 193; Markwick, s 243

¹²⁶ Baron, avsnitt 18

¹²⁷ Scanlan, s 196-197

¹²⁸ Scanlan, s 206-207 og 220

viktigste teoretiske problemene besto i å bestemme eller bevise dominansen til den *materielle* karakteren i historisk utvikling. Det ble likevel holdt fast ved Marx' tese om at sosial væren determinerer sosial bevissthet.¹²⁹

I valget mellom økonomisk determinisme og fri og bevisst menneskelig aktivitet antok mange sovjetiske historikere et ståsted som tillot dem å hevde det beste fra begge syn, og derav fulgte den økende bruken av begrepet *interaksjonisme*. Dette innebar at økonomi og materielle forhold ikke trengte å være nøkkelen til en historisk situasjon på kort sikt. Mange benyttet seg av skillet mellom et kort og et langt tidsspenn, og hevdet at subjektive eller ikke-økonomiske faktorer kunne ha samme vekt eller til og med dominere på kort sikt. Men – det materielle aspektet måtte dominere – i siste instans. I praksis synes de fleste historikerne i den sensovjetiske perioden å ha vært interaksjonister; de aksepterte en rekke ulike faktorer, ikke-økonomiske og økonomiske, og undersøkte samspillet mellom dem.¹³⁰

Kritikere av teorien om historisk materialisme sier det forhold at det ikke ble *bevist* hvorfor materielle og økonomiske forhold skulle determinere historisk utvikling i siste instans, forble en svakhet. Ut fra en ren teoretisk betraktning kan denne kritikken være berettiget. Ut fra et mer realistisk syn kan det likevel sies å være et sunnhetstegn at dette spørsmålet ikke ble gitt noe eksakt svar, og at historikerne i praksis var åpne for ikke-økonomiske faktorer og brukte interaksjon som tilnærming. Dermed ble det opp til den enkelte historiker å avgjøre hvilke faktorer som avgjorde i hvilke tilfeller – en tilnærming det vel sjelden settes spørsmålstegn ved i vestlig historieskriving.

Begrepet 'historisk skole' var lite brukt i Sovjetunionen fordi historikere offisielt var klassifisert i henhold til sosiale eller politiske kategorier som 'borgerlige' eller 'konservative' og andre. Studiet av sovjetisk historie utviklet seg likevel på forskjellige måter i Leningrad og Moskva, der forskningen i Leningrad skal ha hatt særlig fokus på kilder, mens man i Moskva antok marxismen raskere og var mer teoretisk orientert. Disse forskjellene var mest tilstede i første tredjedel av 1900-tallet og de ble redusert under stalinismen. I 1920-årene og tidlig i 1930-årene var det snakket om en Pokrovskij-skole, og rundt 1935 om en *sjkolka* – miniskole – med referanse til Pokrovskijs etterfølgere. På slutten av tiåret var den likvidert, og begrepet 'historisk skole' gikk ut av bruk. I praksis eksisterte det likevel grupperinger som hadde form og funksjon som skoler. Den mest kjente grupperingen er trolig de revisjonistiske historikerne i *Den nye retning*.¹³¹ *Dissidentene* kan også regnes som en egen gruppe; de produserte flere hundre arbeider innen historiske, økonomiske, politiske og filosofiske tema. Blant historikerne fantes det dessuten enkelte

¹²⁹ Scanlan, s 221

¹³⁰ Scanlan, s 220-223

¹³¹ Litvin, s 26-29

som var vanskelige å ”konformere” – mer uavhengige historikere som vanskeligere kan plasseres, som for eksempel A. Gurevitsj, A.A. Zimin, A.M. Nekritsj, Zaintsjkovskij, og også S.B. Veselovskij som visstnok skal ha skrevet så upolitisk at det ble stilt spørsmål ved om han virkelig var ”en sovjetisk person”.¹³²

Foruten å utvikle begreper og nyansere teorien om historisk materialisme, er inntrykket at de beste arbeidene innen sovjet-russisk historieforskning angikk temaer fra førrevolusjonær tid som ikke hadde direkte samtidig relevans. Det er vanlig å trekke fram middelalder, bysantinsk og antikk historie og forskning på orienten. Andre aktuelle tema er russisk føydalisme og statsmakt, studiet av makt, samt massenes rolle i kritiske perioder. På grunn av begrensningene rundt faget arbeidet flere dessuten med vektlegging av empiriske studier mer enn teoretiske. Det mest ømtålige emnet var hele tiden partihistorien og de fleste temaene innenfor den sovjetiske tidsperioden.

Som et ytterpunkt i postsovjetiske vurderinger av sovjetisk historiografi står de som nærmest ikke tillegger arbeider fra denne perioden noen som helst verdi. En kjent historiker i denne gruppen er J.N. Afanasev som har avvist all sovjetisk historievitenskap som ”falsifisering”.¹³³ I en mer moderat posisjon synes de fleste historikere å stå, og hevder dette synet er overdrevet kategorisk fordi sovjetisk historiografi alltid hadde en ”relativ autonomi” og noe ”ikke-synkront” som gjorde den til mer enn et politisk middel.¹³⁴ Mange sovjetiske historikere passer ikke inn i stereotypen, og blant dissidentene var det mange som skrev om historie. Til tross for ideologisk og politisk press så var det muligheter for studier av konkrete problemer.¹³⁵ Det hevdes også at tradisjonen fra førrevolusjonær tid ble alvorlig deformert i Sovjet-tiden, men at den aldri var totalt undertrykket.¹³⁶

Ofte er det historieforskning som stilte seg i teoretisk og metodologisk opposisjon til historisk materialisme som trekkes fram som lyspunkter. Nærmest som en antitese trekker historikeren George Iggers fram marxismens bidrag til historievitenskapen: ’denne skal ikke undervurderes, for uten marxismen ville en god del moderne samfunnsfaglig teori, som stilte seg i opposisjon til Marx, være utenkelig’.¹³⁷ Fra et dialektisk ståsted må det være med ironisk logikk at nesten bare denne litteraturen tilkjennes verdi. Det er hevdet Marx vil bli stående for sin analyse av kapitalismen og ikke for sin allmenne historieteori, og marxismen-leninismen har vist seg å være delvis utilstrekkelig, og blant annet er dens gyldighetsområde redusert. Teorien har likevel bidratt

¹³² Litvin, s 26-29

¹³³ Sakharov 1993, s 196. Mye av det samme synet uttrykker N.I. Pavlenko og G. Enteen, ifølge Litvin, s 33

¹³⁴ Markwick, s 41

¹³⁵ Aleksandr O. Tsjubarjan, ”Power, Liberty, and the Work of the Historian”, i C. Morin (red.), *18th International Congress of Historical Sciences. Proceedings*. Montreal, 1995, avsnitt 52
<http://www.hist.umontreal.ca/hst7000/TS195Tchoub.htm>

¹³⁶ Litvin, s 37

med periodisering og typologisering,¹³⁷ og kan fremdeles være et viktig analyseredskap for å forstå kapitalismen som system. Blant teoriens tyngste moralske bidrag og fortsatte relevans står fokuset på utbyttede klasser.

En total avvisning av sovjetisk historiografi syntes rundt årtusenskiftet å være erstattet av en mer nyansert holdning der ethvert arbeid ble vurdert ut fra sin egenverdi – en holdning som vel bør prege enhver vitenskapelig tilnærming.

¹³⁷ Iggers, s 78-79

¹³⁸ Kan 1998, s 226

”Historiografiens perestrojka”

Valget av Gorbatsjov til generalsekretær i Kommunistpartiet mars 1985 skulle komme til å få så store konsekvenser for samfunnsutviklingen i Sovjetunionen at det er naturlig å se det som et tidsskille. Foruten hans relativt unge alder var det hans åpenhet om unionens økonomiske problemer og om politisk og sosial stagnasjon som vakte størst oppmerksomhet. Det synes likevel ikke å ha vært åpenbart i 1985-86 hvor langt hans reformforslag skulle nå, og for historiefagets del hvor radikal revisjonen skulle bli. Resultatene – som også tok samfunnsviterne på sengen - var nok heller ikke blant Gorbatsjovs intensjoner.

For å overkomme et av de mest presserende samfunnsproblemene, nemlig økonomien, iverksatte myndighetene først en rekke kampanjer som ikke var av direkte økonomisk karakter. Blant annet skulle arbeidsdisiplinen forbedres, korrupsjonen begrenses og alkoholforbruket reduseres. Først da det var klart at de forventede resultater uteble ble det lansert økonomiske reformer som i en viss grad frigjorde større industribedrifter fra planøkonomien ved at kooperativer og en del desentralisering ble innført. Forslagene fra Gorbatsjov og hans støttespillere var ikke uten motstand i Kommunistpartiet, og muligens for å oppnå forståelse og støtte for sine syn oppfordret Gorbatsjov til en større åpenhet omkring aktuelle problemer i samtiden, og etter hvert også om fortiden. I denne maktkampen *kan* media og den utvidede trykkefriheten i utgangspunktet ha vært tenkt som et middel.

I første omgang ble oppfordringen om større åpenhet – *glasnost* – tatt imot og benyttet av journalister og forfattere, og med få unntak og av forskjellige grunner reagerte de profesjonelle historikerne heller sakte. Først i 1987 ble det tydelig at en revurdering var i gang også blant faghistorikerne. Også når det gjelder det offisielle historiesynet var lite grunnleggende forandret før i dette året. Etter dette foregikk det en markant mer åpen historiedebatt i mediene der Stalin-perioden var det sentrale tema og der Gorbatsjovs noe selektivt fastsatte rammer raskt ble overtrådt av mer radikale deltakere. Dette kom til å få innvirkning ikke bare på bevisstheten blant befolkningen generelt – det rokket også ved selve legitimiteten til det sovjetiske styresettet.

Formelt sett burde vel behandlingen av tidsperioden under Gorbatsjov også vært plassert under kapitlet om sovjetisk historiografi. Men siden tiden med perestrojka og glasnost' var en så spesiell fase er den her trukket ut som eget kapittel og gitt en mer detaljert framstilling. Den intense allmenne og offentlig uttrykte interessen for historie synes å ha vært på høyden i årene 1987 til 1990-1991 for deretter å avta ganske brått. Dette er bakgrunnen for periodiseringen. Det vil bli forsøkt sett på hvordan en innledningsvis politisk styrt debatt raskt ble utfordret og hvordan dette

påvirket utviklingen blant faghistorikerne. Til slutt blir det sett nærmere på en vanlig påstand på denne tiden – at historiefaget var i krise.

Samfunnsdebatten – fra politisk styring til publisistisk utfordring

Om økonomiske og materielle vanskeligheter var med på å tvinge fram reformer i 1980-årene, så var det i tillegg en alminnelig holdning blant reforminnstilte i den politiske ledelsen at et omfattende byråkratisk system med ordrer ovenfra hadde skapt apati og mangel på initiativ i befolkningen. Gorbatsjov hadde fra starten av sin lederperiode framholdt at økonomiske reformer også måtte involvere en rekonstruksjon av samfunnet for øvrig, og ifølge hans bok *Perestrojka* fra 1987 var målet en forening av sosialisme og demokrati. For å oppnå dette ønsket han en mer aktiv deltakelse fra befolkningen. Initiativet til nytenkning kom dermed formelt sett ovenfra, et initiativ som også kan sees som et resultat av en generasjonskamp i ledersjiktet.¹³⁹

Et ”dialektisk omslag fra løgn til sannhet” hadde imidlertid lange røtter og var drevet fram av ulike grupper i befolkningen, men mange hevder det var dissidentene som hadde lagt det sterkeste grunnlaget for perestrojka.¹⁴⁰ Etter Khrusjtsjovs avstaliniseringskampanjer fantes det både en konform og en revisjonistisk linje innen sovjetisk historiografi, og den revisjonistiske tendensen fortsatte å gjøre seg gjeldende etter at han ble avsatt – om enn på mer indirekte måter. Dermed kan man si valget av Gorbatsjov til generalsekretær medførte og selv var en del av en pågående mentalitetsendring, og at den sterke interessen for historie som kom til syne i andre halvdel av 1980-årene var *en* av drivkreftene bak omslaget. I denne prosessen ble sovjetisk intellektuell kultur ble påvirket fra flere ulike hold. Etter 1985 var det foruten nye politiske signaler særlig innen media, der en ny form for undersøkende journalistikk ble mulig og populær, at hoveddelen av den nye informasjonen kom fra. Likevel var det innledningsvis i prosessen muligens avsløringene i skjønnlitteratur og film som spilte størst rolle.

Skjønnlitteraturens rolle

Den voldsomme oppmerksomheten som historien skulle bli gjenstand for under perestrojka-perioden kom i første omgang bredest til uttrykk i interessen for romanen. Den russiske romanen

¹³⁹ En slik forklaring antydes av Takayuki Ito (red.) *Facing Up to the Past. Soviet Historiography under Perestroika*. Slavic Research center, Sapporo, Hokkaido University 1989, s 6

¹⁴⁰ Uttrykket brukt i forbindelse med redegjørelse for artikkel om røttene til perestrojka, skrevet av Jurij Levada og Viktor Sjejnjs: ”Sinking Into the Quagmire, Act One (1964-1968)”, *Moskow news*, 1988/46, s 8-9 Gjengitt i Pål Kolstø, *På vei mot av-lenisering? Sovjetisk historierevisjon under Gorbatsjov*. Oslo, Institutt for forsvarsstudier 4/1989, s 13; Påstanden om dissidentenes politiske betydning er også konklusjonen i Roger Markwicks bok *Rewriting Hisotry in Soviet Russia*.

har tradisjonelt engasjert seg i samfunnsdebatten, der skjønnlitteraturen har vært en viktig kanal for kritikk – som ofte lå mellom linjene. Denne tendensen ble til tross for perioder med hard motstand videreført i Sovjet-tiden, og hadde hatt et oppsving under Khrusjtsjov.

I samfunnsdebatten under perestrojka fikk skjønnlitteraturen en større rolle enn under *tøværet*, og tok opp historiske emner i større grad.¹⁴¹ Likevel var mange av romanene som ble publisert etter 1985 skrevet tidlig i 1960-årene, men hadde vært forbudt inntil rehabiliteringen av tidligere fordømte forfattere og den utvidede trykkefriheten kom. Stalin-tiden var på ulike måter tema for de fleste. En av de første var A. Beks roman *Den nye utnevnelsen* som kom i 1986 og som beskrev karrieren til en industrileder på høyere nivå. I 1987 kom mange flere bøker med tema fra samme periode, som for eksempel B. Mosjajevs *Bønder og kjerringer* som handler om tvangskollektiviseringen; V. Dudintsevs *Hvite klær* som tar opp politiseringen av vitenskapen; A. Pristavkins *Nattely for en gylden sky* viser lidelsene tsjetsjenere ble utsatt for etter at de ble forvist; og kanskje er den mest kjente romanen av A. Rybakov, *Arbats barn*, som gir et nærgående portrett av Stalin. Blant andre rehabiliterte forfattere var Akhmatova, Mandelstam, Pasternak, Bulgakov, Platonov, Solzjenitsyn og Brodskij med flere. Også utenlandske forfattere som Orwell, Huxley, Kafka, Joyce og Nabokov ble tillatt utgitt for første gang på denne tiden.

En av de mest omtalte antistalinistiske romanene var *Arbats barn* av Rybakov. Som hovedpersonen i boken opplevde Rybakov selv å bli forvist til leir i Sibir. Om man har lest Solzjenitsyns roman *En dag i livet til Ivan Denisovitsj*, som ble godkjent og utgitt under Khrusjtsjov, kan det i første omgang synes litt uforståelig at *Arbats barn* skulle få så stor oppmerksomhet. Sannsynligvis var årsaken at forfatteren, i tillegg til innledningsvis å hevde at innholdet i sin essens er sant, forsøker å gi en psykologisk fremstilling av mennesket Stalin, delvis ved bruk av monologer og tanker tilskrevet hovedpersonen. I tillegg skildres følgene for de pårørende til den deporterte, og Stalins angivelige deltakelse i mordet på Kirov. Romanen var skrevet i 1960-årene, men ble først trykket i tidsskriftet *Druzjba narodov* i 1987 og 1988. Det sier noe om interessen blant leserne at publiseringen av *Arbats barn* medførte at tidsskriftet økte opplaget fra 150 000 til 800 000 på ett år.¹⁴²

GULag arkipelet av Solzjenitsyn var imidlertid ennå ikke trykt legalt i Sovjetunionen. I samme periode som *Arbats barn* ble publisert ble tidsskriftet *Novyj mir* nektet å trykke *GULag arkipelet*. Mer enn beskrivelsen av leirene var det sannsynligvis den negative fremstillingen av Lenin som gjorde at Kommunistpartiets sjefsideoleg V. Medvedev mente dette ble å gå for langt. Under perestrojka-perioden var Lenin tema i svært få skjønnlitterære arbeider sammenlignet med

¹⁴¹ Kolstø, s 47-48

¹⁴² Kolstø, s 48

sin etterfølger. Så sent som i 1989 var det nesten bare dramatikerens M. Sjatrov som var kjent for tolkninger av Lenin, der det framkommer at Lenin *ikke* har ansvar for framveksten av stalinismen. Trolig var dette et politisk korrekt synspunkt – noe som ble understreket av at Gorbatsjov møtte opp på flere av teaterforestillingene.¹⁴³

Tilstanden innenfor litteraturen var til dels opprømt, og publiseringen av tidligere forbudte arbeider gjorde at mange såkalte ”tykke tidsskrifter” økte sine opplag sterkt. Foruten *Druzjba narodov* gjaldt dette blant annet også *Novyj Mir* og *Znamja*. Andre viktige kilder til informasjon og ideer for historietenkningen hadde i 1987 enda større opplag enn disse, og for eksempel ble ukeavisen til Forfatternes forening, *Literaturnaja gazeta*, utgitt i 3,1 millioner eksemplarer.¹⁴⁴

Film var en annen viktig del av historierevisjonen. Blant de mest betydningsfulle hendelsene innen film var kanskje de arrangerte visningene av den georgiske filmen *Pokajanie – Anger*, av Tengiz Abuladze.¹⁴⁵ Produksjonen av filmen begynte i 1982, men ble først vist i Moskva i 1987 etter at Gorbatsjov samme år hadde bestemt at forbudet mot filmen skulle oppheves. Handlingen dreier seg om Stalins despotisme.¹⁴⁶ Også tv-programmer om Stalin-perioden kom etter hvert til å få stor betydning, og senere i perestrojka-perioden ble sannsynligvis tv det mediet som nådde flest mennesker.

Politisk initiativ

Det var tydelig at det i Politbyrået foregikk en maktkamp mellom en reformvennlig og en mer konservativ fløy. Men hva med Gorbatsjov selv – hvor langt mente han i utgangspunktet at historierevisjonen skulle gå? En radikal og fullstendig åpen revurdering av sovjetisk historie synes absolutt ikke å ha vært planen i begynnelsen av hans ledertid, med mindre det politiske klima tvang ham til kompromisser.¹⁴⁷ Et eksempel på hans syn er avvisningen av selve begrepet stalinisme; på Den 27. partikongressen i 1986 sa han begrepet var skapt av fiender av sosialismen, og senere samme år oppfordret han sovjetiske forfattere til ikke å kaste bort deres energi på å grave opp fortiden.¹⁴⁸

¹⁴³ Kolstø, s 50-52

¹⁴⁴ Davies 1987, s 8. *Novij Mir* og *Znamija* hadde opplag på hhv 495 000 og 680 000 i 1987.

¹⁴⁵ Haruki Wada, “*Perestrojka* and the Rethinking of History in the Soviet Union, 1986-88.” I Takayuki Ito (red.), *Facing Up to the Past*. Sapporo, Slavic Research center, Hokkaido University 1989, s 39

¹⁴⁶ Davies 1987, s 8

¹⁴⁷ Aleksander Kan antyder at Gorbatsjovs ”varsomhet” skyldtes behovet for å gjøre perestrojka-politikken mer fordøyelig for konservative sjikt. Kan 1988, s 275

¹⁴⁸ Robert Byrnes, “Some Perspectives on the Soviet Ferment. Concerning Soviet History.” I Takayuki Ito (red.), *Facing Up to the Past*. Sapporo, Slavic Research center, Hokkaido University 1989, s 12

I 1987 foreslo Gorbatsjov likevel at det skulle gjøres en nyundersøkelse av sovjetisk historie – uten ”glemte navn” eller ”blanke sider”. Av mer spesifikke tema nevnte han utrenskningene fra 1936 til 1938 og Stalins ansvar for at landet ikke hadde vært forberedt på angrep sommeren 1941. I denne forbindelse ble massemedia oppfordret til å delta. Hensikten med dette kan ha vært å plassere ansvar for tidligere tragedier og å organisere nasjonal enighet om nødvendigheten av å restrukturere.¹⁴⁹ Fokuset på stalinismen kunne være nødvendig i en situasjon der perestrojka-politikken søkte å innføre en delvis ny samfunnsmodell, en situasjon hvor det er viktig å ha et godt grunnlag for å kunne bestemme hva som skal forkastes eller bevares.¹⁵⁰ Dermed var det naturlig å ”rehabiliterer” NEP, kooperativer og blant andre N. Bukharins forsvar av en fredelig overgang til sosialisme – dette passet godt med de aktuelle reformforslagene.¹⁵¹

I den offentlige debatten var det i hovedsak tema tilknyttet *stalinismen* som dominerte i tidsskrifter og media for øvrig. Mediedebatten hadde form av såkalt ”undersøkende journalistikk” som først og fremst søkte å diskreditere Kommunistpartiet.¹⁵² Dette ble gjort ved å trekke fram tidligere tabuer, og i stor grad ble det søkt etter sensasjoner i avsløringer om livene til kjente individer, men det ble også forsøkt å trenge inn i politiske hemmeligheter på høyt nivå. Innledningsvis konsentrerte denne ”publistikken” seg særlig om det 20. århundre, spesielt om kollektiviseringen, hungersnøden, politisk terror, maktkampen i Kreml, Stalin, imperiets historie med mer. Nødvendigheten av nye kilder og dokumenter gjorde historiske studier aktuelle.¹⁵³ I tillegg var personene Bukharin og Trotskij ofte på dagsordenen. Flere nye oppfatninger av statsstyret under Stalin ble presentert. Økonomen G. Popov skrev en artikkel om administrasjonssystemet i tilknytning til en vurdering av Beks roman *Den nye utnevnelsen*. Popov sa det sentralistiske systemets indre logikk trengte en Berija – et undersystem av frykt. En annen artikkel som fikk oppmerksomhet var skrevet av journalisten A. Bovin og ble publisert i en artikkel i *Izvestija* samme sommer. Også her ble systemet som utviklet seg i 1930-årene karakterisert som ”utbrukt” og modent for en grunnleggende perestrojka for lenge siden. Disse to artiklene var med å legge et viktig grunnlag for den videre utdypingen av stalinismen som system.¹⁵⁴ Også Gefter kom igjen til orde i media etter å ha vært fraværende siden 1970-årene. I et intervju advarte han mot en

¹⁴⁹ Byrnes, s 12

¹⁵⁰ Wada, s 36

¹⁵¹ Davies 1997, Forord

¹⁵² Andreas Langenohl, ”History between Politics and Public: Historiography, Collective Memory, and the “Archival Revolution” in Russia.” I *Kritika* 1(3) Vår 2000, s 567. Henviser til artikkel av Elena Zubkova: *Istoriki i otsjevidtsy: Dva vzgliada na poslevoennuiu istoriiu*. Trykket i *Svobodnaja mysl'* nr 6 (1995)

¹⁵³ Elena Zubkova, ”Goldene Zeit” der Geschichtsforschung? Tendenzen der postsowjetischen Historiographie in Rußland.” I Alojz Ivanisevic (red.), *Klio ohne Fesseln? Historiographie im östlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus*. Wien, Österreichischen Ost-und Südost-Institut/Peder Lang Verlag 2002, s 83

¹⁵⁴ Wada, s 45

vanlig overforenklet negasjon av Stalin. Det hadde vært valgmuligheter og alternativer både i 1924, 28 og også 34.¹⁵⁵

På samme tid ble konservativ motstand til en slik nyvurdering tydeligere. En av de fremste talspersonene for denne motstanden var Ligatsjov – sekretær i Sentralkomitéen. På denne tiden hadde han ansvar for utformingen av partiets ideologiske linje, og han advarte flere ganger mot å fremstille sovjetisk historie i et for negativt lys ved å avvise av det som var oppnådd i sovjetisk tid.¹⁵⁶

Talen Gorbatsjov holdt i anledning 70-årsdagen for Oktoberrevolusjonen er ofte trukket fram. Den ble skrevet i en tid med tydelig polarisering i partiledelsen og i befolkningen for øvrig. I talen ble NEP vurdert høyt, Trotskij ble omtalt på en stereotyp måte, han var knapp angående Bukharin, og måten industrialiseringen var blitt gjennomført på ble vurdert som den eneste mulige måte. Nytt var fremstillingen av følgene av industrialiseringen: det var blitt skapt en kult av ”voldsom sentralisering” der et kommandosystem ble utviklet og byråkratiseringen ble intensivert. Slike metoder ble beskrevet som ”utilgivelige”. Konklusjonen var at positive resultater kom via utilgivelige metoder – noe som ikke ble forklart nærmere. Men det ble sagt at kommandosystemet hadde hindret framveksten av sosialistisk demokrati. Dette hadde igjen gjort persondyrking, lovløshet, vilkårlig styre og undertrykkelse mulig. Talen hadde preg av både nytenking og forsiktighet. Likevel kan formuleringene i talen karakteriseres som en seier for den konservative fløyen i Kommunistpartiets ledelse.¹⁵⁷ Overtaket til den konservative delen av partiledelsen ble også understreket av at Gorbatsjov mistet en av sine mest radikale støttespillere i partiledelsen, nemlig Jeltsin, som ble ekskludert fra Politbyrået.

Perestrojka-politikken gikk dermed inn i en tid preget av tilbakegang. I den forbindelse er det få fremstillinger av historiedebatten som unnlater å nevne ”Nina Andrejeva-episoden”, et leserbrev undertegnet av henne og trykket i *Sovjetskaja Rossija* 13. mars 1988. Etter oppfordring fra TASS ble det også trykket i mange av provinsavisene. Brevet angrep forfatterne Sjatrov og Rybakov, og av brevet fremgår det at proletariats diktatur var den nødvendige formen på den sovjetiske staten etter Oktoberrevolusjonen. Industrialiseringen, kollektiviseringen og kulturrevolusjonen forsvares – for dette hadde etter hennes mening fått landet til å bli en verdensmakt. Undertrykkelsene fordømmes, og Andrejeva mener Sentralkomitéens vedtak fra 1956 angående personkulten skulle være veiledende i kritikken av Stalin. Siste halvdel av brevet har også nasjonalistiske og anti-jødiske avsnitt. Det er ofte tolket som en kraftig konservativ reaksjon og som

¹⁵⁵ Wada, s 46-47

¹⁵⁶ Kolstø, s 39

¹⁵⁷ Kolstø, s 39; Wada, s 47

et alvorlig forsøk på å stoppe historierevisjonen. Mange oppfattet dessuten brevet som et signal fra partiledelsen om at prosessen med åpenhet var gått for langt. I *Pravda* 5. april samme år kom det svar på Andrejevas brev. Innholdet ble stemplet som ”anti-perestrojka”, og det ble hevdet at Andrejeva forsøkte å kutte båndene mellom sosialisme og etikk; å forsøke bevare taushet om ubehagelige historiske tema i betydde å forakte sannheten og å oppføre seg respektløst overfor dem som var uskyldige ofre for urettferdighet og vilkårlig styre. Denne imøtegåelsen blir gjerne sett på som Gorbatsjovs seier over Ligatsjov, og det fikk innvirkning på den videre historiedebatten ved at avvisningen av det prostalinistiske innholdet stimulerte radikal kritikk av Sovjetunionens fortid. I 1988 avviste journalister og intellektuelle åpent Stalins undertrykkende diktatur og hans politikk angående forsert industrialisering, og kollektiviseringen av jordbruket ble sett på som et forræderi mot ånden fra Oktoberrevolusjonen. Derimot ble NEP-politikken fra 1920-årene bifalt som en human form for demokratisk sosialisme.¹⁵⁸ Etter ”Andrejeva-episoden” sto dessuten mange av den eldste generasjonen av historikerne fram til fordel for perestrojka. Det var nå relativt ufarlig å erklære støtte til den reformistiske linjen. Men mange glasnost-forkjempere stusset over Brezjnev-historikernes plutselige politiske omvendelse, og blant andre fant Afanasev deres erklæring ”ubehjelpelig”.¹⁵⁹

Det oppsto videre en skarp polemikk mellom historieforskere og forfattere tilknyttet tidsskriftet *Nasj sovremennik*. Disse forfatterne var i hovedsak konservative nasjonalister som ville utfordre de såkalt progressive historikerne og anklaget dem for ’evropeizm’ og manglende patriotisme. Åpenheten om historiske spørsmål nådde i 1988 langt utover det som ble publisert i ”tykke tidsskrifter” da også dags- og ukeaviser i økende grad trykket artikler om sovjetisk historie. Det kom en ny strøm av avsløringer i media, der temaer tilknyttet Stalin ble enda friere og mer populære.¹⁶⁰ Muligens var fredagsutgaven av *Pravda* den viktigste avisen på denne tiden, med et opplag på 11 millioner, men viktig var også *Argumenty i fakty* med ca 9 millioner. Også på tv ble programmer med Stalin-tiden som tema nå vist i beste sendetid.¹⁶¹

Historikeren R. Davies mener det i 1988 dominerte en tilnærmet *radikal ny konsensus* i sovjetiske tidsskrifter og aviser som var sterkt engasjert i Gorbatsjovs versjon av perestrojka – tidsskrifter som *Novyj mir*, *Druzjba narodov*, *Komsomolskaja pravda* og *Sotsialistitsjeskaja industrija*. Dette synet avviste fullstendig kollektiviseringen av landbruket, og hevdet Lenins strategi med frivillig bondesamarbeid skulle ha fortsatt, og at administrativ planlegging ikke skulle ha erstattet blandingsøkonomien i NEP. I tillegg ble det hevdet at leninistiske prinsipper var forlatt

¹⁵⁸ Wada, s 56-57; Davies 1997, Forord

¹⁵⁹ Wada, s 58; Kolstø s 64

¹⁶⁰ Wada, s 58-59

raskt etter Lenins død, om ikke før. Hele den stalinistiske perioden ble betraktet som et vesentlig avvik fra ”veien til sosialisme.” Den viktigste uenigheten i den radikale kritikken av den stalinistiske fortiden var om hvor fundamentalt avviket fra sosialismen i Stalin-perioden egentlig var. Historikeren J. Afanasev og flere andre mente at Sovjetunionen fullstendig forlot veien til sosialisme i slutten av 1920-årene. Imot dette hevdet flere meningsfeller av Gorbatsjov at til tross for fordreiningene så overlevde sosialismen.¹⁶²

Kritikken ble møtt med sterk motstand fra to grupper. Den første var overbevist om at for mye av den sovjetiske fortiden ble avvist. Gruppen omfattet mange forfattere, historikere, byråkrater og andre som ytret seg i offentligheten, som for eksempel redaktøren av tidsskriftet *Moskva*, M. Aleksejev, som støttet kritikk av personen Stalin, men ikke av systemet. Blant de mest innflytelsesrike var ledende partimedlemmer som var ansvarlige for ideologien i Brezjnev-årene. Også lederen for Statsarkivene, F.M. Vagonov, kan plasseres i denne gruppen. I Politbyrået forsvarte Ligatsjov stadig prestasjonene i Stalin-perioden og hevdet i praksis at ingen andre synspunkt var legitime. Og – Gorbatsjov selv – hadde i 1987 hevdet, med forbehold, at den raske industrialiseringen hadde vært nødvendig for at Sovjetunionen kunne overleve i en fiendtlig verden, noe som ikke kunne skjedd uten ekstraordinære handlinger.¹⁶³

En annen innflytelsesrik gruppe som avviste den radikale kritikken av fortiden besto av russiske nasjonalister. Blant disse var S. Vikulov, redaktør av *Nasj sovremennik*, som karakteriserte de nye avsløringene om Stalin-tiden som ukloke. Han innrømmet at arbeider som var upublisert i fortiden nå burde offentliggjøres, men det skulle skje i tidsskrifter med små opplag; ikke i magasiner med masseopplag beregnet på ”vanlige arbeidere”! Til tross for ulike syn, spesielt når det gjaldt kollektiviseringen av jordbruket, så betraktet denne gruppen seg mer som etterkommere av 1800-tallets slavofiler heller enn av de vestlig innstilte *zapatnikene*, og de understreket kontinuitet mellom før- og etterrevolusjonær tid. Sovjetunionen var for dem bare en epoke i russisk historie – en epoke der Russland ble en verdensmakt. En del av nasjonalistene gikk i retning av reaksjonære og ekstremistiske holdninger. De var sterkt kritiske til det de kalte ”den liberale intelligentsia”. Men deres sterkeste kritikk var rettet mot jøder og frimurere som de hevdet var fremmede grupper som hadde satt russisk uavhengighet i fare.¹⁶⁴

I R.G. Pikhovs beskrivelse av mediene på denne tiden viser han at publikasjoner styrt av Sentralkomitéen, som for eksempel *Kommunist*, *Voprosy ekonomiki*, *Pravda* og *Sovjetskaja Rossija* i tilslørt form reflekterte de ulike holdningene og forskjellige tilnærminger som fantes blant

¹⁶¹ Davies 1989, s 10

¹⁶² Davies 1989, s 195

¹⁶³ Davies 1989, s 195-196

topplederne. I 1988-91 var det en motsetning mellom *Moskovskije novosti* og *Sovjetskaja kultura* på den ene siden, og *Sovjetskaja Rossija* på den andre. Pikhoja mener de politiske tendensene i Gorbatsjovs Politbyrå uten den sistnevnte avisen ville blitt nesten ubegripelige. Bare *Sovjetskaja Rossija* gjorde tilgjengelig bestemt informasjon om posisjonen til den ”fundamentalistiske fløyen” i det kommunistiske lederskapet. De beskrev også de praktiske aktivitetene som ble gjort av Sojuzgruppen (Union) og lederskapet i det russiske kommunistpartiet i 1990-91, i Det øverste sovjet i SSSR og i RSFSR.¹⁶⁵

Det ble mot slutten av perestrojka-perioden svært vanskelig for myndighetene å kontrollere ytringer ellers i samfunnet, og temaet Stalin fortsatte å være høyaktuelt. Blant viktige artikler på denne tiden var en av skribenten I. Kljamkin som hevdet at overgangen til et industrisamfunn i Russland nødvendigvis måtte følges av en ”revolusjon ovenfra” fordi landet manglet andre ”konstruksjonsprosjekter”. Artikkelen forårsaket voldsomme reaksjoner, der de fleste faghistorikerne mislikte hans avvisning av alternativer ved innledningen av kollektiviseringen.¹⁶⁶ En annen publisering som fikk oppmerksomhet var filosofen, generalobersten og direktør for Institutt for militærhistorie D.A. Volkogonovs biografi om Stalin – *Triumf og tragedie* – som ble startet publisert i tidsskriftet *Oktjabr* i 1988. Volkogonov hevdet han hadde undersøkt Stalins arkiver og private bibliotek, og intervjuet mange mennesker som hadde vært i hans krets. Dette hadde ifølge Volkogonov ikke blitt gjort tidligere. Problemene med stalinismen tilskrives Stalins personlighet, og det antydes at han var syk. Konklusjonen er at terroren kunne vært unngått hvis det ikke hadde utviklet seg ”et underskudd av folkemakt” i tiden etter Lenins død. Selv om Stalins intellekt og moral blir vurdert som lavere enn hos flere andre samtidige lederkandidater, så ble Stalins viljestyrke og evne til å utnytte partiapparatet utslagsgivende. Volkogonov mener det derfor ikke var noe annet alternativ.¹⁶⁷

Et av de første bidragene fra en profesjonell historiker om Stalin-perioden kom med en artikkelserie av Danilov hvor han blant annet ga en oversikt over vestlige forskeres diskusjon om ofrene for hungersnøden i 1933, og han presenterte også sin oppfatning av Stalins ”revolusjon ovenfra”, der han så andre alternativer for videre utvikling fra slutten av 1920-årene. Selv mente han den tidligste varianten av *den første femårsplanen* skulle ha vært valgt, ikke Bukharins eller Stalins realiserte variant.¹⁶⁸ I forbindelse med debatten om kollektiviseringen og hungersnøden kom det til åpen uenighet og polemikk mellom Danilov og R. Conquest, hvis bøker ble oversatt og utgitt

¹⁶⁴ Davies 1989, s 196-198

¹⁶⁵ Pikhoja, s 26-27

¹⁶⁶ Wada, s 50-51

¹⁶⁷ Wada, s 68-69; Davies 1989, s 41-42

¹⁶⁸ V.P. Danilov, ”Fenomen pervykh pjatiletok.” *Gorizont* nr 5, 1988. Wada, s 60-61

i Russland for første gang like før oppløsningen av Sovjetunionen. Det blir sett litt nærmere på dette i kapitlet om 1990-årene.

Perestrojka-politikken utfordres fundamentalt

I en situasjon med en økende økonomiske, sosiale og politiske problemer kom perestrojka-politikken til å bli sterkt utfordret ved at mange skribenter stadig oftere fokuserte kritisk på hele den leninistiske arven og hevdet at Oktoberrevolusjonen hverken hadde vært uunngåelig eller var rettferdiggjort. Dette synet hadde støtte blant majoriteten av aktive intellektuelle i Moskva og Leningrad.¹⁶⁹ I perioden 1989-91 var spørsmålet om opphavet til stalinismen og kontinuitet eller brudd mellom Lenin og Stalin et av de mest aktuelle tema i debatten, og det pågikk en betraktelig strid også om stalinismens grunnleggende karakter.¹⁷⁰ Pressen begynte å publisere radikale revisjonistiske versjoner av tidligere tabubelagte temaer som tsarrikets fall og Lenins rolle i etableringen av det sovjetiske systemet. Det utviklet seg en økende anti-leninistisk dominans i den offentlige debatten, og samtidig ble det rettet større oppmerksomhet mot anti- og ikke-bolsjevikiske tenkere fra tiden like før revolusjonen. Dette gjaldt særlig bidragsyterne til den kjente essaysamlingen *Vekhi* (Landemerker), som hadde tatt til orde for moderasjon og kompromiss etter 1905-revolusjonen.¹⁷¹ En av de mest kjente blant disse er Nikolaj Berdjajev. Alt i alt forsterket denne trenden inntrykket av at historisk utvikling ikke trenger å være teleologisk eller lovmessig, og dette sto i motsetning til det den offisielle sovjetiske historieteorien.

I august 1990 ble sensuren avskaffet. Men pressen var etter hvert blitt mer dristig enn det Gorbatsjov satte pris på, og i januar 1991 forsøkte han å stramme inn trykkefriheten ved å foreslå for Det øverste sovjet å suspendere Loven om pressen. Motstanden han møtte var så sterk at han trakk forslaget tilbake få timer senere. Saken ble slått opp og fordømt i mange aviser. Det var innført restriksjoner for TV og radio, det kom krav om endringer i manuskripter og det ble begrensninger i tilgang til arkivene.¹⁷² Dette var blant de hendelser som forårsaket at stadig større deler av intelligentsiaen flyttet sin lojalitet fra Gorbatsjov til Jeltsin, som hadde blitt en tydelig frontfigur for motstanden mot statsstyret.

Til tross for forsøk på å hindre en ytterligere åpenhet, så fortsatte historiedebatten i deler av sovjetisk presse. Men den offentlige interessen for historiedebatten og den generelle diskusjonen om perestrojka stilnet merkbart av etter hvert som den liberale politiske linjen fikk overtak. En

¹⁶⁹ Davies 1997, s 2

¹⁷⁰ Davies 1997, s 2; Kolstø, 74-75; Sidney Monas, "History Problems". I Henry Kozicki (red.), *Western and Russian Historiography. Recent Views*. New York, St. Martin Press 1993, s 4

¹⁷¹ Davies 1997, s 27

¹⁷² Aschehougs og Gyldendahls Store Norske Leksikon, bind 13 1998, s 477; Davies 1997, s 31-33

generell høy prisøkning gjorde også at abonnementer på aviser og tidsskrifter falt brått. Sovjetiske lesere generelt favoriserte den 'anti-leninistiske' eller 'liberale' pressen. Dette kan sees i at opplaget til leninistiske *Pravda* ble halvert, og *Kommunist* kollapset. De anti-leninistiske *Komsomolskaja pravda* og *Argumenty i fakty* mistet en mye mindre andel av sine lesere.¹⁷³

Sensommeren 1991 ble det utgitt dokumenter fra regjeringen som viste Gorbatsjovs videre planer med perestrojka. Det ene var et utkast til partiprogram som fastslo at målet var blandingsøkonomi og en flerpartistat. Det andre var et utkast som foreslo å erstatte Unionen av sovjetiske sosialistiske republikker med en løsere føderasjon: Union av sovjetiske suverene republikker. Dette forslaget hadde fått støtte fra flere stater. Mens Gorbatsjov så hadde ferie i august 1991 ble det gjort et kuppforsøk av konservative i partiledelsen. Hans myndighet ble overtatt av en selvutnevnt Statlig komité for unntakstilstand. Få dager etter kuppet fordømte Jeltsin i en TV-sending "tiårene med et kommunistisk regimes dominans", og denne åpne avvisningen av hele det sovjetiske statsstyret ble et stadig tydeligere trekk i talene hans.¹⁷⁴ Den anti-leninistiske bølgen bredte seg, og det ble i fysisk forstand veltet mange monumenter og foretatt navneendringer på plasser og steder. Etter at Gorbatsjov og hans støttespillere hadde tapt maktkampen ble den mediestyrt historiedebatten redusert, sannsynligvis måtte historiske diskusjoner vike plassen for mer dagsaktuelle spørsmål.

Utvikling blant faghistorikerne

I litteraturen brukt i oppgaven finnes det ingen unntak fra påstanden om at majoriteten av historikerne reagerte sakte på mulighetene for historierevisjon som fulgte med perestrojka-politikken. Til forskjell fra journalister, skribenter, forfattere og filmprodusenter synes det å ha skjedd lite blant profesjonelle historikere før 1987, da det med begrunnelse i en rekke rundebordskonferanser om sovjetisk historie, både i regi av forskningsinstitutter og det ledende tidsskriftet *Voprosy istorii*, er vanlig å se et markert vendepunkt. Historietidsskriftene hadde før dette i hovedsak trykket tradisjonelt stoff, og kjente kritiske historikere hadde publisert lite.¹⁷⁵

Blant de ivrigste forkjemperne blant profesjonelle for fornyelse av historiefaget var særlig de såkalte *sjestidesjatniki* som hadde hatt problemer i 1960 og 1970-årene. Danilov er tidligere omtalt, men dette gjaldt også historikere som P. Volobujev og J. Drabkin som var partimedlemmer,

¹⁷³ Davies 1997, s 36/n34, appendiks 1

¹⁷⁴ Davies 1997, s 37-38

¹⁷⁵ Davies 1989 s 167

og A. Gurevitsj, L. Batkin og M. Gefter som ikke var medlemmer. Mer moderate historikere støttet også en fornyelse, som I. Mints, A. Samsonov, S. Mikojan, J. Poljakov, V. Polikarpov og andre. Det er hevdet at konservative innenfor samfunnsvitenskapene på ingen måte anstrengte seg for å bidra til fornying av de ulike samfunnsfagene; det kunne synes som om reformvennlige i partiledelsen var mer radikale enn det flere av de etablerte samfunnsviterne hadde forventet eller ønsket.¹⁷⁶

Artikler til ledende personer innen historievitenskapen publisert i 1986 gjorde heller ikke særlig inntrykk på leserne og skapte ingen sensasjon blant sovjetiske intellektuelle.¹⁷⁷ Blant unntakene fra dette var artikler av Samsonov og Volobujev, som etterspurte nyvurderinger blant profesjonelle historikere.¹⁷⁸ Det synes dermed som om de fleste profesjonelle historikerne var avventende i den nye situasjonen.

Endringer i institusjonene

Nytenkningen kom også til å berøre mange av institusjonene før Sovjetunionen formelt ble oppløst. En utnevning som fikk oppmerksomhet og betydning ble gjort mot slutten av 1986 da tidligere komsomolfunksjonær og historiker med spesialisering på Annales-skolen, Jurij Afanasev, ble utnevnt til rektor ved *Det historiske arkivar-instituttet* i Moskva. I sin innsettelsestale lanserte han en kampanje for radikal nytenking om sovjetisk historie, og talen inneholdt direkte kritikk av den daværende tilstanden innen historievitenskapen. Talen ble trykket i *Moskovskije novosti* i januar 1987, og Afanasjev sier her at historievitenskapen var stagnert og lå under nivået på verdensbasis på mange områder. Årsakene til dette så han i det at metodologiske studier var undertrykt, og undertrykkelse gjaldt også historikere som M. Gefter, P.V. Volobujev, K.N. Tarnovskij og flere andre fra Brezjnevtiden. Dette skal ha vært den første direkte utfordringen av den konservative delen av den akademiske eliten, og det vakte mye motstand blant konservative.¹⁷⁹ I mars samme år startet Afanasjev en forelesningsserie under tittelen *Sosialt minne av menneskelig type* ved sitt nye arbeidssted, og han inviterte historikere som J.S. Borisov, V. Polikarpov, Danilov og Volobujev til å delta.¹⁸⁰ Afanasjevs utfordring ble offentliggjort i et intervju i *Sovjetskaja kultura* samme måned. Her påpekte han blant annet den destruktive innflytelsen Trapeznikov hadde hatt på historiefaget, noe han mente ennå kunne sees i samtiden, og han sa at byråkratiske hindringer måtte

¹⁷⁶ Kan 1988, s 263, 275-276

¹⁷⁷ Wada, s 38 n 6: Henviser til historiografiske artikler av S.L. Tikhvinskij (*Voprosy Istorii* nr 12, s 3-12, 1986) og S.S. Khromov (*Istorija SSSR* nr 6, s 3-20, 1986)

¹⁷⁸ A.M. Samsonov: "K novym rubesjnam." *Istorija SSSR* nr 6, 1986; P.V. Volobujev: *Vybor putej obsjtsjestvennogo razvitija*. Moskva 1987. Omtalt i Wada, s 38-39

¹⁷⁹ Davies 1989, s 168; Wada, s 39

¹⁸⁰ Wada, s 41

fjernes fra historiefaget. Han foreslo også at det skulle gjøres en seriøs studie av problemene forbundet med personkulten av Stalin, og sa det i Sovjetunionen ikke var gjort et slikt arbeid i motsetning til i ikke-marxistisk historiografi. Også dette intervjuet ble oppfattet som en kamperklæring mot den konservative eliten.¹⁸¹

Omtrent samtidig begynte *Institutt for marxisme-leninisme*, der G. Smirnov i 1987 ble utnevnt til direktør, å vise nye tendenser. Dette kunne sees i instituttets tidsskrift *Voprosy istorii KPSS*, som begynte å publisere mindre konservativt materiale.¹⁸²

Ved den innflytelsesrike *Avdeling for vitenskap og utdanningsetableringer* i Sentralkomiteén advarte ledelsen mot en for drastisk avvisning av fortiden, men oppmuntret likevel til en grundig undersøkelse av 1930-årene.¹⁸³

Institutt for sovjetisk historie var ledet av den konservative S.S. Khromov, som blir beskrevet som konservativ. Instituttet forble uforandret i lang tid. Men det var vanskelig å ignorere utviklingen, og det ble rettet angrep mot Afanasjev spesielt. I 1987 rettet professorer, som også var ledere for fagområdet *Kommunistpartiets historie* ved ulike universiteter, sterk kritikk mot hans før omtalte uttalelser til *Sovjetskaja kultura*. Kritikken ble uttrykt i brev i *Moskovskije novosti* der budskapet var at de som ønsket å revidere partihistorien uunngåelig var tilhengere av Trotskij. Den viktigste oppgaven for historievitenskapen besto i å skape ”en sans for historisk ansvarlighet og stolthet over sitt hjemland, over dets heroiske historie og samtid”.¹⁸⁴ Det utviklet seg til en polemikk i *Moskovskije novosti* og *Sovjetskaja kultura*. Den konservative kritikken var støttet av F. Vaganov, direktør ved statsarkivene (*Glavarkhiv*), som mente perestrojka skulle være konstruksjon og ikke oppløsning. Han avviste at det i sovjetisk historiografi i begynnelsen av 1970-årene hadde vært en ny trend som var blitt undertrykket; det hadde bare vært en revisjonistisk tendens som hadde skadet etablerte konklusjoner. Sovjetisk historievitenskap opplevde heller ingen stagnasjon. Dette ble imøtegått av Polikarpov, som sa det ikke hadde vært egentlige diskusjoner under Brezjnev, og at i tiden fra 1973 til 1986 hadde de som ble kritisert ikke kunnet publisere eller svare i tidsskriftene. Det var likevel tendenser til oppmyking ved instituttet. Høsten 1987 ble Danilov leder av *Den sovjetiske avdelingen for landbruk* – en stilling han hadde vært tvunget å forlate i slutten av 1960-årene.¹⁸⁵

¹⁸¹ Wada, s 42

¹⁸² Wada, s 42

¹⁸³ Davies 1989, s 170-171

¹⁸⁴ Sitert i Wada, s 43

¹⁸⁵ Wada, s 43-44; Davies 1989, s 168 og 176

Ved Vitenskapsakademiets *Avdeling for historie*, med omtrent 1200 medlemmer med en gjennomsnittsalder på ca 75 år,¹⁸⁶ rådet det en konservativ holdning ved Gorbatsjovs maktovertagelse. Et uttrykk for dette er sekretæren S. Tikhvinskijs uttalelse samme år om at han ikke kunne se 'noen alvorlige mangler ved sovjetisk historieforskning'. Han kritiserte sterkt Afanasjev's uttalelser, og dette hadde vært en medårsak til at Afanasjev hadde måttet forlate sin tidligere stilling ved *Institutt for verdenshistorie*.¹⁸⁷ I desember samme år ble det holdt valg til avdelingen, der resultatet ble en styrking av den konservative tendensen. Kjente spesialister på 1900-tallets historie som Danilov og Volobujev var nominert, men ble ikke valgt. Det er hevdet at flere langt mindre kvalifiserte historikere med fordypning i den sovjetiske perioden ble valgt; J.S. Kucusjkin (som hadde vært dekanus ved Historisk fakultet ved universitetet i Moskva) ble fullt medlem, og V.I. Kasianenko (utgiver av partitidsskriftet *Voprosy istorii KPSS*) ble korresponderende medlem. Disse to var erfarne administratorer, men deres historiske arbeider beskyldes for å være tradisjonelle og uten originalitet. Sovjetiske historikere spøkte med at de gamle akademikerne valgte svake nye medlemmer slik at det skulle være noen verre enn dem selv som kunne kastes ut når perestrojka eventuelt nådde Vitenskapsakademiet.¹⁸⁸

I 1988 kritiserte Vitenskapsakademiet tilbakeliggenheten ved *Institutt for sovjetisk historie*, og det ble anklaget for ikke å ha oppmuntret til ny forskning og nye tilnærminger. Det ble også sagt at den kjente men forbudte boken om kollektiviseringen skulle offentliggjøres i 1990 og 1991, der de fem opprinnelige forfatterne skulle være med på tilretteleggingen under Danilovs redaksjon. I tillegg skulle beholdningen av fullførte arbeider undersøkes på nytt, arbeider som tidligere var blitt avvist 'av grunner som ikke var relatert til deres vitenskapelige nivå'.¹⁸⁹

Tidsskrifter

De mest sentrale historietidsskriftene i 1985-86 er beskyldt for fremdeles å ha hatt noe "brezjnevsk tregt" over seg.¹⁹⁰ Når det gjaldt tidsskriftene skal en gjenspeiling av perestrojka-politikken ha vært tydeligere i det viktigste tidsskriftet for filosofi, *Voprosy filosofii* enn i *Voprosy istorii*. Sovjetiske historikere hadde ikke egen fagforening som for eksempel forfatterne, og derfor var lederartiklene i *Voprosy istorii* det nærmeste man kom felles policy-erklæringer.¹⁹¹ Tidsskriftet er dessuten det eldste akademiske historietidsskriftet, utgitt i samarbeid med Vitenskapsakademiet og har eksistert siden 1926 med noen navneendringer.

¹⁸⁶ Byrnes, s 14

¹⁸⁷ Uttalt i *Voprosy istorii* nr 7 1985. Omtalt i Kan 1988, s 262

¹⁸⁸ Davies 1989, s 175-176

¹⁸⁹ Davies 1989, s 176-177

¹⁹⁰ Kan 1988, s 261

Under perestrojka kom det en ny regel om at redaktørene i akademiske tidsskrifter ikke kunne inneha stillingen i mer enn ti år. Redaktøren i *Voprosy istorii* hadde vært i sin stilling siden 1961. Denne ble byttet ut med A.A. Iskenderov, korresponderende medlem av Vitenskapsakademiet og spesialist på japansk middelalder og samtidig verdenshistorie, til stillingen. Det kunne tyde på en mer liberal tendens at han tok Volobujev og Danilov inn i redaksjonen.¹⁹² Den første utgaven redigert av Iskenderov kom i februar 1988 og hadde en leder med tittelen ”Perestrojka og oppgavene for tidsskriftet *Voprosy istorii*”. Der heter det at historiefaget måtte overkomme stagnasjonen, og blant konkrete råd var det anbefalt en dyp vitenskapelig analyse av personkulten rundt Stalin samt metodologiske studier. Tidsskriftet videreførte denne retningen, og det fremkom en god del kritikk, og blant annet mot forskere som hadde etablert et tilnærmet monopol over sine fagområder. Dette skal ha vært den første frie diskusjonen blant historikere i et sovjetisk fagtidsskrift. Iskenderov sa senere samme år at det aldri har eksistert og heller ikke kunne eksistere noen nøytral historievitenskap; kunnskapens sosiale interesstilknytning skulle tjene som en begrunnelse for å skrive ”i tidens ånd” og gi svar på de behov som utviklingen av samfunnet stilte. Derfor mente han det ikke kunne tillates noen undergraving av det ideologiske og politiske grunnlaget som den sovjetiske historievitenskapen sto på. Han fastslo samtidig at partidokumentene, og spesielt Gorbatsjovs tale ved revolusjonsjubiléet, var av ”prinsipiell betydning for utarbeidelsen av korrekte posisjoner” i historievitenskapen. Det kan se ut som om redaktøren mente det ikke snakk om at historievitenskapen skulle frikobles fra politikken – den skulle heller omkobles fra en politisk kurs til en annen.¹⁹³

Åpnere arkiver

I 1988 ble det igjen en forbedret tilgang til arkivene. Den sterke interessen for historie i perioden gjorde at det var stor pågang, og i forbindelse med arbeidet med en ny partihistorie hadde en utvalgt gruppe historikere fått omfattende tilgang til tidligere hemmelig materiale i Det sentrale Partiarkivet. Tilgangen var fremdeles svært begrenset, og i 1990 var bare ”en håndfull” mapper avgradert (disse angikk folketellingen fra 1939), og bare et par historikere hadde fått tilgang til NKVD-mapper som berørte GULag. Både historikere, journalister og arkivarer prøvde å endre den restriktive arkivpolitikken. I 1990 ble det vedtatt en resolusjon som skulle gi større tilgang til arkivene tilknyttet Utenriksdepartementet, men avgraderingen skulle foretaes av ad hoc-grupper, og denne prosessen var forespeilet å ta flere år. Innenriksdepartementet prøvde på samme tid å flytte

¹⁹¹ Kolstø, s 61

¹⁹² Kolstø s 60-61 n 34; Davies 1989 s 177

¹⁹³ Davies 1989, s 176; Kolstø, s 62; Wada, s 55-56

dokumenter for perioden 1934-1960 som berørte GULag, og sikkerhetstjenesten var særlig ivrig etter å kontrollere egne arkiver. Inntil August-kuppet 1991 forble de viktigste sovjetiske arkivene under Glavarkhiv, og det er hevdet at *Det sentrale partiarkivet* forble utenfor både unionens og den russiske republikkens kontroll – faktisk ble det strengere kontroll i 1991.¹⁹⁴

Rett etter at August-kuppet var slått ned utstedte Jeltsin to dekreter der det het at Sovjetunionens myndighet over arkivene skulle overføres til Den russiske føderasjon. For overtakelse av Kommunistpartiets arkiver argumenterte han med at partiet selv hadde vært en del av statsmaskineriet og at materialet derfor tilhørte staten. Et lignende dekret sa at arkivene til KGB og Sovjetunionen skulle overføres til arkivkontorene til RSFSR. Begge dekretene skulle 'tre i kraft i det øyeblikk de var signert'.¹⁹⁵ Det er ukjent om dette hadde noen praktisk betydning i første omgang siden Sovjetunionen fortsatte å eksistere en stund til.

Debatter og tematisk fokus

Splittelsen mellom konservative og liberale historikere kom først til uttrykk i varierende grad av frimodighet når det gjaldt framstillingen i biografiske artikler om ledende personligheter. Noen artikler inneholdt interessant materiale, men fulgte konvensjonene ved å unngå kritiske perioder og hendelser. Avisartikler av historikere om viktige hendelser i sovjetisk historie viste også en lignende blanding. Men frimodigheten økte, og profesjonelle historikere gikk stadig inn på tidligere forbudte områder. En bemerkelsesverdig publisering på denne tiden var skrevet av militærhistorikeren Polikarpov, en av forskerne ved Institutt for sovjetisk historie. Det populære tidsskriftet *Ogonjok* trykket hans artikkel om karrieren til F. F. Raskolnikov, en revolusjonshelt som ble diplomat og som nektet å vende tilbake fra Paris til Moskva 1938-39, og som døde der under uklare omstendigheter. Artikkelen sympatiserte med Raskolnikovs beslutning om å forbli i utlandet og rettferdiggjorde hans kjente 'Åpent brev til Stalin' som i sin tid ble trykket i emigrant-pressen. Sitater i artikkelen viste harde utfall mot Stalin, og det skjedde i et tidsskrift med et opplag på 1 500 000. Den tidligere omtalte artikkelserien til Danilov om kollektiviseringen av jordbruket var også blant de viktigste bidragene fra faghistorikere i slutten av 1987.¹⁹⁶

I løpet av 1988 fikk tilhengerne av revidering ytterligere støtte. Volobujev skrev om revolusjonshistorien, J. Ambartsumov om Moskva-prosessene og også Danilov, Poljakov, I.

¹⁹⁴ Davies 1997, s 90-92

¹⁹⁵ Davies 1997, s 93

¹⁹⁶ Davies 1989, s 173-174

Frojanov og Roj Medvedev publiserte artikler.¹⁹⁷ Blant det som vakte særlig oppmerksomhet, og som svært ofte er trukket fram, var et intervju med Gefter i januar 1988 i tidsskriftet for *Institutt for verdens arbeiderbevegelser* under tittelen *Stalin døde i går*. Her drøftet han tilfeller hvor det hadde vært mulighet for bedre valg i russisk sovjetisk historie, for eksempel nedkjempelsen av venstreopposisjonen, Bukharins alternative syn, og i 1934 da en slags "neo-NEP" ble avvist. Hver gang hadde Stalin seiret, og Gefter anså perestrojka-politikken for å være stalinismens endelige død.¹⁹⁸

En debatt som vakte særlig oppmerksomhet blant faghistorikerne ble startet av Afanasjev i 1988 og handlet delvis om det samme som de fleste andre, nemlig stalinismen. Men i tillegg listet han opp negative tendenser innen historievitenskapen: Trotskij, Zinovjev og Kamenev var behandlet fordomsfullt og uhistorisk, og Danilov ble beskyldt for å se tvangskollektiviseringen som en fortsettelse av Lenins plan. Også Volkogonovs syn på stalinismen ble kritisert. I lærebøkene mente han det ikke fantes "en eneste side" som ikke var falsifisert. I tillegg hevdet han marxismen-leninismen var en dogmatisk og skolastisk ideologi. Flere av de historikerne som Afanasev hadde anklaget ble forsvart i *Literaturnaja Rossija*, og Afanasjev ble av Danilov kritisert for sin pekefinger. Afanasjev hadde vært tidlig ute med synspunkter på de fleste epokene i sovjetisk historie, og ble en av de kjente forkjemperne for glasnost. Men, han ble nå av mange av sine kolleger oppfattet som en dilettant når han gikk ut med oppfatninger om sovjetisk historie, og ble beskyldt for å tabloidisere historievitenskapen med sine mange og kjappe artikler i dags- og ukepressen. Siden både Danilov og mange andre historikere allerede hadde begynt å søke en mer nyansert forklaring på sovjetisk historie, så var Afanasjev her muligens noe for sent ute med noe av sin kritikk.¹⁹⁹

Historieskrivingen ble etter 1988 mer variert tematisk sett. Ved siden av fortsatte studier av stalinismen ble det også forsket på det administrative kommandosystemet, dissident-bevegelsen, uformelle sosiale organisasjoner og dannelsen av russisk identitet. Historikerne konsentrerte seg også om russisk emigrasjon, hvite-bevegelsen under borgerkrigen og den ideologiske kampen på begynnelsen av 1900-tallet der det ble gitt stor oppmerksomhet til politiske partier som var i opposisjon til bolsjevismen. I tillegg ble det rettet oppmerksomhet mot førrevolusjonær historieforskning. Når det gjelder studiet av politisk historie fra 1500 til 1900-tallet foregikk det et betydelig skifte i retning av å studere russisk liberalisme og reformisme. Det ble også typisk å inkludere tema som spente over både førrevolusjonær og sovjetisk historie, og blant slike tema var

¹⁹⁷ Kolstø, s 60

¹⁹⁸ M. Gefter, "Stalin umer vtsjera...". *Rabotsjij klass i sovremennyj mir*, nr 1 1988

¹⁹⁹ *Perestrojka and Historical knowlegde*. Artikkel i *Literaturnaja Rossija* 17. juni 1988. Wada, s 63-65; Kolstø, s 60

utviklingen innen industri, jordbruk og kultur i den første tredjedelen av 1900-tallet aktuelt. Året 1917 sto ikke lenger som en barriere som skilte Russland i to. Blant andre tema som ble drøftet helt mot slutten av perestrojka-perioden var internasjonale og russiske revolusjonære bevegelser før første verdenskrig, erfaringene med krigskommunisme i perioden 1918-21, diskusjoner i partiet om industrialiseringen under NEP, femårsplanene og Stalins ledelse under andre verdenskrig. Det kom også til syne en stor, og en lenge utilfredsstilt interesse for *personene* i historien; tidsskriftene startet med sider for ”historiske portretter”, og forlagene ga ut ”historiske biografier”. Arbeider til kjente russiske og sovjetiske personer – herunder bolsjevikiske ledere – ble publisert. Det ble også skrevet om motstandere og støttespillere til Stalin og ”poststalinistene” Brezjnev og Suslov. Historikeren A. Sakharov mener at på denne tiden og dette området nådde sovjetiske forskere trolig lengre enn vestlige forskere, sannsynligvis på grunn av en lettere tilgang til materiale.²⁰⁰

Den nye og friere drøftingen av historiske tema foregikk ikke uten kontroverser, en situasjon historikeren Sidney Monas beskriver som en ”mild kamp” mellom det byråkratiske historie-etablissementet og yngre historikere,²⁰¹ men kanskje det i like stor grad var et skille mellom konservative og liberalt innstilte historikere. Diskusjoner mellom ulike historikere foregikk i alle fall mer åpent. Ikke bare tolkninger av konkrete historiske fakta ble diskutert, men også forskernes faglige kompetanse og integritet. Tittelen *akademimedlem* var heller ikke lenger noen beskyttelse; de fleste medlemmene var innvalgt under stagnasjonstiden og dette vitnet for mange yngre historikere om tilpasningsevne og karakterløshet. Det ble også tydelig at Kommunistpartiet ikke lenger var eneste premissleverandør for historiedebatten, og sitater fra generalsekretæren ble ikke lenger ansett for nødvendig.²⁰² Det var i 1989 fremdeles stor forskjell på hvordan de enkelte epokene i sovjetisk historie ble behandlet: Stalin-tiden var bredt belyst, mens Lenin var mindre behandlet.

Rundt oppløsningen av Sovjetunionen var det tydelig at en historierevisjon i positiv forstand var i gang. To hovedstrømninger innen historieskrivingen eksisterte samtidig, der den ene besto av idéer uttrykt i journalistiske artikler, og den andre av mer klassisk historieskriving som var i ferd med å finne et nytt grunnlag. Innenfor den profesjonelle historieskrivingen var det dessuten et skille mellom liberale og konservative historikere. Sakharov har understreket at den publisistiske og den profesjonelle skrivingen ikke bare sto imot hverandre på en fiendtlig måte som ”dilettantisme” og ”profesjonalisme”; de inspirerte også hverandre, særlig ved at den journalistiske trakk profesjonelle

²⁰⁰ Sakharov 1993, s 198-199

²⁰¹ Monas, s 4

²⁰² Kolstø, s 35 og 63

historikere ut på banen.²⁰³ Et eksempel på dette er Mozjajevs roman *Bønder og kjerringer* fra 1987 som skildrer tvangskollektivisering. Forfatteren hevder her at denne politikken var styrt av Trotskij teori om sosialistisk konstruksjon, og forfatterens påstand om sammenheng mellom Trotskij og tvangskollektivisering provoserte muligens Danilov til å uttale seg om dette gamle temaet etter over 20 års stillhet.²⁰⁴ Det er sannsynlig at denne forbindelsen bidro til en positiv utvikling for begge parter.

Teoretiske motsetninger og nye tilnærminger

Teoretisk sett synes det å ha vært få tegn til forandringer før helt mot slutten av 1980-årene. Innledningsvis i prosessen med større åpenhet om historiske tema synes det heller å ha vært fokusert mer på personer og konkrete hendelser enn på teori. Nye tilnærminger til selve den historiske utviklingen i monografier kunne det være noe urimelig å se umiddelbart siden forberedelser og trykkeprosess tok lang tid. Teoretisk nytenking forekom i noen arbeider, for eksempel i en bok fra 1986 skrevet av V.P. Iljusjtsjkin, som var en motstander av *pjatisjlenka* – femformasjonsteorien. Forfatteren sa at det var en tendens i sovjetisk historievitenskap til revisjon av viktige metodologiske grunnsetninger i teorien om de økonomiske samfunnsformasjonene. Likevel holdt interessen for teori og metodologi seg i perestrojka-perioden, og A. Kan mener samfunnsvitenskapene fikk en forsvarer i den nye sekretæren i Sentralkomitéen, A. Jakovlev, som var positiv til fornyelse.²⁰⁵

Gorbatsjov tok i 1987 initiativ til en omskriving av partihistorien – som nærmest enhver av hans forgjengere hadde gjort tidligere. Det var som kjent oppfordret til å unngå ”blanke flekker” i framstillingen av historien, og det velkjente innholdet fra *Kratkij kurs* ble fullstendig omskrevet på grunnlag av nye arkivundersøkelser. Arbeidet var ledet av Danilov, som ga uttrykk for flere vanskeligheter forbundet med institusjoner som ønsket å hindre arbeidet –blant annet KGB. Det var også uenigheter og kontroverser innad i arbeidsgruppen.²⁰⁶

På institusjonelt nivå ble det i 1987 ved *Institutt for verdenshistorie* arbeidet med programmer for historieteori, der ett hadde tittelen ”Felles lovfaste sammenhenger og kjennetegn i utviklingen av samfunnsformasjonene”. Et annet program var ”Revolusjonene og det sosiale framskrittet”. Her ble det vektlagt at kommunismen skal avløse kapitalismen, og at den samtidige

²⁰³ Sakharov 1993, s 199

²⁰⁴ Wada, s 40-41

²⁰⁵ Kan 1988, s 265 og 274

²⁰⁶ Monas, s 4

arbeiderklassen har en revolusjonær prioritetsstilling.²⁰⁷ Nye tilnærminger var likevel på dagsorden. Det ble arrangert konferanser der flere kjente historikere understreket nødvendigheten av å oppgi den lange ideologiske fordomsfulle holdningen til vestlig historiografi og karakteristikken ”historiefalsifisering” på ikke-marxistiske arbeider. En åpen og ærlig dialog med alle historiske skoler ble anbefalt. Flere liknende hendelser resulterte til det som er kalt en ”vitenskapelig renessanse” i forholdet mellom russisk og utenlandsk vitenskap. Dette inkluderte også en prosess med økt konkret kontakt med internasjonalt historiemiljø.²⁰⁸

Et av trekkene ved letingen etter nye og alternative tilnærminger i slutten av perestrojka-perioden var en interesse for den tidligere forbudte russiske *historiosofi*. Blant aktuelle navn var V. Solovjov, 1800-tallets slavofiler, K. Leontjev, N. Danilevskij, N. Berdjajev, S. Bulgakov, P. Florenskij, V. Rozanov og L. Sjestov. Aktuelle var også M. Gersjenzon og M. Bakhtin. Denne historiefilosofiske interessen kom tydeligere til uttrykk i *Voprosy filosofii* en i *Voprosy istorii*.” Det ble også gjort en revurdering av tidligere historiske arbeider der russiske ”klassiske” historikere” som S.M. Solovjov, V.O. Kljutsjevskij, N. Karamzin, Miljukov og Kizevetter nå ble betraktet mer positivt.²⁰⁹

Artikler som kritiserte marxistisk tilnærming kom utover 1988. Afanasevs hadde som før nevnt bekjentgjort sterke synspunkter på marxismen-leninismen. Han mente det var nødvendig med en kritisk nytenkning av marxismen, med en tilbakevending til det grunnleggende. Kildene til samtidig marxisme var å finne i intellektuelle tendenser i samtiden, kombinert med bevaring og utdyping av deres særegenheter. Han nevnte ikke bare vestlig marxisme som Gramsci og Frankfurter-skolen, men også ikke-marxistisk sosialvitenskap.²¹⁰ Også Poljakov uttalte på omtrent samme tid at det var nødvendig med en tilnærming der den historiske prosessen blir sett som utformet under flere ulike strømninger.²¹¹

En friere tilnærming viste seg i forsøk på å skrive *kontrafaktisk historie*. Det kunne også bli kalt *alternativnost* og ”*skyggehistorie*” – en vurdering av hva som også kunne ha skjedd. For eksempel – hva om bestemmelsen om å kollektivisere jordbruket ikke hadde blitt tatt, og NEP hadde fått fortsette å utvikle seg etter 1928, hva kunne konsekvensene blitt? Skribenten I. Kljamkin var en av de første som på en bred måte skildret slike alternativer til sosialismen i Russland, og to av faghistorikerne som skrev om alternativer var Volobujev og Danilov. Volobujev hevdet marxismens grunnleggere aldri forkynte en teleologisk historieforståelse. Teleologi var et senere, og

²⁰⁷ Kan 1988, s 279-280. Programmene er omtalt i *Voprosy istorii* nr 1 1987 s 6, nr 4 1987 s 82

²⁰⁸ Sakharov 1993, s 201-202; Monas, s 17

²⁰⁹ Monas, s 7; Sakharov i *Soviet Historiography*, s 199; Byrnes, s 15

²¹⁰ Wada, s 64

²¹¹ *Istoritsjeskij protsess mnogomeren..* Artikkel i *Voprosy istorii* KPSS, nr 9, s 26 1988. Wada, s 67

dårlig, sovjetisk tillegg til deres lære. Han mente Marx, Engels og Lenin hadde oppfattet den historiske prosessen som full av varianter og alternativer. Danilov mente historien fundamentalt sett er lovmessig, men ikke de konkrete formene, og derfor måtte historikeren analysere og vurdere ikke bare de varianter som faktisk ble virkeliggjort, men også de som ikke ble realisert.²¹² Spørsmålet om alternativer var kanskje i første omgang et forsøk på å bryte ned motstanden mot omskrivingen av Stalin-tidens historie. Argumentet om "historisk nødvendighet" kunne ha den konsekvens at det fritok Stalin og hans støttespillere ansvar. Ifølge Pål Kolstø var spørsmål om alternativer muligens et av de mest grunnleggende som ble reist i sovjetiske historiedebatten i 1987-89. For dersom historien utfolder seg med ubønnhørlig nødvendighet og det ikke eksisterte reelle alternativer til den utvikling som faktisk fant sted, da må det kunne hevdes at også Stalin var historiens redskap, og det blir vanskelig å fordømme ham.²¹³ Denne alternativ-tenkningen kunne dermed også true med å fjerne den legitimerende grunnen i det sovjetiske samfunnssystemet.

Selv om de profesjonelle historikerne kom på banen lenge etter journalister og andre skribenter så var det allerede i 1988 gjort forsøk på å fjerne seg fra politisk styring og på å etablere nye historiske metoder som standard for forskningen. Etter Sakharovs vurdering hadde det i revurderingen av en utbredt dogmatisk tilnærming skjedd en gradvis avvisning av klassekriteriet som unikt og grunnleggende i historisk utvikling. Samtidig hadde det utviklet seg en mer pluralistisk tilnærming, der historikerne ikke lenger bare baserte seg på sosioøkonomiske tilnærminger, men *også* på andre faktorer som geografiske, psykologiske, religiøse, etniske, demografiske og andre. Det oppsto dermed en syntese av mye av marxistisk vitenskap sammen med ikke-marxistiske elementer. En del av de profesjonelle historikerne beholdt tilknytningen til teorien om historisk materialisme etter å ha avvist det dogmatiske ved den, og gikk over til å gjøre mer selvstendige vurderinger. Det ble også understreket at historie må betraktes ut fra dem som skapte den; uansett om det kan være ubehagelig for maktgrupper og dem som vil skape historisk stereotypi. I et slikt nytt rammeverk kunne man se en mer fleksibel tilnærming til formasjonstilnærmingen. Begreper som 'føydalisme', 'kapitalisme', 'sosialisme' og 'slavesamfunn' ble tema for opphetede debatter, både i relasjon til verdenshistorien og til historien om Sovjetunionen. Et eksempel her var I.J. Frojanov som stilte spørsmål ved eksistensen av føydalisme i Kiev og en nyansert økonomisk struktur i Russland i begynnelsen av 1900-tallet, noe som også avvek fra tidligere argumenter i sovjetisk historiografi der det ble beskrevet en kapitalistisk produksjonsmåte på denne tiden. Fleksibel tilnærming indikerte nye retninger som hverken avviste

²¹² Monas, s 16; Kolstø, s 66-67

²¹³ Kolstø s 65 og 69

det beste i vestlig eller sovjetisk vitenskap. Russiske historikere var også positive til fransk forskning på Krigskommunismen, NEP, kollektiviseringen og industrialiseringen.²¹⁴

Diskusjonen om ulike tilnærminger til kjernesporsmål i historien ble vanlige rundt 1990. Disse diskusjonene, og særlig rundebordskonferansene, var det som fikk størst oppmerksomhet i Vesten. Sakharov opplevde at ekstreme posisjoner i disse diskusjonene ofte overrasket vestlige kolleger; for eksempel Afanasjevs avvisning av all tidligere sovjetisk historievitenskap som fullstendig falsifisering. En slik holdning, kanskje mer politisk enn vitenskapelig, var bare en del av bakgrunnen for diskusjonen, og det påstås at den vitenskapelige diskusjonen gikk langs andre linjer. Foruten rundebordene arrangert av historietidsskriftene, foregikk det mer omfattende diskusjoner om nesten ethvert aspekt ved sovjet-russisk historie, og ved Vitenskapsakademiet var også metodeproblemer diskutert. Av den grunn mener Sakharov det ikke lenger var snakk om ”hvite flekker” i historien, men om en mye bredere og grundigere nyvurdering av Russlands historiske utvikling. Det viktigste målet for den nye forskningen var ikke bare ødeleggelsen av det gamle, men også dannelse av nye og konstruktive historiske synteser. Sakharov mener verden utenfor på den tiden ikke så ut til å få med seg akkurat dette viktige punktet. Prosessen var dyptgående og ikke begrenset til problemer omkring stalinismen og Sovjetunionens historie: en ”historiografisk perestrojka” inkluderte praktisk talt alle aspekter ved sovjet-russisk historie.²¹⁵ At den vestlige litteraturen brukt i denne oppgaven i liten grad berører spørsmålet om en teoretisk utvikling i denne perioden *kan* være en støtte til Sakharovs argument.

Rundt oppløsningen av Sovjetunionen var historikerne på god vei til å danne en mer pluralistisk profesjon. Likevel fantes det fremdeles en marxistisk linje og sterke konservative tendenser blant historikerne, men denne ble nå løsrevet fra politisk sentralisme. Utviklingen av sovjet-russisk historievitenskap under perestrojka reflekterte – om enn med forsinkelse – på flere måter samfunnsutviklingen for øvrig. Der samfunnet ideologisk sett ble befridd fra dogmatiske konsepter kom menneskelige verdier mer til syne. Revurderingen av egen historie forsøkte å bevare det beste både i den nasjonale arv og i internasjonal vitenskap.²¹⁶ En grunnleggende teoretisk endringsprosess kan være viktig å merke seg i stedet for den mer vanlige fokuseringen på eliminering av ”hvite flekker”.

Når det gjelder historiografiske oppsummeringer skal dette ikke ha vært viet mye oppmerksomhet på denne tiden. Historikeren Haruki Wada uttalte i 1989 at viktige temaer syntes å være lite belyst på en slik måte. Uten kunnskap om foregående argumenter kan man komme til å

²¹⁴ Sakharov 1993, s 194-196 og 201

²¹⁵ Sakharov 1993, s 196-197

²¹⁶ Sakharov 1993, s 192-193 og 197; Monas, s 17

repetere gamle og allerede gjendrevne ideer, og derfor anbefalte han da at sovjetiske historikere burde være mer oppmerksomme på tidligere historiografi, inkludert ikke bare sovjetiske publikasjoner, men også uoffisielle og utenlandske.²¹⁷ Blant unntakene var V.I. Bovykins artikkel om historiografi angående økonomiske forutsetninger for Oktoberrevolusjonen som kom i *Istorija SSSR* i 1988. Et annet unntak var diskusjonen om historiografi i *Moskovskije novosti* november 1988. Dessuten presenterte *Voprosy istorii* Danilovs oversikt over utenlandske publikasjoner om hungersnøden 1932-33 på denne tiden.

Oppsummering og konklusjon

De politiske initiativene til større åpenhet som ble tatt av reformvennlige i Kommunistpartiet kom til å forårsake en kraftig oppmerksomhet på historien. Initiativene til nyvurdering synes å ha vært nært tilknyttet det som var ansett som politisk hensiktsmessig i en situasjon der det sto strid om gjennomføringen av nye reformer. I dette forsøket ble den offisielle holdningen både til historiefaget og til fortiden gradvis forandret, og utviklingen var delvis et resultat av eget initiativ og delvis påtvunget utenfra fordi den publisistiske historieskrivingen etter hvert gikk utover de optrukne grensene.

Det var ikke nødvendigvis *bare* kynisk instrumentalisme som lå bak myndighetenes fremgangsmåte. A. Kan mener forsiktigheten i den offentlige historierevisjonen først og fremst hang sammen med det vanskelige forholdet partiledelsen hadde til Stalin-tiden, og at dette trengte lang tid på å bli avklart. Under Gorbatsjov gjaldt det mer omfattende og gjennomtenkte reformer enn hva som hadde vært tilfelle under Khrusjtsjov, og Gorbatsjov gikk derfor muligens bevisst varsomt fram for å gjøre den nye politikken mer spiselig også for konservative grupper. Samtidig skulle troen på marxismen-leninismen styrkes. Disse forholdene kunne bremse revideringen på det historiske området.²¹⁸

En brå og radikal historierevisjon kunne tenkes å diskreditere styresettet. At historiske avsløringer i seg selv kunne ha store politiske konsekvenser var tydelig i flere av de ikke-russiske republikkene der debatten på denne tiden særlig handlet om legitimiteten av innlemmingen i Sovjetunionen. Samtidig kunne forpliktelsene overfor glasnost gjøre det vanskelig for reformvennlige å direkte forsøke å stanse debatten, noe som heller ikke ble gjort før selve det ideologiske fundamentet ble berørt – nemlig leninismen. Uansett ble den offentlige kontrollen over

²¹⁷ Wada, s 71-72

²¹⁸ Kan 1988, s 274-275

det historiske minnet drastisk svekket i en prosess der den allmenne interessen for historie synes å være sterkt økende. Eller sett fra en annen vinkel så kunne en allmenn interesse nå lettere vise seg offentlig i og med at det politiske rom utvidet seg. Tross begrensningene var kanskje utvidelsen av ytringsfriheten blant Gorbatsjovs største bedrifter – om enn utilsiktet.

Oppfordringen til større åpenhet om historiske emner fikk en dramatisk innvirkning på samfunnet, og publiseringene av nytt historisk materiale var en selvforsterkende prosess. Også rehabiliteringen av tidligere opposisjonelle personer og grupper og erkjennelsen av at det hadde vært alternative utviklingsveier, stimulerte interessen for nyundersøkelser av historien. Her var drøftinger av mulige alternativer til Oktoberrevolusjonen og stalinismen særlig aktuelle tema. Dette fikk den følge at debattene, særlig om tema tilknyttet stalinismen og dens eventuelle sammenheng med Lenin, virket tilbake på den politiske situasjonen. Å rokke ved Lenins posisjon var under perestrojka-perioden en nedre grense for hvor langt oppgjøret med fortiden kunne gå foreløpig. Kolstø viser til at det hele tiden var et underliggende spørsmål i debatten: kunne et radikalt oppgjør med fortiden føre til at hele landets historie ble diskreditert?²¹⁹ Historie kan her forstås på to måter – de faktiske hendelsene og valgene, eller de historiefaglige vurderingene gjort av disse. I denne situasjonen var begge områdene i fare. Historiefaglige arbeider fra den sovjetiske perioden, skrevet med en marxist-leninistisk tilnærming, ble både avvist og forsvart. Den viktigste konsekvensen historierevisjonen kunne medføre for samfunnet som helhet var bortfall av legitimiteten til den sovjetiske myndigheten – ideologisk og politisk. Dette kunne true Sovjetunionens eksistens, og derfor forsøkte forsvarerne av sovjetsamfunnet å verne Lenin så lenge som mulig – om enn i en stadig mer pluralistisk kontekst.

Den politiske initierte historierevisjon etter hvert helt utenfor Kommunistpartiets kontroll. Historiens funksjon gikk fra opprinnelig å skulle understøtte politiske reformer til i økende grad å delegitimere selve det politiske systemet. Det som kanskje var periodens formelle høydepunkt, avviklingen av sensuren og opphevelsen av Kommunistpartiets monopol, hadde store konsekvenser for historievitenskapen – selv om det ikke kom til uttrykk umiddelbart blant faghistorikerne. De reforminnstilte marxist-leninistene mistet så grepet om makten og valg viste at Kommunistpartiet manglet folkelig støtte for å kunne styre videre. Etter August-kuppet 1991 ble Kommunistpartiet midlertidig forbudt og unionen avvirket. Det synes som om historierevisjonen var sterkt medvirkende i den politiske utviklingen, en revisjon som kanskje fikk ekstra store konsekvenser i en autoritær og sentralisert stat.

²¹⁹ Kolstø, s 56

Perestrojka-perioden karakteriseres av en utstrakt publisistisk historieskriving, og av forskjellige grunner ble *faghistorikerne* langsomt trukket med i den offentlige debatten. Dette kunne også ha en positiv faglig innvirkning ved at den provoserte og inspirerte, og noen mener publisistene dessuten bidro til en bortrensing av stereotyper og til en befrielse fra sovjetisk ideologi. Dette foregikk tidvis noe radikalt for seg da det var en tendens til at tidligere positive aspekter ble vurdert som negative, og motsatt. Likevel kom denne perioden til å gi retning og grunnlag for den kommende forskningen da behovet for kilder og dokumenter fremmet behovet for historiefaglige studier.²²⁰

Splittelse mellom konservative og liberale historikere var tydelig, også i de tilfellene profesjonelle ble trukket med i mediedebattene. Blant de første offentlige forsvarerne av en fornyelse av historiefaget var historikere som hadde opplevd undertrykkelse i Brezjnevtiden. En av de tidligste og viktigste publiseringene fra denne gruppen var Danilovs artikkelserie om tvangskollektiviseringen av jordbruket fra slutten av 1987. I 1988 ble denne gruppen tydeligere, og de publiserte materiale om revolusjonen, stalinismen, Moskva-prosessene, og om mulige alternative utviklingsveier før Stalin overtok makten. At slike frimodige artikler kom på trykk, ble tolket som at Politbyråets kontroll var redusert. Dette var aktuelle tema hele perioden, men i 1988-89 virker det tematiske å ha blitt mer variert. Det var likevel rett før oppløsningen av unionen fremdeles stor forskjell på hvordan de enkelte epokene i sovjetisk historie ble behandlet: Stalin-tiden var bredt belyst, mens tiden under Lenin var lite behandlet.

De viktigste institusjonene og tidsskriftene innenfor historievitenskapen var dominert av konservative holdninger og publiserte inntil 1987-88 for det meste tradisjonelt materiale, særlig på området sovjetisk historie. Deretter begynte det å bli tydelig at det var stor avstand mellom konservative og grupper som ønsket en omfattende nyvurdering. Arkivene begynte å bli mer tilgjengelige, men i første omgang ble det gitt adgang kun for utvalgte grupper.

Med unntak av Sakharovs redegjørelse, så er resten av litteraturen brukt i denne oppgaven samstemte i at det innledningsvis i prosessen med nyorientering var mer fokus på konkrete personer og hendelser enn på teori. Også dette kan være et likhetstrekk ved historiefaget under *tøværet*. Det kan også være noe urimelig å forvente raske teoretiske gjenspeilinger av samfunnsutviklingen i sensovjetisk historieskriving siden faglige forberedelser og trykkeprosesser tok lang tid. Blant *tendensene* i den teoretiske nyorienteringen fantes en gjenoppliving av interessen for den førrevolusjonære og i sovjet-tiden forbudte *historiosofi*, og arbeider av førrevolusjonære historikere ble studert på nytt og ble vurdert mer positivt. En annen retning i nyorienteringen var

²²⁰ Zubkova, s 83

oppmerksomheten viet *kontrafaktisk historie*. Slik tenkning og historieskriving var med å bryte ned oppfatningen av ”historisk nødvendighet” i utviklingen, som for eksempel kan fjerne politikeres lederansvar. Det foregikk i tillegg *en gradvis avvísning av klassekriteriet* som unikt i historiske vurderinger, og det ble rom for flere ulike tilnærminger, blant annet *geografiske, psykologiske, etniske og demografiske med flere*. Ved oppløsningen av unionen var altså historikerne allerede på vei inn i pluralisme. Det fantes likevel en tydelig marxistisk linje og sterke konservative tendenser blant historikerne, men formasjonstilnærmingen ble brukt mer fleksibelt og ble nå løsrevet fra sentralpolitisk makt. Det ble holdt flere rundebordskonferanser der mange historikere understreket nødvendigheten av å stå i en mer åpen dialog med alle historiske skoler, og det ble en forbedring av internasjonalt samarbeid.

Sakharovs innvending er uansett viktig. Han har sett behov for å trekke fram den teoretiske og metodologiske nyorienteringen som faktisk skjedde under perestrojka. Det har vært det store omfanget av publiseringer av historisk materiale i mediene som har fått størst oppmerksomhet – spesielt i vestlige historiografiske studier. Hans konklusjon er at vestlige historiografer i for stor grad hadde oppmerksomheten rettet mot publisistisk historieskriving og mot innsatsen til tidligere outsiders.²²¹

Trege historikere

Som det fremgår av kapitlet var en publisistisk historieskriving tidligere og i mye større omfang synlig i mediene under perestrojka enn en profesjonell. Selv om viktige tema ble tatt opp, så har mange bemerket at i disse fremstillingene var det mye som var overfladisk og unøyaktig, og at det ofte ble trukket forhastede og uverifiserte konklusjoner.²²²

Grunnene til at faghistorikerne kom sent på banen kan være flere. Den politiske ledelsen kom ikke før i 1987 med oppfordring til en revisjon av historien, og det rådet sannsynligvis en usikkerhet angående hvor langt man kunne gå i sine nyvurderinger uten at det skulle få uønskede konsekvenser. Siden marxist-leninistisk ideologi så sterkt vektlegger historisk suksessjon av ulike sosioøkonomiske formasjoner – og muligens på grunn av tolkningen av Lenins uttrykk *partijnost* – så hadde politisering av historiefaget vært til stede på profesjonelt nivå helt siden etableringen av den sovjetiske staten. Dermed er det heller ikke grunnløst å hevde at historikerne generelt var mer konservative eller sterkere institusjonalisert enn for eksempel skjønnlitterære forfattere.²²³ Dette gjaldt spesielt de som hadde spesialisert seg på Kommunistpartiets historie. De fleste historikerne

²²¹ Sakharov 1993, s 199

²²² Sakharov 1993, s 197

²²³ Monas, s 2

forble bundet av ”institusjon” eller av ”sin sovjetiske arv” til den offisielle linjen.²²⁴ De mest etablerte historikerne, som hadde nådd til topps under Brezjnev, trengte lengre tid med venting og utprøving for å bli trygge under de nye forholdene. Mange av disse tok i lang tid avstand fra perestrojka-politikken, og ville helst redusere den til konkrete organisatoriske tiltak. Noen holdt fast ved det som ble oppnådd på det historieteoretiske området under Brezjnev og ønsket ikke dyptgående korrigeringer. Andre igjen forsvarte hardnakket sovjetisk historieoppfatning som det beste som var oppnådd på dette feltet. Dette gjaldt særlig spesialister på partihistorie, som for eksempel V. Kasjanenko, V. Rjabov og G. Smirnov.²²⁵ Det kunne derfor være naturlig at initiativene til mer omfattende nyvurdering ble tatt av historikere som sto litt utenfor det etablerte miljøet.

Det fantes også et ”kader-problem” som kunne gjøre den historievitenskapelige reorienteringen langsom. Gjennomsnittsalderen på etablerte forskere var høy, og selv om yngre historikere var på vei inn i disiplinen, så manglet de ofte erfaring og materiale.²²⁶ Konsekvensen ble at historiefprofesjonen i begynnelsen var lite i stand til å utnytte den nye åpenheten eller til å opponere imot publisistiske historiefremstillinger, og denne publiseringebølgen kom til å legge føringen for historiedebatten. Kanskje er det ikke naturlig for historikere å levere så raske bidrag – vitenskapelig historieskriving er ”av natur et langt og tregt fenomen”...²²⁷ Å skrive et publisistisk essay kan gjøres på kort tid, mens en seriøs forskningsartikkel krever mye mer tid.

Prosessen med fristilling kom relativt brått, og reaksjon til profesjonelle historikere viser at det kan være nødvendig med noe tid for å innstille seg og til å kunne utnytte friheten. I denne prosessen skulle mange gamle sannheter bli satt på prøve, det begynte å komme mye nytt kildemateriale som måtte vurderes, og nye tilnæringsmåter skulle tilegnes.

En vitenskap i krise?

Ved inngangen til 1990-årene var det blitt vanlig å snakke om at sovjetisk historievitenskap var i krise. En arbeidssituasjon hvor det ikke er fri tilgang til kilder, fritt valg av teorier eller tematikk vil av mange oppfattes som kritisk. I denne forstand hadde sovjetisk historievitenskap vært i krise lenge, og etter noens oppfatning hadde en dyp metodologisk krise vært en permanent tilstand.²²⁸ Blant russiske historikere var det ikke enighet om graden av krise, og når det gjelder innholdet i den

²²⁴ Baron, avsnitt 5; Zubkova i *Istoriki i otsjevidtsy: Dva vzgliada na poslevoennuiu istoriiu*. Trykket i *Svobodnaja mysl'* nr 6 (1995) s 109-111. Sitert i Langenohl, s 567

²²⁵ Kan 1988, s 276-277

²²⁶ Sakharov 1993, s 197

²²⁷ Baron, avsnitt 28

²²⁸ G. Bordjugov og V. Koslov: *Istorija i konjunktura: Subjektivnyje zametki ob istorii sovjetskogo obsjestva*. (Moskva, 1992) Sitert i Litvak, s 12

var det fokusert på litt ulike ting. Dermed fantes det også ulike syn på hvordan krisen skulle overkommes.

Et av trekkene ved krisen var de profesjonelle *historikernes manglende evne til å reagere på utfordringen fra amatører* som siden slutten av 1980-årene hadde publisert historiefremstillinger i stort omfang. Faghistorikerne ble anklaget for ikke å erkjenne endringene i tiden og ikke benytte muligheten til å delta i samfunnsdebatten. Det innvendes mot denne kritikken at den bare var delvis berettiget; for det første vokste samfunnets interesse for historie raskt i perestrojka-perioden, og da var ”publistikk” et adekvat medium som lett kunne stille behovene. For det andre modereres anklagen av at noen profesjonelle historikere som for eksempel J. Afanasev, G. Bordjugov og V. Kozlov også opptrådte som publisister på denne tiden.²²⁹ Men oppfatningen av faghistorikere som unnlattende i denne sammenhengen kan ha svekket deres anseelse og understreket påstanden om krise.

Andre betoner mer det teoretiske og mentale planet og viser til en krise som følge av *en svekkelse av selve det ideologiske grunnlaget*. Avvik mellom teori og praksis berørte det historieteoretiske, og overbevisningen om at sosialismen var overlegen økonomisk og politisk var blitt svekket hos mange. Undergravingen av marxismen-leninismen virket særlig inn på historievitenskapen siden den var så sterkt politisert. Dette var en prosess som hadde vært i gang i hele den poststalinistiske perioden, men det hadde vært lite rom for å fravike det teoretiske rammeverket. Rundt oppløsningen av Sovjetunionen opplevde mange historikere situasjonen som uholdbar. På en lignende måte som under *tøværret* ble det i første omgang blant mange historikere sett etter muligheter for nyutvikling innenfor det etablerte systemet. En gruppe historikere har hevdet at teorien om historisk materialisme fremdeles kunne spille en avgjørende rolle i forståelsen av historiske prosesser – om man fjerner feilaktige tilskudd, og hevdet krisen skyldtes en feilaktig fortolkning og overdrivelser av dogmer innen marxismen.²³⁰ Andre har sett et rent sammenbrudd i den tidligere ideologibaserte vitenskapen og har hevdet det er umulig å finne historisk sannhet basert på en slik tilnærming. Denne posisjonen har ønsket at historiefaget skulle finne en ny teori for historisk syntese og har hevdet at marxisme og pluralisme ikke er kompatible.²³¹

Det kan være nærliggende å trekke inn Thomas Kuhns begrep *paradigmeskifte* i denne forbindelse, for det kunne se ut som et slikt omslag var på gang. En vanlig fortolkning av dette er at det teoretiske arsenalet innen en vitenskap er oppbrukt og at dette nærmest tvinger fram en endring

²²⁹ Zubkova, s 83; Thomas Bohn, “Paradigmawechsel in der russischen Historiographie? Sechs Tesen und drei Prognosen.” I Alojz Ivanisevic (red.), *Klio ohne Fesseln? Historiographie im östlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus*. Österreichischen Ost- und Südost-Institut/Peder Lang Verlag, Wien 2002, s 96

²³⁰ Zubkova, s 85; Sakharov 2002, s 5-6

²³¹ Sakharov 2002, s 5-6

via krise. I tilfellet russisk historievitenskap var krisen sammensatt både av vitenskapelige og av politisk-ideologiske faktorer. Sannsynligvis kan det i et vitenskapelig miljø preget av liten grad av pluralisme i sin tradisjon være en naturlig fase at forsøk på overkomning av kriser får en totalitær karakter – ett tankesett forsøkes erstattes med ett annet. I overgangsfasen fra en sovjetisk til en postsovjetisk historievitenskap var det en tendens til polarisering mellom forsvarere av en marxistisk tilnærming og de som avskrev den helt. Inntrykket er at retten til å tenke annerledes enn en selv vanskelig kunne tolereres, og at man så for seg at løsningen på krisen måtte bestå i en seier for ”en sann” historisk forståelse, altså dannelsen av et monopolkonsept som oppslukte og underordnet alle øvrige ”usanne” trender.²³² Kontinuiteten i bemanning og den fortsatte bruken av marxisme-leninisme gjorde at det foreløpig vanskelig kunne trekkes den konklusjon at et paradigmeskifte hadde funnet sted. Derimot kunne polariseringen i fagmiljøet indikere en vitenskapelig krise i Kuhns forstand. Denne situasjonen kunne oppleves som en krise både av konservative og liberale historikere.

Uansett var resultatet av glasnost for historien et bortfall av mange tidligere tabuer, og den innebar en belysning av fortiede eller ubehandlede sider ved fortiden. En følge av dette var ny kunnskap og forståelse. Historierevisjonen var medvirkende til delegitimeringen av Sovjetunionen, og dette viser at forsøk på ”sann” historiefremstilling ikke bare er til for sin egen rett, men at det også kan bidra til historisk forandring.

²³² Sakharov 2002, s 6

I en postsovjetisk kontekst: det russiske historiefaget i 1990-årene

Gorbatsjovs avgangserklæring desember 1991 og den påfølgende oppløsningen av Sovjetunionen ble en merkedag både for motstandere og sympatisører. Etter Sovjetstaten gikk den nye russiske føderasjonen inn i en turbulent overgangsfase med forsøk på å innføre vestlig demokrati og markedsøkonomi. Det ble vedtatt en ny grunnlov og en rekke parlamentariske valg ble holdt. Presidentmakten ble svært sterk og støttet delvis – eller klarte ikke å forhindre – at medlemmer av den gamle nomenklaturaen tilranet seg enorme verdier fra staten. Det utviklet seg til en tidvis kaotisk tilstand som medførte store økonomiske og sosiale vanskeligheter og en generell utrygghet for folk flest. Reaksjonene på oppløsningen og oppgivelsen av en kommunistisk framtid har vært ulike. Demonstrerende gammelkommunister med Stalin-pins på brystet som krevde ”framtiden tilbake” kan illustrere den ene ytterkanten. På motsatt side skrev forfatteren V. Pelevin at om det er mulig for en stat å oppnå nirvana – så var det det som skjedde. Kanskje er det siste et uttrykk for russisk sarkasme... eller Pelevin bare konstaterer Sovjetstatens død. Men helt død har den vist seg ikke å være.

Etter August-kuppet 1991 dominerte det en anti-kommunistisk tendens i media og i deler av samfunnet forøvrig. Dette var også Jeltsins linje. Han begrunnet sitt initiativ om å erstatte Sovjetunionen med et forbund av uavhengige stater med at et autoritært kommandosamfunn var blitt avleggs og at Sovjetunionen dermed ikke lenger kunne legitimeres. Han mente det fra Khrusjtsjov-tiden av hadde foregått en sivilisering av samfunnet, der frykt og uselvstendighet hos befolkningen var redusert. Derfor hadde ikke August-kuppet kunne lykkes.²³³ Jeltsins lederskap ble sammensatt og kan kanskje best forstås ut fra ønsket om å balansere mellom to mål; på den ene siden å ødelegge gamle kommunistiske institusjoner, og på den andre å skape nye.²³⁴ Sammen med kulturelle og personlige aspekter kan dette forklare noe av den hybride og ambivalente politikken som ble ført.

Etter Jeltsins maktovertakelse avtok den publisistiske historieskrivingen noe, og fram mot de nye urolighetene i 1993 var en fordømmelse av sovjetisk historie tydelig i media. Et utbredt syn var at Russland i 1917 hadde fjernet seg fra en sivilisert utvikling. R. Davies mener anti-

²³³ Uttalelser fra Jeltsin i hans bok *Kampen om Russland* (1994). Gjengitt i Bjørn Nistad, *Russisk politisk idéhistorie fra opplysningstiden til idag*. Oslo, Solum 2004, s 297

²³⁴ Andrei Shleifer, *A Normal Country. Russia after Communism*. Cambridge, Harvard university Press 2005

kommunisme i de første årene under Jeltsin ble en ny ortodoksi, og at tilslutning til denne holdningen nærmest ble et vilkår for prestisje og publisering.²³⁵ En mer pluralistisk fremstilling av historiske tema kunne sees fra 1993. Dette året ble preget av stor politisk uro da Det øverste sovjet ble nedlagt og erstattet av en føderal forsamling, Dumaen. Det utviklet seg da en viss desillusjon i forhold til forventningene som hadde fulgt med Jeltsins maktovertagelse, og dette gjenspeilte seg også etter hvert i media og i valgresultatene, der nasjonalister og kommunister fikk høye stemmetall.

For å vise hvilken innvirkning denne historiske prosessen hadde, er det gjort undersøkelser av graden av optimisme blant den russiske befolkningen. En viser at perioden 1988-1991 var preget av eufori, og som vist tidligere var det på denne tiden stor interesse for å undersøke egen fortid, noe som i første omgang betydde å fylle ut ”blanke flekker”. Det ser ut til at denne optimismen ble redusert etter oppløsningen av unionen, og fra 1992 synes forvirring og frykt for økonomisk framtid å ha overtatt, og mange opplevde at det tidligere nasjonale liv og minne var blitt galt og gammeldags. I tillegg fantes det motstand mot oppløsningen av unionen. Rundt midten av 1990-årene kom en reaksjon mot den selvbebreidelsen som preget de første postsovjetiske årene, og dette aktualiserte det klassiske spørsmålet om Russlands forhold til Europa og Vesten. Folkemeningen dreide i en nasjonalistisk retning, og også en del ledere deltok i den politiske debatten med teorier om Russlands historiske særegenhet, som en motvekt til det som kunne bli kalt ”den postsovjetiske sykdommen – skyld og ydmykelse”.²³⁶ Det har i denne forbindelse vært en tydelig styrking av hva som må kunne kalles en negativ form for nasjonalisme, der patrioter og konservative kommunister, ofte kalt nasjonalbolsjeviker, har funnet sammen på grunn av del felles politiske preferanser.

De store konfliktene og ideologiske endringene påvirket kanskje historielærerne på en særlig praktisk måte siden pensum måtte endres og eksamener ble avlyst i en periode. Historiefaget som helhet ble berørt på flere ulike måter. *Økonomisk* understøttelse ble redusert, og det at staten forsvant som en nærmest selvsagt økonomisk garantist gjorde at historiefaget kom til å oppleve uforutsigbarhet. Finansielle problemer gjaldt også biblioteker, arkiver, universiteter og akademisk presse. Av negative følger mener historikeren Jelena Zubkova den alvorligste var at den yngre generasjonen vendte seg bort fra faget. Dette medførte at det rundt årtusenskiftet fantes en svært liten forskergruppe i alderen 30-40 år – som hun mener vanligvis er den som bringer vitenskapen framover. Samtidig hadde trange økonomiske vilkår positive ringvirkninger i og med at det kunne skjerpe historikerne; for å være konkurransedyktige i kampen om knappe midler ble man

²³⁵ Davies 1997, s 41

²³⁶ Tatjana Volodina, ”Teaching History in Russia After the Collapse of the USSR.” I *The History Teacher* Vol. 38, Issue 2/www.historycooperative.org, 2005, avsnitt 4, 6 og 10

tvunget til å søke nye tema, drive intense undersøkelser og lære seg nye språk. Dette kan ha ført til økt profesjonalisering og mobilitet i faget.²³⁷

Det sovjetiske utdanningssystemet ble i Russland videreført uten store forandringer etter oppløsningen av unionen. Blant konkrete endringer som forekom var omdanningen av *Institutt for sovjetisk historie* til *Institutt for russisk historie*, og *Institutt for marxisme-leninisme* ble til *Uavhengig institutt for sosiale og nasjonale spørsmål*. De økonomiske vanskelighetene skapte aksept for kommersiell drift også ved statlige institusjoner, og ulike sponsorer har bidratt både til forskning og utgivelser.

Teoretisk og tematisk var historikerne formelt sett fristilt, og en markant bedret tilgang til *arkivene* i første halvdel av 1990-årene ga gode muligheter for en mer vitenskapelig tilnærming til blant annet tema som tidligere var behandlet på en mer overfladisk måte i media. Det ble gitt mest oppmerksomhet til egen historie fra 1900-tallet, og det var en utbredt holdning at de nye dokumentene skulle få fram ”den historiske sannheten”. Nødvendigheten av en teoretisk nyorientering så ut til å bli opplevd sterkere senere, rundt midten av 1990-årene. Økt kontakt med internasjonalt historiemiljø innebar økonomisk understøttelse og inspirasjon, og det har vært samarbeidet både om dokumentsamlinger og om konkret forskning. Samtidig fortsatte mye av det tidligere personalet i institusjoner og tidsskrifter i sine stillinger, og det finnes historikere som mener historiefaget ikke kan frigjøre seg teoretisk og tematisk før denne generasjonen er borte.²³⁸ Til tross for en slik konkret kontinuitet innen faget kom det til å foregå en betydelig nyutvikling.

Putins maktovertakelse assosieres vanligvis med en sentralisering av statsmakten og med mer stabilitet i samfunnet generelt – godt hjulpet av stigende oljepriser, men også av folkelig oppslutning omkring forsøkene på å begrense oligarkenes maktmisbruk samt andre deler av hans politikk. Tilstramminger som berørte historieforskningen, spesielt arkivtilgangen, kom lenge før Putin kom til makten. Statlig innblanding synes ikke å ha vært noe dominerende trekk i postsovjetisk historievitenskap, men har heller ikke vært helt fraværende.

Dette kapitlet vil se etter noen av de nye tendensene i russisk historievitenskap etter oppløsningen av Sovjetunionen, og da hovedsakelig innenfor perioden 1991-2002. Det er lagt mest vekt på konsekvensen av økningen i tilgjengelig *arkivmateriale*, en *beskrivelse av tematisk fokus* og på resultatene av *overgangen fra en tilnærmet teoretisk og metodologisk monisme til mulighet for pluralisme*.

²³⁷ Zubkova, s 83

²³⁸ For eksempel historikerne Nick Baron og Thomas Bohn

”Arkivrevolusjonen”

Flere viktige faktorer påvirket utviklingen av postsovjetisk historiografi – herunder en ny ytringsfrihet, tematisk og teoretisk fristilling, økt tilgang til utenlandsk historieforskning og mer kontakt med internasjonalt historiemiljø. Det at også arkivtilgangen ble markert bedret førte til at kildegrunnet ble kraftig utvidet med materiale fra tidligere vanskelige tilgjengelige arkiver. Dette var noe som ga sterk inspirasjon til en nyvurdering av sovjet-russisk historie, og det var tilknyttet store forventninger til resultatene av forskning basert på dette materialet.

Sammen med ideologiske føringer kan begrenset tilgang til utenlandske kilder og historieforskning og nasjonalt arkivmateriale være grunnen til at det stilles spørsmål ved den sovjetiske historieforskningens validitet. Som et estimat er det hevdet at tilgangen var blokkert for omkring 20 % av statlige dokumenter og mer enn 90 % når det gjaldt partiarkivene. Dokumenter som angikk aktivitetene til de høyeste partiorganene var helt utilgjengelige for historikere.²³⁹ Påstanden om en praksis der arkivdokumenter ble forfalsket i sovjetisk tid må også taes med i en vurdering av verdien av sovjetisk arkivmateriale. Historiker og tidligere arkivar ved Rosarkhiv, R.G. Pikhoja, mener de sovjetiske myndighetene manipulerte og kontrollerte arkivene slik at forskerne skulle trekke de konklusjonene som myndighetene fant akseptable; det var ofte ikke nødvendig å falsifisere dokumenter – det var nok å velge ut og styre tilgangen til dem.²⁴⁰ V.P. Kozlov hevder at falsifiseringer også forekom, men mer enn å belyse dette har han lagt vekt på å vise hvordan falske historiefremstillinger ble spredt via publikasjoner. Eksempler på dette er falske brev og dagbøker tillagt kjente personer, og også protokoller, blant annet tilskrevet Komintern.²⁴¹ Mangel på spesialiserte arkivfaglige tidsskrifter var også et problem i Sovjet-tiden, og dette ble ikke bedret før etter 1991.²⁴²

Det er hevdet at arkivene ved inngangen til 1990-årene var blant de mest konservative delene av informasjonssystemet, og at nye holdninger nådde dit sent. Dette gjaldt spesielt arkivene til Kommunistpartiet og KGB. Krav fra media og organisasjoner var med på å presse fram en lempning i arkivtilgangen. Særlig gjaldt det krav om å få informasjon om undertrykkelser og forbrytelser begått i Stalin-tiden. Dermed oppnådde en relativt liten gruppe akademiske ”ledere” og folk med forbindelser delvis tilgang helt på slutten av 1980-årene.²⁴³ I 1991 ble de tidligere Statsarkivene, *Glavarkhiv*, overført til *Roskomarkhiv* (i 1992 omdøpt til *Rosarkhiv*), som juridisk

²³⁹ Pikhoja, s 23

²⁴⁰ Pikhoja, s 14

²⁴¹ V.P. Kozlov, *Obmanutaja, no torzjestvuiojsjsjaja KLIO*. Rosspen 2001.

²⁴² A.D. Stepanskij, *Arkheografija otetsjestvennoj istorii XX beka*. Izdatel'skij tsentr RGGU, Moskva 2004, s 142

²⁴³ V. Kozlov og O. Lokteva, gjengitt i Langenohl, s 565 (V.A. Kozlov og O.K. Lokteva, ”’Arkhivnaja revoliutsija’ v Rossii (1991-1996).” *Svobodnaja mysl* 1997, nr 1, 2 og 3); Zubkova, s 84

sett skulle ha kontroll over arkiver på territoriet til Den russiske føderasjon. I praksis ble mye av denne kontrollen mer formell enn reell. *Det sentrale partiarkivet* ble reorganisert og fikk navnet *Det russiske senter for oppbevaring og studier av dokumenter fra nyere historie* – RTsKhIDNI, og ble i desember 1991 erklært åpent for allmennheten. *Sentralkomiteéns arkiv* fikk navnet *Senter for oppbevaring av samtidig dokumentasjon* – TsKhSD, og ble åpnet februar 1992.²⁴⁴ Omfanget av åpninger var i første halvdel av 1990-årene så stort og informasjonstilveksten så massiv at det er blitt kalt en *revolusjon*. Drakampen om arkivtilgang og avgradering er ofte beskrevet som voldsom og komplisert, og den foregikk i to faser.

I det som kan kalles *den første fasen*, fra omtrent 1991 til 1992-93, foregikk det en formell reorganisering som beskrevet ovenfor, og det ble også etablert fullmakter til å administrere arkivene. Sammen med de tidligere omtalte dekretene fra Jeltsin, ledet hans kunngjøring ”Om forsvaret av Statshemmeligheter i RF” i 1992 til en ”lavineaktig avgradering” av dokumenter. Det var på denne tiden et sterkt påtrykk på arkivene fra offentlighet, presse, historikere og jurister, og store forventninger til det som kunne finnes i arkivene skapte en flom av artikler i pressen. I denne fasen ble arkivtjenestene ofte kritisert for ikke å gi nok tilgang – kritisert ble de også når de ga tilgang til materiale som tidligere hadde blitt betraktet som hemmelig. Arkivene befant seg dermed under dobbelt press. Det er også hevdet at arkivene var uten ledelse i denne fasen. Resultatet ble at det i større grad ble mulig å ordne en systematisk publisering av historiske kilder. Tidsskriftene *Istoritsjeskij arkhiv* og *Istotsjnik* begynte publiseringen i 1992, og det var en dramatisk økning i publisering fra arkivene selv, særlig gjennom samarbeidsprosjekter mellom russiske og utenlandske akademiske institusjoner. Et viktig resultat av endringene i arkivadministrasjonene var publiseringen av katalogene tilknyttet arkivbeholdningene.²⁴⁵

I *den andre fasen*, 1992-93 – 1994-95, hadde muligheten til blant annet å få se tidligere hemmelige dokumenter fra KGB, Statsarkivene (herunder Forsvarsministeriet og Presidentens arkiv) og Utenriksdepartementet, utviklet seg til å bli relativt gode. Samtidig foregikk det en tendensiøs, ukommentert eller bare delvis publisering av arkivdokumenter. Et eksempel er avsløring av identiteten til tidligere spioner, muliggjort av at noen profiterte på en privilegert tilgang til dokumentene.²⁴⁶ Dette var en uheldig konsekvens som kunne sees også der slike publiseringer før hadde hatt liten plass, nemlig i avisene, som ofte brukte arkivpublikasjoner som nyheter uten faglig

²⁴⁴ Davies 1997 s 82 og 95

²⁴⁵ Pikhova s 24-25; Kozlov og Lokteva, oversatt og sitert i Langenohl s 565

²⁴⁶ Zubkova, s 84; Kozlov og Lokteva. Gjengitt i Langenohl s 566

veiledning, og det forekom uriktige utdrag fra tekster. I tillegg skjedde det at falsifiseringer ble publisert og at arkivfaglige feil ble presentert også i tidsskrifter.²⁴⁷

Allerede i 1992 hadde avgraderingen samlet politisk opposisjon. Imot det radikale kravet om at alle dokumenter skulle avgraderes umiddelbart, blant annet uttrykt av den antikommunistiske skribenten V.K. Bukovskij og historikeren J.N. Afanasev, så samlet synet om en begrenset avgradering bred støtte i den venstreorienterte delen av pressen. Den utbredte publiseringen av sensasjonsmessige, kommersielle eller politiske grunner hadde gitt argumenter til dem som ville ha strengere reguleringer av arkivene. Den radikale avgraderingen ble altså etterfulgt av det som kan karakteriseres som misbruk av dokumenter, noe som igjen ledet til en mer restriktiv holdning. Dermed ble ”revolusjonen” reversert. Etter den politiske krisen høsten 1993 foregikk for eksempel diskusjonen om tilgjengelighet og overflytting av samlinger fra sikkerhetspolitiet på en mer hemmeligholdt måte, og det er hevdet de lyktes i å avvise presidentens pålegg om å overføre materiale til statens ansvarsområde ved kun å ignorere pålegget. En mer restriktiv tendens i arkivpolitikk og praksis var åpenbar i 1995. Praksisen med hemmeligholdelse ble skjerpet, offentliggjøring av nye dokumenter ble delvis innstilt, og noen tidligere tilgjengelige samlinger ble enten stengt igjen eller tilgangen til dem ble sterkt innskrenket. Senere har avgraderingen av dokumenter foregått saktere, og det har vært en merkbar tendens til ikke å etterkomme de lovene som ble gitt.²⁴⁸ En grundig vurdering av politiske og sosiale følger av bruk, eller misbruk, av tidligere hemmelig informasjon, ser det ut til å være gjort liten forskning på, men en del artikler finnes.²⁴⁹

Historikeren V.P. Kozlov viser til tre prinsipper som har regulert arkivtilgangen i siste halvdel av 1990-årene. Det første kaller han *pragmatisme*, der det ble forsøkt på forhånd å vurdere konsekvensene av offentliggjøring eller hemmeligholdelse av visse dokumenter. Selv om dette kunne virke subjektivt, mener han det muliggjorde en rasjonell løsning på problemet. Det andre prinsippet var *autoritet* og var basert på den administrative eller samfunnsmessige tyngden til brukeren; om personer i slike posisjoner krevde offentliggjøring, finnes det eksempler på at dette da ble innvilget. Et eksempel på dette er kravet fra Departementet for atomindustri som krevde offentliggjøring av dokumenter tilknyttet utvikling og realisering av sovjetiske atomprosjekter. Tusenvis av dokumenter angående dette fra 1940- og 50-årene ble frigjort, men samtidig ble samme type materiale fra 1920- og 30-årene fremdeles hemmeligholdt. Kozlov uttrykker skepsis til dette prinsippet fordi det innebærer vilkårlighet – ikke alle områder har autoriteter som er interessert i

²⁴⁷ Stepanskij, s 101-102

²⁴⁸ Kozlov og Lokteva gjengitt i Langenohl, s 566; Zubkova, s 84; Pikhoia, s 25

²⁴⁹ Langenohl, s 565

offentliggjøring. Det tredje prinsippet kaller han *dosering* og det innebærer tilgang for utvalgte personer som ble vist spesiell tillit. Kozlov mener dette kan innebære et falskt utgangspunkt fordi det nærmest taes for gitt at det garanterer seriøsitet i bruken av materialet. Men bedømmelsen av dette vil være subjektiv, og det utelukker mulighet for etterprøving.²⁵⁰

Foruten å i seg selv skape en motreaksjon, hadde den store mengden nytt materiale fra arkivene også en annen sidevirkning. Det er hevdet at i jakten på nye dokumenter og fakta så henfalt historikerne til ”arkivfetisjisme” og ”kildekult”. En holdning preget av at dokumentene skulle snakke uten kildekritikk bredte seg – ”dokumentene i seg selv forklarer alt”.²⁵¹ Noen går så langt at de påstår perioden med ”teori uten fakta” i sovjetisk historieforskning nærmest ble avløst av ”fakta uten teori”.²⁵² Noe av årsaken var sannsynligvis at den langvarige sovjetiske reguleringen hadde skapt store forventninger til nye avsløringer, og under slutten av perestrojka og en tid etterpå var en rå publisering av tidligere hemmeligholdt materiale sensasjonelt i seg selv. Etter at mange historikere hadde forkastet en tilbakevending til ”den sanne leninismen” og statlige historierapporter hadde mistet troverdighet, sto en grundig studie av degraderte dokumenter igjen som en logisk vei å gå.²⁵³ Innledningsvis i 1990-årene kan det virke som om teoretisk og metodologisk refleksjon kom i skyggen av mer rene kildestudier.

Hvilket materiale ble så publisert? Blant mange andre ga for eksempel russiske arkivorganisasjoner i perioden 1992-1998 ut 268 dokumentsamlinger som angikk 1900-tallet.²⁵⁴ En dokumentsamling med over 20 bind redigert av A.N. Jakovlev regnes også som en viktig utgivelse som skal ha gitt et godt grunnlag for ny forskning.²⁵⁵ I.A. Kondakova undersøkte i 1999 tema og temaendringer i slike publikasjoner, og hennes oversikt viser at de fleste dokumentene som ble publisert var fra perioden fra Lenins død fram til andre verdenskrig. I perioden 1985-1990 dominerte publisering av sensasjonelle dokumenter fra Kommunistpartiet, mens det i perioden 1991-1993 ble vist større oppmerksomhet til relasjoner mellom nasjonaliteter og stater. Rundt midten av 1990-årene ble det særlig publisert dokumenter tilknyttet undertrykkelser og terror, sovjetisk litteratur, den russiske kirken, og også biografisk materiale om kjente historiske personer. I siste halvdel av 1990-årene syntes sensasjonelle tema å være nærmest oppbrukt. Dette førte til at flere tidsskrifter sluttet med dokumentpubliseringer, og også til at det vitenskapelige nivået på slike publiseringer økte; temautvalget ble bredere, og utvalget ble nøyere og fokuset skarpere hos de

²⁵⁰ V.P. Kozlov, ”Problema dostupa v arkhivy i ikh ispol’zovanija.” *Novaja i novejsjaja istorija* 2003 no 6, s 103-104

²⁵¹ Langenohl, s 567-568

²⁵² V.P. Kozlov sitert i Zubkova, s 87

²⁵³ Pikhova, s 17

²⁵⁴ Stepanskij, s 192

²⁵⁵ Dokumentsamling redigert av A. N. Jakovlev. Serien besto i 2002 av ca 20 bind. Sakharov 2002, s 20

tidsskriftene som fortsatte denne praksisen.²⁵⁶ En strengere arkivpolitikk er sannsynligvis også en faktor her.

Hurtigheten i og omfanget av dokumentpubliseringer ledet altså etter hvert til en større likegyldighet overfor ”nakne fakta”, og opplevelsen av politisk sensasjon tilknyttet tidligere hemmelige dokumenter ble redusert. Strategien med å presentere kun fakta neglisjerte delvis vitenskapelige og moralske standarder. Den innebar en trussel mot myndighetene, særlig de hemmelige tjenestene, og opplevelsen av en slik fare ble ikke oppveid av strategier for effektiv administrasjon eller av offentlig debatt. Dermed var tilhengere av en restriktiv arkivpolitikk utstyrt med argumenter. Et viktig argument hos arkivarene Kozlov og Lokteva er at det postautoritære samfunnet ikke var forberedt på å behandle ”informasjonsbølgen” fra arkivene på en ansvarlig måte,²⁵⁷ og i tillegg har markedsøkonomiske prinsipper vært med på å skape vanskeligheter for historikere som ønsker å benytte arkivmateriale. Den innledende fasen med en noe ukritisk og utenomfaglig publisering av fakta, delvis preget av behov for å skape sensasjon, var dermed i seg selv med på å skape tilstramminger i arkivpolitikken.

Åpningen av arkivene var forbundet både med den offentlige og vitenskapelige debatten om fortiden og dermed også med et allment krav om ”historisk sannhet”. I hvilken grad bedret arkivtilgang har forbedret og endret forståelsen av sovjetisk og russisk fortid har vært omdiskutert. Noen mener uttrykket ”arkivrevolusjon” kan skjule en motsetningsfull realitet fordi man ser mye av det samme som før - bare mer detaljert.²⁵⁸ En som synes å helle i retning av dette synet er historikeren Oleg Khlevniuk. Han mener ny forskning basert på arkivundersøkelser har fylt ut hull og har bekreftet eller avkreftet tidligere antakelser, men at den ikke fundamentalt har endret forståelsen av for eksempel Stalin-tidens politiske system.²⁵⁹ Andre igjen, som for eksempel V.P. Kozlov, konkluderer med at bruken av arkivene har vært imponerende, både når det gjelder omfang og resultater for Russland og verden for øvrig.²⁶⁰ Dette er et syn som finnes i det aller meste av litteraturen som er benyttet i denne oppgaven. Det er stor enighet om at dokumentsamlingene som ble utgitt angikk noen av de mest dramatiske og hemmeligholdte hendelsene i sovjetisk historie, og at det ble skapt en kvalitativ ny kildebase. Bedret arkivtilgang har vært spesielt viktig for studiet av historien om stalinismen, der særlig interesse har vært vist terroren og GULag. Foruten om stalinismen framkom det også nye opplysninger om borgerkrigen, maktkampen i Kommunistpartiet

²⁵⁶ Stepanskij, s 140-141

²⁵⁷ Kozlov og Lokteva, oversatt og gjengitt i Langenohl, s 567

²⁵⁸ From the Editors (M. David-Fox, P. Holquist, M. Poe), “A Remarkable Decade.” *Kritika*, 2 (2) vår 2001, s 231

²⁵⁹ Oleg Khlevniuk, ”Stalinism and the Stalin-period after the ”archival revolution”.” *Kritika*, 2001 2(2) s 319-327

²⁶⁰ V.P. Kozlov, ”Problema dostupa v arkhivy i ikh ispol’zovanija.” *Novaja i novejsjaja istorija* 2003 no 6, s 103-104

i 1950-årene, politiske represalier og kamp mot annerledes tankegang og mye mer.²⁶¹ Det som betegnes som en tidligere overvurdering av hva man kunne få ut av tidligere sovjetiske arkiver – og det motsatte, oppfatningen av at ingenting grunnleggende nytt har kommet fram – er nå for det meste forlatte holdninger. Det hevdes også at russiske historikere i slutten av 1990-årene var gått inn i fase der empiri og nye konsepter ble kombinert i større grad.²⁶²

Utgivelser og tematisk fokus

Selv om det sovjetiske forlagssystemet var stort og omfattende, så kunne midlene brukt for å kontrollere og styre publiseringer være til hinder for utgivelser av litteratur med andre ideologiske budskap enn det marxist-leninistiske. Utgivelser i 1990-årene virker mer uoversiktlig enn i sovjetisk tid siden bokbransjen ble omformet etter markedsøkonomiske prinsipper. Mange nye forlag ble etablert, og dermed fikk mange flere mulighet til å få presentert sine historiesyn i offentligheten. Dette realiserte seg på bokmarkedet i form av en blanding av profesjonell faghistorie og historieskriving preget av nasjonalistisk ekstremisme.

I sin beskrivelse av utviklingen av russisk forlagsbransje viser direktøren for Det russiske nasjonalbiblioteket for vitenskap og teknologi, Yakov Shraiberg, at bransjen etter 1992 opplevde en spesiell tid. På den ene siden var bransjen preget av eufori grunnet bortfallet av sensur og den nye muligheten for private publiseringer, og det oppsto mange nye bedrifter tilknyttet bokbransjen. Men i konkurransen som fulgte med denne utviklingen kunne lover og normer tilknyttet opphavsrett bli ignorert, og bransjen var delvis preget av mange nykommere uten tilstrekkelige fagkunnskaper. På den andre siden forårsaket den økonomiske nedgangen i samfunnet lavere etterspørsel, og mange forlag gikk etter hvert konkurs. Denne negative tendensen varte inntil 1997, da økonomien gradvis begynte å stabilisere seg. Shraiberg viser til sosiologiske undersøkelser som sier at tv-mediet var det mest utbredte blant befolkningen i rundt midten av 1990-årene, deretter fulgte aviser og tidsskrifter – og til sist bøker. I 1996 ble det utgitt omtrent 300 bøker pr 100 personer, mens tallet i 1991 var 1096 pr 100 (320 i 1940). I 1996 var også andelen statlige publiseringer sunket til å være omtrent 37 % lavere enn private utgivelser. Samme år gikk også antall russiske utgivelser forbi utenlandske, og elektroniske publiseringer begynte å bli vanlige i Russland. Mer stabile økonomiske forhold gjorde at staten igjen gradvis begynte å understøtte ulike typer litteratur, som for eksempel

²⁶¹ Sakharov 2002, s 20

²⁶² From the Editors, "A Remarkable Decade." *Kritika* 2 (2), vår 2001, s 231

vitenskapelige publikasjoner og oppslagsverk. I år 2001 var 78 % av utgivelsene gjort av ikke-statlige forlag, og bransjen er blitt mer stabil og lønnsom.²⁶³

Når det gjelder tidsskrifter gjennomgikk også flere av disse en omstillingsprosess. En generell tendens var at flere av de sovjetiske tidsskriftene skiftet navn i perioden 1991-1992, for eksempel *Otetsjstvennaja istorija*, som tidligere het *Istorija SSSR*. Både dette tidsskriftet og *Novaja i novejsjaja istorija* var og er fortsatt tilknyttet Vitenskapsakademiet. Det eldste akademiske historietidsskriftet, *Voprosy istorii*, hadde fått stor oppmerksomhet under perestrojka både fra historikere og andre, og hadde da i en periode et opplag på over 100 000. I 1995 var opplaget sunket til omtrent 11 000.²⁶⁴ Årsakene til nedgangen ligger kanskje i de økonomiske vanskelighetene som også berørte forlagsbransjen utover 1990-årene, og delvis i en redusert interesse for historieskriving i samfunnet generelt. Tidsskriftet *Klio*, som ble startet opp i St Petersburg i 1997, ble dedikert til fri diskusjon om russisk og generell historie, og skal unngå "tørr akademisme" og ha en liberal retning. Historikeren A.V. Baranov hevder likevel at *Klio*, som de fleste russiske historietidsskrifter, i noen grad har neglisjert generell historie og har fokusert mest sovjetiske forhold.²⁶⁵ Sett under ett synes de viktigste russiske historiefaglige tidsskriftene i postsovjetisk tid å ha forsøkt å delta i liberaliseringen av historiefaget ved å befri det fra tidligere ideologisk styring og ved å forsvare vitenskapelig diversitet.

I tiden rundt oppløsningen av Sovjetunionen ble det utgitt en god del tidligere forbudt litteratur, både skjønnlitteratur og historiefaglig russisk litteratur fra før Oktoberrevolusjonen og av emigranter. Også vestlige historiarbeider om den sovjetiske perioden, som for eksempel av R. Pipes, R. Conquest, E.H. Carr med flere, ble utgitt og mye lest.

Et trekk ved utgivelser har vært den omfattende sponsingen fra private personer og organisasjoner med ulike interesser. Dette gjorde det nødvendig med et godkjenningssystem. Når det gjelder bøker beregnet på undervisning var det bare bøker som hadde vært igjennom en vurdering fra spesialister som ble merket med "Godkjent av Utdanningsministeriet". Disse kan deles i to grupper, den første omfatter bøker laget med offentlige midler, og den andre med private midler. Bøker utgitt med offentlige midler skal ha forsøkt å kombinere moderat nasjonalisme med en anerkjennelse av vestlig historie og kultur. De vektla nasjonale åndelige verdier og oppnåelser i russisk kultur, men på samme tid vurderte de vestlig økonomisk utvikling og demokratisk styre som noe positivt. Bøker utgitt med private midler, ofte finansiert av Soros Foundation, kunne være

²⁶³ Yakov Shraiberg, "Publishing in Russia." *International Library Information and Analytical Center*, 2001 <http://www.iliac.org/confer/shra2.html>

²⁶⁴ Davies 1997, s 117

²⁶⁵ A.V. Baranov, "Klio na beregakh Nevy." *Otetsjstvennaja istorija*, 2004 (4) s 120-130

preget av vestlig orientering og av manglende oppskatting av russisk historie. Slike tekster har skapt offentlig kontrovers og det har skjedd at lokale myndigheter har forbudt dem.²⁶⁶

Foruten en ivrig publisering av dokumenter innledningsvis i 1990-årene, så ble det utgitt en rekke memoarer. Dominerende innen dette området var politikere fra 1980- og 1990-årene. Ikke bare prøvde mange å hevde sin rolle i historien, men mange søkte også å støtte opp under egne argumenter ved å inkludere dokumenter fra egne samlinger. Nytt og spesielt var det som ble kalt ”barnas litteratur”, et uttrykk som betyr erindringer til barn av ledere som Stalin, Khrusjtsjov, Malenkov og Berija med flere.²⁶⁷

Perestrojka-perioden ble bestemmende for retning og prioritering i forskning og publisering utover 1990-årene. Mange emner var innledningsvis diskutert i pressen, og først etter den forbedrede kildetilgangen ble det bedre grunnlag for nye historievitenskapelige studier. Forskingen fokuserte mest på russisk historie og konsentrerte seg særlig om det tyvende århundre. Det er også forskning på sovjetsamfunnet som er saft å ha gitt de beste resultatene.²⁶⁸ Spesielt trekkes det fram emner som *kollektiviseringen*, *stalinismen* i bred forstand. Nytt ble vektleggingen av *hverdagshistorie* i sovjetsamfunnet.

Historieskrivingen i 1990-årene står også i sammenheng med identitetsspørsmålene som oppsto i tilknytning til oppløsningen av Sovjetunionen. En tilsynelatende sterk selvcentrering omkring definering av egen kultur og tilhørighet kunne nok oppleves som nødvendig etter en så omfattende endring som samfunnet gikk igjennom på kort tid. En diskusjon som fikk stor oppmerksomhet i begynnelsen av 1990-årene handlet om ”den russiske sivilisasjon”. Hva er Russland? Hører Russland til Vesten eller til Østen? Eurasia? Diskusjonene om en ”russisk idé” og om geopolitisk eller åndelig ”eurasianisme”, som foregikk blant intellektuelle på 1800-tallet, ble tatt opp igjen. Høydepunktet var i perioden 1991-1993, da blant annet arbeidene til Danilevskij, Spengler og Toynbee ble utgitt på nytt, samt A. Akhiezers *Russland: Kritikk av en historisk erfaring*. Disse bøkene sto i sentrum både for den offentlige og den vitenskapelige interessen.²⁶⁹ Noen antyder at historiedebattene igjen ble overskygget av det gamle fokuset om Russlands tilbakeliggighet i forhold til Vesten, og det som av og til omtales som en nærmest rituell påstand om Russlands ”særegenhet” var fremtredende. På samme måte som på i 1800-tallets debatt mellom slavofile og *zapadniki* kunne det sees politiske preferanser blant deltakerne også i 1900-årene. I en friere kontekst enn tidligere gikk dessverre samfunnsdebatten også over til antisemittisme og sterk nasjonalisme – holdninger det ikke er kjent at profesjonelle historikere skal ha støttet.

²⁶⁶ Volodina, avsnitt 10-13

²⁶⁷ Pikhovia, s 25-26

²⁶⁸ Zubkova, s 87

Den sterke interessen for nasjonal historie har tjent til etablering og bekreftelse av nasjonal identitet, og det er hevdet at dette har vært en av de mest sentrale utviklingstendensene i det postsovjetiske området sett under ett.²⁷⁰ Men mens andre tidligere sovjetrepublikker har benyttet muligheten til å skrive egen historie og distansere seg fra russisk historie, så skal det i Russland ha vært en manglende interesse for historien til disse nasjonene. Blant unntakene fra fokuset på ”russiske tema” er regional- og nasjonalhistorie om Tatarstan, det nordlige Kaukasus (hovedsakelig tre emner: innlemmingen i det russiske riket, krigen og deportasjonen i 1940-årene) og Jakutia.²⁷¹ Men Russland var, om enn en dominerende, så likevel selv en tidligere sovjetrepublikk, og var på noen måte i samme fase som de andre nasjonene når det gjaldt egeninteresse. Med tanke på nasjonsbygging hevdes det i Russlands tilfelle at en formulering av russisk nasjonal identitet, i forhold til landets internasjonale orientering og multietniske befolkning, kan være en forutsetning for legitimering av politiske valg og for å skape en stabil konsensus.²⁷²

Nye tilnærminger

På bakgrunn av de omfattende samfunnsmessige endringene og en ny ideologisk åpenhet ligger det en forventning om endringer også i tilnæringsmåter til historiske tema. Dette avsnittet er hovedsakelig et forsøk på å gi en oversikt over en historiefaglig utvikling i en periode som synes å være lite belyst av historikere. Det er i denne oversikten lagt størst vekt på synene til *russiske* historikere. Særlig viktig har A.N. Sakharov vært som leder Historiografiske avdelingen ved Vitenskapsakademiet, men også A. Litvin, professor i historiografi ved Statsuniversitetet i Kazan, i tillegg har flere andre. Årsaken er inntrykket av at historikere som er og arbeider i det russiske miljøet har de mest begrunnede og eksemplifiserte beskrivelsene av dette emnet.

Som vist tidligere besto publiseringene i begynnelsen av 1990-årene for en stor del av dokumentsamlinger og memoarer, og det kan virke som om utforming og antakelse av nye tilnærminger og forskningsstrategier tok litt tid. Det er her snakk om en hovedtendens i fagmiljøet, for teoretisk refleksjon og nye tilnærminger synes ikke på noe tidspunkt å ha vært fraværende. Det fantes også tidlig noen som oppfordret til en ”metodologisk revolusjon” som kunne medføre at kunnskap fra alle vitenskapelige retninger og konsepter kunne tillates brukt i historieforskningen.²⁷³

²⁶⁹ Zubkova, s 85-86; Baron, avsnitt 18

²⁷⁰ Zubkova, s 89

²⁷¹ Bohn, s 100; Zubkova, s 89

²⁷² Baron, avsnitt 18

²⁷³ Bordjugov og Kozlov, *Istorija i kon'ionktura: Subjektivnye zametki ob istorii sovjetskogo obsjestva*. Omtalt i Litvak, s 14

Noen mener å se at det ble lagt mer vekt på fortolkninger særlig etter 1992. Selv om dette kunne innebære ”ville” fortolkninger – noe Volkogonovs Lenin fra 1994 brukes som et eksempel på, så var det likevel en tendens til en mer fri og kreativ tenkning. Historiefaget var preget av å være i en overgangsfase, og innledningsvis i prosessen var det en tendens der mange historikere prøvde å utvikle tesene i marxismen-leninismen heller enn å formulere nye konsepter og begreper. Mange historikere ble dessuten anklaget for å fokusere for mye på dokumentene og for å unngå å formulere resultater.²⁷⁴ Samtidig er det hevdet at metodologi er det fagområde som har opplevd størst forandringer i postsovjetisk tid.²⁷⁵ Den stadige økningen i nytt materiale kan også ha tydeliggjort at videre studier av Sovjetunionen krevde kildeanalyser. En ny akademisk situasjon ga etter hvert betraktelig mer oppmerksomhet til metoder for kildestudier og utvidet anvendelse av publiserte dokumenter og kataloger, både fra arkivene og fra individuelle samlinger.²⁷⁶ Det var flere tegn på at teorier, konsepter og metodologi var i forandring, en utvikling som skulle komme til å gå raskere i siste halvdel av 1990-årene. Dette berørte både syn på hendelser, perioder og personligheter i historien, og det er et trekk ved tiåret at mange ulike tilnærminger etter hvert ble benyttet, og en rekke temaer fra sovjetisk og russisk historie ble undersøkt fra nye vinkler. I en faglig situasjon som sammenlignet med sovjetisk historiografi må sies å være mye mer uoversiktlig så utpeker det seg likevel noen tendenser.

Antikommunisme, ’totalitarisme’ og sosialhistorie

Forrige kapittel viste at historikere som hadde opplevd problemer under Brezjnev-tiden, og som sto litt i utkanten av det etablerte fagmiljøet, var blant de første faghistorikerne som deltok i mediedebatter. For i et ideologisk vakuum var de såkalte *sjestidesjatniki* en gruppe som hadde en viss organisering og egne tradisjoner, og fikk – etter A.N. Sakharovs mening – en forsinket, men logisk revansj. Kjente navn i denne forbindelse er N. Ejdelman, V.P. Danilov og M. Ja. Gefter, som i 1960-årene hadde vært tydelige antistalinister, men samtidig tilhengere av opprinnelig marxisme og NEP. Denne gruppen verdsatte og var påvirket av de siste arbeidene til blant andre Lenin, A.V. Tsjajanov, N.I. Bukharin, L.D. Trotskij, Ju.O. Martov og G.V. Plekhanov.²⁷⁷

²⁷⁴ Litvak, s 14

²⁷⁵ Natalija V. Sjtsjeban, ”Razdumaja o nedavnem prosjloj: poiski novykh podhodov.” I *Otetsjstvennaja istorija*, (3) 2002, s 100

²⁷⁶ Pikhov, s 27. Note 51: Henviser til en bok om dokumenter: N.N. Pokrovskij, Istotsjnikovedenie sovjetskogo perioda: dokumenty Politbiuro TsKRKP(b)-VKP(b) pervoj poloviny 1920-kh gg. Arkheografitsjeskij ezjetodnik za 1994 god.

²⁷⁷ Sakharov 2002, s 4-5

Som nevnt tidligere var samfunnsdebatten generelt i de første postsovjetiske årene preget av sterke antikommunistiske holdninger – det motsatte synes etter hvert å ha blitt nærmest ”politisk ukorrekt”. Dette sees særlig godt i de nye *lærebøkene* som kom i 1990-årene. Disse kunne ha en bebreidende tone, der kjente revolusjonære helter var detronisert, og det samme gjaldt bolsjevikene og de fleste russiske revolusjonære ledere. Tekstene oppskattet demokrati, privat eiendom og individuelle rettigheter – elementer det ofte ble hevdet fantes lite av i russisk historie. Konservatismen til de siste russiske tsarene hadde brakt landet til revolusjon – en hendelse det som regel ble sett negativt på. Politikken i sovjetisk periode kunne bli fremstilt som terror i en eller annen grad; alle de kommunistiske lederne var enten tyranner, som Lenin eller Stalin, eller trangsynte byråkrater som Khrusjtsjov og Brezjnev.²⁷⁸

En tilbakevending til ”opprinnelig marxisme” kunne ikke tilfredsstille antikommunister, og en antikommunistisk linje var tydelig også blant faghistorikere.²⁷⁹ Et eksempel på hvordan syn og fremstilling kunne endres diametralt er Volkogonovs bok *Lenin*, der ”det mest menneskelige menneske” i en senere postsovjetisk kontekst ble til ”det onde russiske geni”.²⁸⁰ Med utfordringen av marxismen-leninismens ene utviklingsalternativ oppsto det spørsmål om muligheten av alternativer, også kalt *alternativnost*, til det som faktisk skjedde, og som forrige kapittel viste var denne tenkningen sterkt medvirkende i delegitimeringen av det ideologiske fundamentet i Sovjetunionen. Blant temaer som ble nyvurdert på denne måten var i tillegg til stalinismen blant annet muligheten for en utvikling ifølge en grunnlov fra 1500 til 1900, alternativer til sentraliseringen under Moskva-fyrstedømmet, Krimkrigen 1853-56 og Den første verdenskrig.²⁸¹

Midt i 1990-årene er det sett en oppkomst og styrking av det som er kalt en *historisk nykonservatisme*, og det siktes her til at det ble benyttet mer tradisjonelle historiske forskningsmetoder og teknikker i kildestudier i forskningen på nyere perioder. Eksempler på dokumentpubliseringer i denne forbindelse er utgivelser av historikere som V.J. Afiani, A.V. Korotkov, N.A. Krivova, R.G. Pikhaja og N.N. Pokrovskij. Når det gjelder nyere forskning på russisk historie skal flere av disse arbeidene fokusere mer på nye kilder og fakta og bruk av forskningsmetoder mer enn ”direktiver ovenfra”.²⁸²

I slutten av 1980-årene var spørsmålet om den totalitære karakteren til det sovjetiske styret tydelig tilstede i den offentlige debatten. Debatten var inspirert av romanene til Orwell og Zamjatin,

²⁷⁸ Volodina, avsnitt 8

²⁷⁹ Sakharov 2002, s 5

²⁸⁰ Omtale av Volkogonovs bok. Litvak, s 17

²⁸¹ Sakharov 2002, s 11.

²⁸² Pikhaja, s 27. A.A. Danilov og L.G. Kosulina, *Istorija Rossii. XX vek* (Moskva 1995); *Istorija SSSR. XX vek*, red. V.P. Dmitrienko (Moskva 1997); *Noveishaja istorija Otetsjestva. XX vek*, red. A.F. Kiselev og E.M. Sjtsjagin (Moskva 1998); A.K. Sokolov og V.S. Tiazjel'nikova, *Kurs sovjetskoj istorii. 1941-1991*. Moskva 1999

og ”totalitaristiske klassikere” av R. Pipes, R. Conquest og M. Malia ble oversatt og mye lest på denne tiden.²⁸³ Flere mener å se at russisk historieskriving generelt fortsatte med en *totalitarismetilnærming*, både i behandlingen av det sovjetiske samfunnet og av russisk historie som helhet. Det kunne sees en polarisering mellom to modeller; den vestlige kald krigs-modellen med antisovjetiske og antimarxistiske holdninger, og den sovjetiske. Det som er kalt en sovjetisk variant av totalitarisme begrunnes med tradisjonen i sovjetisk historieskriving som ofte konsentrerte seg om handlingene til det politiske lederskapet, og historien til ”vanlige folk” ble gjerne transformert til sosiale aggregater og statistikk. Slike tilnærminger forekom i første halvdel av 1990-årene, selv om arkivene da kunne bidra til en mer nyansert betraktning av omstridte beslutninger og ulike interesser innen det politiske lederskapet. Kritikken av totalitarismetilnærmingen innen vestlig sovjetologi var det tatt lite hensyn til. Dette kan være et eksempel på at man i letingen etter nye fortolkninger kom til å vende seg til tilnærminger som allerede var anvendt, etterprøvd og delvis bortlagt i Vesten. Det kan videre indikere at det var en manglende evne til å frigjøre seg fra politisk instrumentalisering og konseptuelle klisjéer. Først rundt midten av 1990-årene ble det i større grad gitt oppmerksomhet til nye arkivdokumenter og internasjonale forskningsresultater. Det ble da ble stilt grunnleggende spørsmål ved den påståtte totalitære karakteren til sovjetsamfunnet og uttrykt misnøye med tilnærmingen.²⁸⁴

Oppgivelsen av totalitarismetilnærmingen var med på å utvide problemfeltet, og det oppsto større grad av pluralisme på det metodologiske området. Det kom også til en ”sosial vending” som innebar en mer selvstendig forskning med nye teoretiske konsepter. Historikeren Zubkova mener vektoren i denne utviklingen kan formuleres slik: *fra politisk historie til sosialhistorie, fra makro- til mikrohistorie*.²⁸⁵ Massens rolle i hendelsene i perioden 1917 – 1930 ble et aktuelt forskningsområde. Fokus på historien til såkalt vanlige folk kunne sees ganske tidlig i postsovjetisk tid da det var en økende interesse for sosialhistorie fra 1920 og 1930-årene.²⁸⁶ Det ble forsøkt å vurdere antall ofre for terroren under Stalin på grunnlag av nytt arkivmateriale, og man forsøkte å utvide den komparative konteksten ved å involvere både nazi-styret og andre revolusjoner og bevegelser.²⁸⁷ Tilnærminger til *hverdagshistorie* og *mikrohistorie* synes å være tungt påvirket av antropologi, og spesielt av Annales-skolen og av Jurij Lotmans semiotikk. Det har vært forsøkt å undersøke folkelig mentalitet og praksis under sovjettiden uten å benekte innflytelsen til statlig makt. Denne litteraturen består av en stor samling nye arbeider. Tilnærminger med utgangspunkt i

²⁸³ Aleksej Miller, ”The Communist Past in Post-Communist Russia.” <http://www.eurozine.com/articles/2002/avsnitt6>

²⁸⁴ Baron, avsnitt 22; Zubkova, s 86; Miller, avsnitt 25

²⁸⁵ Zubkova, s 86

²⁸⁶ *Istoritsjeskie isledovanie v Rossii: tendensii poslednikh let*. G.A. Bordjugov (red.), Moskva, AIRO-XX 1996, s 268-277

mikrohistorie har vært tiltrekkende for den yngre generasjonen av forskere, kanskje på grunn av dens nyhetsinteresse og fordi den krever en høy grad av metodologisk og begrepsmessig nyskaping og sensitivitet.²⁸⁸ I tillegg kan et slikt skifte i fokus kanskje også tilskrives en sterkere opplevelse eller forventning tilknyttet individets og vanlige folks egenverdi, som er en viktig teoretisk del av verdigrunnet i den nye demokratiformen som ble forsøkt innført. Uansett om historikere har antatt ulike perspektiver, antropologiske eller sosiologiske, så synes altså *folket* å ha fått en mye større plass i historiske undersøkelser, noen hevder det er plassert i sentrum ved at oppmerksomheten i så stor grad er rettet mot sosialt liv og handling utenom eliten.²⁸⁹ Folket er blitt plassert i brede konsepter av det sivile samfunnet, der vinklinger via religiøs praksis og tro, markedsrelasjoner, juridiske prosesser, og valgpolitikk etter 1905 ble aktuelle områder for den postsovjetiske forskningen. Slik tilnærmingen ble mer og mer brukt i forskning på sovjetperioden, og også på middelalder og moderne tid.²⁹⁰

Denne utviklingen i russisk historiefag har tydelige paralleller til utviklingen innenfor den vestlige sovjetologien. Også der dominerte, særlig under den kalde krigen, en tilnærming som vektla sentral politikk og personligheter, partistatlige strukturer og ideologi. Årsaken var delvis at lite arkivmateriale var tilgjengelig, men også av politisering av fagområdet da noen kanskje ønsket å understreke abnormiteten i en fiendtlig stat.²⁹¹ Samfunnet som helhet var ikke det vesentligste forskningsobjektet, og dermed var heller ikke formålet å vise sammenhengene mellom ideologi, stat, maktstrukturer og samfunn. Som en reaksjon på dette utviklet det seg en revisjonistisk retning, influert av flere ulike tilnærminger. Blant de viktigste er sosial samhandling og interne spenninger, sosial og geografisk mobilitet i sammenheng med organisering og industrialisering, samt utilsiktede konsekvenser av politiske beslutninger. En slik 'revisjonisme' kan antyde at det politiske lederskapet hadde mindre kontroll enn det et totalitaristisk syn vil si, siden det åpner for en del frihet og vilkårlighet. Dette kan for eksempel medføre et syn om en svekket rolle for Stalin som person.

Som i Vesten har også i Russland tilhengere av en totalitaristisk forståelse av fortiden kritisert bruken av revisjonistisk tilnærming, og beskyldt den for å lete etter rettferdiggjøring av kommunistenes kriminelle handlinger. Dette er blitt tydelig imøtegått av majoriteten i det profesjonelle historiemiljøet – der det er blitt hevdet at heller enn å gi moralske dommer skal være

²⁸⁷ Miller, avsnitt 25

²⁸⁸ Baron, avsnitt 24

²⁸⁹ For eksempel Elise Kimerling Wirtschafter, "In search of the people, in search of Russia." I *Russian Review*, 2001 60 (4), s 497-504

²⁹⁰ Sakharov 2002, s 20

²⁹¹ Baron, avsnitt 22

historievitenskapens oppgave å forstå hva som har skjedd.²⁹² Utviklingen i russisk historiefag har dermed flere likhetstrekk med vestlig historieskriving på dette området, selv om utvidelsen i tilnærmingen til Sovjetunionens historie har foregått på mye kortere tid og selvfølgelig under påvirkning av utenlandsk forskning.

Andre tilnærminger

Det fantes flere andre måter å nyundersøke historien på som også ble prøvd. Blant disse har vært en større vektlegging av enkeltpersoners rolle, også kalt en *psykologisk* tilnærming. I sovjetisk historiefremstilling kunne også individer framheves, men mange kunne bli bevisst utelatt. De siste årene har det vært en nyvurdering av mange historiske personer.²⁹³ Det ble også gjort forsøk på å *periodisere* russisk historie på en ny måte ut fra ideen om et dominerende trekk i det russiske samfunn som mange mener går gjennom hele den russiske historien, nemlig *makt*.²⁹⁴

Er så teorien om historisk materialisme en forlatt tilnæringsmåte i postsovjetisk historieforskning? Det kan virke som om historikeren Thomas Bohn tok litt for hardt i når han i 2002 konkluderte med at teorien var forsvunnet fra synsfeltet.²⁹⁵ Sakharov hadde samme år en annen oppfatning, og hevdet at marxistisk tilnærming var bredt representert i forskningen. Når det gjelder typologisering og periodisering av historisk utvikling og utskilling av samfunnsøkonomiske formasjoner, så mente han at dette fremdeles var den mest dominerende tilnærmingen til forståelsen av historiske prosesser. Det som var forsvunnet var en rigid forståelse av klasse og sosialøkonomiske determinanter, mens en tilnærming som forsvarerne hevder kan fremstille historisk utvikling som et komplekst, selvutviklende system, var bevart. Videre hevdet han at hoveddelen av samtidens russiske historikere var tilhengere av et slikt liberalt formasjonssyn, og at selv om det ikke var uttrykt direkte, så var dette synet fremdeles brukt som retningslinjer i forskning og i pedagogisk virke.²⁹⁶

Som nevnt innledningsvis gjorde krisen innen forståelsen av historisk materialisme at det blant mange historikere fantes et sterkt behov for å erstatte en ”falsk” ideologi med en ”riktig”. I forskningen på sivilisasjoners vekst og fall ble *moderniseringsteori* og *sivilisasjonstilnærminger* et alternativ som mer og mer ble benyttet. Dette fikk særlig betydning i debatten om karakteren til ”den russiske sivilisasjon” og om Russlands plass i verdens historie og kultur. Viktige navn i denne

²⁹² Miller, avsnitt 26

²⁹³ Sakharov 2002, s 13

²⁹⁴ Sakharov 2002, s 10-11

²⁹⁵ Bohn, s 99

²⁹⁶ Sakharov 2002, s 8

forbindelse har vært Danilevskij, Lamanskij, Spengler, Weber, Toynbee, Huntington, teoretikere med en eurasiatisk tilnærming, samt andre analytikere.²⁹⁷ Sivilisasjonstilnærminger åpner for en mer helhetlig beskrivelse og karakteristikk av samfunnet. Dette trenger ikke bety en fornektelse av formasjonstilnærmingen; faktorer som definerer en formasjon, kan være en del av karakteristikken av en sivilisasjon. Det at det ble tatt avstand fra rigid sosioøkonomisk karakteristikk har ført tilhengere av formasjonstilnærmingen nærmere sivilisasjonstilnærminger. I monografier og artikler om russisk historie finnes fremdeles marxistiske kategorier i bruk. Men i postsovjjetisk historiografi har disse begrepene fått en ny mening; man forsøker forstå dem i en bred sivilisasjonsforståelse som innebærer en ny vurdering av deres innhold og hvordan disse faktisk utviklet seg i Russland. I diskusjoner om forståelsen av progresjon i historien har det dermed foregått en utvikling i retning av en mer helhetlig vurdering av historiske prosesser: der sovjetisk historiografi gjerne hadde periode-inndelinger av typen ”kollektivering”, ”industrialisering” og ”krig”, så ble dette rundt årtusenskiftet betraktet mer i sammenheng med verdenshistorien og med førrevolusjonær tid. Oppfatningen av at alle hendelser med nødvendighet førte fram til Oktoberrevolusjonen sto rundt årtusenskiftet ikke lenger som et absolutt skille i historieskrivingen.²⁹⁸

Problematisk pluralisme

Ovenfor ble det beskrevet en tilsynelatende nøling eller noe sen antakelse av nye tilnærminger. Noen går lenger og viser til en *fobi* mot metodologiske konstruksjoner i første halvdel av 1990-årene, andre har beskrevet perioden som en metodologisk *zastoj* – stagnasjon – der historikere og historiefilosofier ikke viste interesse for metodologiske problemer, og unngikk komplekse begreper og kategorier som angikk periodisering, kriterier og essens. En forklaring kan være at det ikke var akkumulert nok erfaring i den postsovjjetiske forskningspraksisen til å kunne danne nye konsepter, og at dette sammen med behovet for utfylling av ”blanke flekker” kunne være en nødvendig fase. Redegjørelsen ovenfor bør i det minste kunne vise at det ikke har rådet en fullstendig stagnasjon på området. Det foregikk en utvikling i retning av å inkludere flere ulike teorier og perspektiver. En avventende holdning til ny tilnærming og metodologi må dessuten kunne sies å være en naturlig reaksjon på brå omveltninger. Metodologiske spørsmål hadde likevel i 2002 enda ikke vært tema på større vitenskaplige konferanser og symposier.²⁹⁹

²⁹⁷ Zubkova, s 85; Sakharov 2002, s 9

²⁹⁸ Sakharov 2002, s 8, 11-12

²⁹⁹ Litvak, s 19; Sakharov 2002, s 7-8

Pluralismen som etter hvert utviklet seg innenfor faget har fått noen til å etterspørre mer struktur eller enighet omkring metodologiske spørsmål. Dette behovet uttrykkes i artikler og bøker, og i et referat fra en konferanse ved Statsuniversitetet i St. Petersburg i 2001 heter det at en rask oppløsning av sovjetisk metodologisk monisme, og letingen etter nye teoretiske begreper og tilnærminger i samfunnsfagene i Russland, samt problemet med vurderinger av vestlige doktriner – dette hadde skapt et behov for en presis definisjon av metodologiske posisjoner. Moderne spesialister innen samfunnsfagene var ikke fornøyde hverken med de nyeste ”modernistiske” tolkninger av subjekt og formål i historien, eller med standarddefinisjonen av disse som ofte var uten nødvendige begrensninger og presiseringer.³⁰⁰ I et vedtak om et nytt metodekurs på universitetsnivå, vedtatt sentralt år 2000, heter det ganske kort: ”Sammenheng mellom teori og metoder for historieforskning, prinsipper for historieforskning, generelle vitenskapelige metoder for historisk vitenskap, spesielle historiske metoder, metoder importert fra andre vitenskaper, metodologi og metodikk for løsning av forskningsproblemer.” En historieprofessor uttrykte i etterkant i *Voprosy istorii* behov for en nærmere beskrivelse av innholdet i dette nye faget, det vil si av dets egentlige forskningsobjekt, regler, formål og hvilke bindestreksdisipliner som kunne tilknyttes. Han kunne heller ikke finne utdypninger av dette temaet ved Statsuniversitetet i Moskva, og heller ikke i samtidige artikler og monografier.³⁰¹ Flere russiske historikere mener det er vanskelig å fortolke og skrive nyere historie på grunn av fraværet av samlet syn og metodologi, og noen hevder en oppblomstring av historiefaget bare er mulig med enighet om dette, dog en enighet som innebærer pluralisme når det gjelder konsepter og konstruksjoner.³⁰² Det kan virke som om pluralismen oppleves som et problem, eller man har problemer med andres absolutte holdninger og fortolkninger. Det kan kanskje være å gå for langt om man forsøker å forklare dette med en autoritær faglig sosialisering, men dette har vært trukket fram.³⁰³ Det ble Iså sent som i 2002 påstått at forkastelsen av marxistiske konsepter og forsøk på å finne nye begrep foreløpig i hovedsak hadde ledet til ”absolutisering” av andre kriterier brukt for å forklare historisk prosess. Dette ledet delvis til en gjentakelse av allerede brukte tilnærminger, inkludert de som var forkastet fra tidligere historisk praksis, og av og til var resultatet en forkastelse av metodologi i det store og hele.³⁰⁴ Nye begreper ble heller ikke populære bare på grunn av sin funksjon som analyseinstrument, de kunne også bli benyttet som forskjønning av teksten. Et slikt begrep var for eksempel *mentalitet*, som viste en tendens til å overta i stedet for ’totalitarisme’. Ifølge Je. Zubkova hørte det også til god tone å

³⁰⁰ A.V. Petrov, ”Nautsjnaja konferentsija na istoritsjeskom fakultetet po problemam metodologii istorii”. *Al'manak universitetskij istorik, nomer*, Statsuniversitetet i St Petersburg nr 1 2002, s 152-157. Referat.

³⁰¹ V.P. Zolotarev, ”Ob universitetskom kurse ”Obsjtsjaja teorija istorii.” *Voprosy istorii* nr 11 2003, s 172-174

³⁰² Litvak, s 76

³⁰³ Sakharov 1993

bekjenne lojalitet til Annales-skolen som alternativ til marxismen. Hun har hevdet at det ofte dreide seg mer om ord enn om arbeidsmetoder.³⁰⁵ Dette minner om det som er hevdet å ha vært en tilsynelatende rituell bruk av sitater av politiske og teoretiske ledere i sovjetisk historieskriving.

Likevel må man kunne trekke den slutning at postsovjetisk russisk historiografi har vært preget av en differensieringsprosess der flere ulike skoler og retninger har erstattet en tidligere tilsynelatende monisme. Russisk historievitenskap preges trolig ikke av en klar og tydelig tilstand, og ingen av de omtalte tendenser og metodologiske erfaringer synes å ha befestet seg som forpliktende.³⁰⁶ Rundt årtusenskiftet baserte russisk historieforskning seg i økende grad på en pluralistisk tilnærming, og det ble bevisst strebet etter å slå sammen det som ble betraktet som å være det beste fra verdens historievitenskap. Dette inkluderte også egen arv, der det særlig ble gitt oppmerksomhet til det som ble oppnådd innen sovjetisk historiografi, særlig innen ”konkret historie” – *konkretnaja istorija*. Det ble tatt avstand fra totalitære vurderinger samt linjer innen marxismen som ble forandret i sovjettiden. I denne utviklingen har under- og bindestreksdisipliner til historiefaget fått mer og mer oppmerksomhet, og det er også sett mer på den vestlige historieskrivingen om Russland og Sovjetunionen.³⁰⁷ I det tidligere omtalte referatet fra metodologikonferansen ved Statsuniversitetet i 2001 kan man se en holdning som er langt fra den dogmatiske oppfatningen av historievitenskapen. For nå het det at ”på grunn av en uendelig mengde fakta så kan fortolkningen av dem variere (...) og enhver fortolkning er relativ og ufullkommen, den vil alltid danne grunnlag for nye spørsmål og endelig vil den benekte seg selv. Likevel har ethvert konsept verdi som et historiografisk faktum”.³⁰⁸ Det kan synes som om postmodernismen var ankommet Russland.

Nærmere om russisk forskning innen noen utvalgte tema

Forskning på egen historie fra det tyvende århundre har vært dominerende i russisk historieforskning i 1990-årene. Før oppløsningen av Sovjetunionen kunne både sovjetisk og vestlig forskning foregå under en tydeligere politisk og ideologisk påvirkning enn i dag, noe som kunne

³⁰⁴ Sjtsjerban, s 100

³⁰⁵ Zubkova, s 86. Som bakgrunn for sin artikkel leste Zubkova bl a ”et dusin” *avtoreferaty*, som kan ha egne metodeavsnitt. Hun fant at vanligvis presenteres det en kompleks analyse uten at forfatterne definerer hva de selv forstår med den. Hun konkluderer med at det mest er tomme ord og at metodologi er et ømt punkt i de fleste avhandlingene.

³⁰⁶ Sakharov 2002, s 3; Zubkova, s 88

³⁰⁷ Sakharov 2002, s 6-7: Arutiun G. Airapetov, ”O sovremennykh universitetskikh utsjebnikakh po novoj i novejszej istorii.” I *Novaja i novejsjaja istorija*, 2003 (5), s 158 Sakharov, *O novykh podkhodakh v rossijskoj istoritsjeskoj nauke*, s 6-7

hindre balanserte fremstillinger. Politisk påvirkning kan fremdeles sees; det eksisterer for eksempel et syn på Oktoberrevolusjonen i 1917 som den største begivenheten i russisk historie, og det finnes et helt motsatt syn. Det eksisterer også ulike vurderinger av perioden 1917 – 1929, der en posisjon mener det var en god periode som kun ble forverret og deretter totalitær ved Stalins maktgrep. Andre ser hele perioden mer helhetlig og hevder at Lenin førte til Stalin og til GULag, altså at det var Lenin som grunnla en totalitær stat. Også i synet på stalinismen finnes det ulike holdninger. Mange av disse ulikhetene har også vært å finne i vestlig forskning.

I denne oversikten blir det gjort rede for tendenser i russisk historieforskning om Oktoberrevolusjonen, Stalin-tiden, Andre verdenskrig/Den store fedrelandskrigen og sovjetisk utenrikspolitikk. Det er her satt en avgrensning i tid fra oppløsningen av Sovjetunionen og til omkring årtusenskiftet.

Oktoberrevolusjonen

Oktoberrevolusjonen var i sovjetisk historieskriving sett på som en av de viktigste hendelsene i det tyvende århundret, og det skal finnes omtrent 20 000 sovjetiske vitenskapelige arbeider om den. Etter 1988 skal det ikke ha vært politiske hindringer mot å uttale seg fritt om emnet.³⁰⁹ Det tradisjonelle synet på revolusjonen ble kraftig utfordret, og synene til en stor del av russiske historikere ble endret i retning av det vestlige synet.³¹⁰ I nyvurderingen av revolusjonen skiftet den ofte fortegn og er av mange blitt sett på som en kilde til ulykke.

Russiske forskere er enige om at Oktoberrevolusjonen var en kompleks hendelse. Forklaringer finnes i sen avskaffelse av livegenskapet, religiøs krise, splittelse mellom folk og monarki og destruktive partipolitiske forhold. Det er derfor anerkjent at det bør forskes på spørsmål det tidligere var stor uenighet om, for eksempel sosialhistorie, psykologien i ulike strata av befolkningen, samt påvirkningen av første verdenskrig. Russiske historikere satte rundt år 2000 heller ikke noe stort skille mellom oppstandene i februar og oktober 1917; de så heller på hendelsene som vendepunkt i en lang og kompleks omformingsprosess der makten ble overført fra en elitegruppe til en annen. Det finnes fremdeles ulike syn på hvorvidt Oktoberrevolusjonen var en

³⁰⁸ Fra Vitenskapelig konferanse ved Institutt for historie, Statsuniversitetet i St. Petersburg 2001. "Om metodologiske problemer i historiefaget." *Al'manak universitetskij istorik, nomer 1, 2002*, s 152-157. Utgitt av Statsuniversitetet i St Petersburg. Referat skrevet av *Aleksej V. Petrov*.

³⁰⁹ Litvin, s 48

³¹⁰ Litvin, s 47; Sakharov, avsnitt ?; Åsmund Egge, "Nyere forskning om den russiske revolusjon i 1917." I *Nordisk Østforum* nr 3 2001, s 8

”lovstyrt” hendelse, noe for eksempel Volobujev, som er spesialist på emnet, synes å støtte, og om de påfølgende endringene fortjener å kalles ”sosialistiske”. Spesialister synes uansett å støtte opp om at flere ulike fenomener, også borgerkrigen, må sees som en del av en kontinuerlig prosess.³¹¹

Likevel er det satt nærmere lys på en del emner. Blant annet er Lenins rolle i revolusjonen sett mer kritisk på, og det har vært en ivrig debatt om Lenin var av jødisk avstamning eller ikke. En kjent biografi om Lenin ble skrevet av Volkogonov. Denne ble i Russland kritisert for skjødesløs behandling av omtrent 3700 upubliserte dokumenter tilknyttet Lenin som forfatteren hadde tilgang til. Volkogonov og R. Pipes var blant de første forskere som fikk se kopier av dokumentene. Også Pipes’ publisering av dokumenter tilknyttet Lenin skapte kontrovers i Russland fordi man mente kommentarer til dokumentene viser politisk binding. Av andre ledende bolsjeviker har det vært viet mest oppmerksomhet til Trotskij - som hadde en ledende rolle i organiseringen av Oktoberrevolusjonen og Den røde hær.³¹²

Det har også vært viet oppmerksomhet til det formelle rundt maktovertagelsen til bolsjevikerne – herunder valgoppslutning, avstemming, godkjenninger i kongresser og sovjet. Et tema som har fått ny oppmerksomhet er det gamle spørsmålet om bolsjevikerne mottok tysk økonomisk støtte, og eventuelt hvilken konsekvens dette hadde. Sovjetiske historikere hevdet dette var falsifikasjoner. I dag er synet mer nyansert.³¹³ Postsovjetisk historieskriving har både journalistisk og faghistorisk også fokusert mer på andre politiske partier enn bolsjevikerne enn hva tilfellet var i sovjetisk tid. Det hadde likevel i 2004 visstnok ikke kommet noe omfattende og oppsummerende arbeid om ikke-bolsjevikerne partigrupper, men mye var blitt gjort for å gjøre kilder til slik forskning bedre kjent.³¹⁴ Et unntak har vært økende oppmerksomhet til ”de hvite” som hadde kjempet mot bolsjevikerne under borgerkrigen. Viktige utgivelser om emnet er to utgivelser fra 1990, *De hvite: ideologi, basis, maktregimer* av G.A. Bordjugov, A.I. Usjakov og V.Ju. Tsjurakov, og *Hvitebevegelsen: 80 års forskning* av V.T. Tormazov.³¹⁵ Mye relevant og viktig arkivmateriale tilknyttet temaet er blitt publisert i det siste. Når det gjelder synet på de alliertes involvering i revolusjonen så har synet på dette nærmet seg det vestlige i en viss grad.³¹⁶

Det ser ut som det er vanskelig å gjøre rede for hvilke tilnærminger som dominerer i forskningen på revolusjonen. I sin oversikt fra 2001 hevder historikeren V.P. Buldakov at teori og kildebase kunne synes å eksistere nærmest uavhengig av hverandre midt i 1990-årene. Historikere

³¹¹ Sakharov 2002, s 12; Litvin, s 47-48 og 54. Viser til *Anatomija revoliutsii. 1917 g. V Rossii: massy, partii, vlast’*. St Petersburg 1994; V.P. Buldakov, “Scholarly Passions around The Myth of ‘Great October’.” *Kritika* 2001 2(2), s 298

³¹² Litvin, s 52-53

³¹³ Litvin s 51-52 og 54

³¹⁴ Anatoli A. Kononenko, ”Sovremennaja rossijskaja istoriografija partii sotsialistov-revolucionerov.” *Otetsjstvennaja istorija*, 2004 (4) s 112-120

³¹⁵ Litvin, s 53

gikk etter hans mening ofte fra en teoretisk ekstremitet til en annen, og blant de tilnærmingene han kunne se rundt år 2000 fantes både totalitarisme og ulike varianter av moderniseringsteori.³¹⁷ I Litvins oversikt, også fra 2001, vises det i tillegg til at synet om en politisk ledet revolusjon for det meste hadde veket plassen for tilfeldigheter som forklaring. Mens bolsjevikenes styring av hendelsene var vektlagt tidligere, så rådet det nå en holdning der tilfeldighetenes rolle ble understreket. Mye mindre oppmerksomhet ble gitt rollen til organisert arbeid, som var vektleggingen i sovjettiden siden den var en ”arbeiderstat”. Arbeiderklassen ble nå heller fremstilt som motvillige overfor bolsjevikerne.³¹⁸

Det vises til ujevnheter i publiseringer med tema tilknyttet revolusjonen. Litvin hevdet dessuten i 2001 at det likevel ikke var mulig å vurdere Oktoberrevolusjonen helhetlig på grunn av arkivtilgangen, og han så få spor av grunnleggende nytenking basert på publiserte dokumenter. Ennå i slutten av 1990-årene ble det utgitt ortodokse kommunistiske arbeider, som for eksempel *Oktober 17* av I.Ja. Frojanov i 1997, dekanus ved Historisk fakultet ved Statsuniversitetet i St. Petersburg. Også arbeider som hadde en nasjonalistisk tendens ble utgitt, for eksempel av M. Nazarov, som påstår revolusjonen ble gjennomført av jøder og frimurere. Mange russiske historikere rundt årtusenskiftet skal ha trukket konklusjoner lik de som tidligere var trukket i Vesten, mens noen repeterte sovjetiske forgjengere. Dette er neppe overraskende så lenge Russland var situasjon som i liten grad har skapt konsensus. Problemer tilknyttet dette er behandlet i to artikler av V.V. Zjuravlev. Også Buldakov konkluderer med at ny litteratur om Oktoberrevolusjonen ikke har gjennomgått den renessanse han forventet som følge av fravær av ideologisk kontroll og mer åpne arkiver.³¹⁹

De fleste historikerne understreker betydningen av at mange nyttige dokumentsamlinger er blitt utgitt, blant annet om Februarrevolusjonen, mensjevikerne og Den andre allrussiske kongress av sovjeter. Også i tilknytning til krigskommunismen er det utviklet en god kildebase. Blant interessante arbeider finnes Revolusjonens psykologi, språk og symboler fram, skrevet av Orlando Figes og Boris Kolonitskij, arbeider av V.B. Aksenov, Anatolij V. Smolins arbeid om kontrarevolusjonen, *Beloje dvizjenie* fra 1999. Det har også blitt større interesse enn før for hva som skjedde i provinsene, for regionale særegenheter og for arbeidene til organer for lokalt selvstyre.

³¹⁶ Vladislav Goldin, “New Views on The Allied Invention.” *Revolutionary Russia* 2000 13(1) s 88-95

³¹⁷ Buldakov, s 296-297

³¹⁸ Litvin, s 55 n 33. Henviser til *Rabotsjje i ross. obsjtsjestvo: II-aja pol. XIX – nach. XX v.*, St Petersburg 1994, s 5; Buldakov i *Istor. issled. v Rossii*, s 188-189; Marsel’ van Linden (red.), *Konets rabotsjej istorii*, Moskva 1996, s 11-12; E. Acton, ”Novyj vzgliad na susseskuju revoliutsiju”, *OI*, 5/1997, s 77-78.

³¹⁹ Litvin, s 50 n 16. Viser til ”Ot smeny” og ”God 1917-y v kontekste”; Buldakov, s 295-305

Slike arbeider trekkes også fram som noe positivt i forskningen. Til tross for ujevnhet ser ut til å være enighet om at studiet av revolusjonen har fått en mer analytisk og akademisk karakter.³²⁰

Stalin-tiden

Stalin-tiden og ulike tema tilknyttet denne har vært et av de mest populære i postsovjetsk historieskriving. Stalins plass i historien er fremdeles omdiskutert i Russland. Det er også, ifølge historikeren O.V. Khlevniuk, den seneste tiden i sovjetisk historie som kan studeres på grunn av tilgangen til kildemateriale. Dette har gitt flere resultater, der nytt materiale har beriket forskningen og klargjort en del tidligere stridsspørsmål. Samtidig skal forskningen være preget av at det er få unge historikere i fagmiljøet.³²¹ Mange russiske historikere som var spesialisert på denne perioden opplevde overgangen til postsovjetsk tid som et radikalt brudd. Nytt arkivmateriale og frihet i valg av tema var en viktig grunn, men også det at mange brøt med tidligere forskning. Dette skapte en konflikt mellom etablerte og nye historikere. Blant mange yngre historikere har sosialhistorie vært en viktig tendens, og det har vært flere forsøk på å beskrive hverdagsliv og levestandard under Stalin.³²²

Som på andre områder kom det også flere biografier om Stalin i begynnelsen av postsovjetsk tid, og mange av forfatterne har vært enige om kildene til Stalins styre er å finne i leninismen.³²³

Det har kommet ut en del litteratur som viser opposisjon mot Stalin. Det var attentatforsøk og planer om dette, og Stalin møtte motstand både fra bolsjeviker på toppnivå, fra nasjonale kommunistledere (Georgia, Tatarstan), og fra det vitenskapelige miljøet. Eksempel på nyere litteratur om dette er V. Snegirev, "Bojna Lobnom meste", *Trud*, 18 juni 1992; Ju. Murin, "Esjsje raz ob otstavkah I. Stalina", *Rodina*, 7/1994; O.V. Khlevniuk, *Stalin i Ordzjonikidze: konflikty v Politbiuro v 30-e gg.*, Moskva 1993 (oversatt til engelsk 1995); M. Sultan-Galiev, *Izbr. trudy, Kazan' 1998.*³²⁴

Uheldigvis er tilgang til materialet i Stalins personlige arkiv fremdeles begrenset. Mye er blitt ødelagt, både på Stalins og Khrusjtsjovs ordre. Det samme gjelder materiale i Berijas arkiv, som blant annet inneholdt materiale om Stalins forhold til NKVD. Av dette ble 11 sekker brent. Det fantes i 2001 omtrent 1700 mapper med en total på flere hundre folio som ennå ikke var avgradert

³²⁰ Buldakov, s 304-305; Litvin, s 55; Vladislav Goldin, "New Views on The Allied Invention." *Revolutionary Russia* 2000 13(1) s 88-95

³²¹ Khlevniuk, s 319-320 og 326-327

³²² Khlevniuk, s 321 og 326; Baron, avsnitt 24

³²³ Litvin, s 72

og studert, plassert i Presidentarkivets Stalin-samling. Stalin-fondet i RGASPI er relativt lite, men også av dette materialet var det så langt blitt publisert lite.³²⁵ Selv i 2001 ble materiale fra Stalin-arkivet gjort utilgjengelig. Den eneste historikeren som så langt hadde fått tillatelse til å se materialet i denne samlingen var A.A. Fursenko, sekretær ved Historisk avdeling i RAN. Men heller ikke han fikk se Stalins korrespondanse med NKVD og Jezjov. I tillegg ble noe av dette materialet like før 2001 overført fra Presidentarkivet til RGASPI, og da ble en del viktige dokumenter fjernet. Ifølge Fursenko angikk disse Stalins sykdom og død.³²⁶

Undertrykkelser under Stalin har vært et svært aktuelt tema. Robert Conquests bøker *Harvest of Sorrow* og *The Great Terror*, ble oversatt og utgitt i 1990 og 1991 i Russland. Dette ledet i etterkant til en polemikk med V.P. Danilov, den ledende russiske historikeren på området jordbrukshistorie. Uenigheten besto i antall ofre. Danilov påsto Conquests tall var for høyt, og Conquest nedjusterte dette (til 11 millioner), men fremdeles i 2001 mente Danilov dette var for høyt.³²⁷ Et av de mest komplekse og kontroversielle problemene i historien om undertrykkelser i Sovjetunionen har nettopp vært å fastsette antall ofre, deres sosiale status, etniske tilhørighet med mer. Årsaken til at flere utlike tall har vært fremsatt er delvis fordi det ikke er noen enighet om den beste metoden for å beregne dem. Dette skyldes den politiske situasjonen og vanskelighetene med å sjekke resultater opp mot arkivdokumenter.³²⁸ V.N. Zemkov er en av de mest profilerte russiske forfatterne som skriver om GULag og spesielle bostedskomplekser. Hans artikler er hovedsakelig basert på en analyse av offentlige dokumenter som rapporter samlet av sikkerhetspolitiet, og mer underordnede tjenestemenn. På grunn av dette mener V.P. Popov at hans vurderinger er tvilsomme. Han mener de reelle tallene er høyere. Estimer av det totale antall ofre fortsetter å øke.³²⁹ Flere nye analyser har gitt mer presise estimer av undertrykkelsen og dens dynamikk. Men – for mange forandrer det at tallet er gått ned – fra noen titalls millioner til noen millioner – ikke den vanlige vurderingen av Stalins diktatur. Det fremstår fremdeles som strengt sentralisert og voldelig.³³⁰

De fleste av dagens russiske forskere synes å være overbevist om at tvangskollektiviseringen etter 1929 og hungersnøden i 1932-33 var deler av den samme politikken, utformet for å få til ”en slavebinding” av bondestanden. Dette har støtte i dokumenter publisert like før 2001. Historikere har påpekt at det var nøyaktig da kollektiviseringen begynte at befolkningen i

³²⁴ Litvin, s 78-79

³²⁵ Litvin, s 83

³²⁶ Litvin, s 83-84

³²⁷ Litvin, s 85-86 V.P. Danilov, ”Diskussija v zapadnoj presse o golode 1932-1933 gg...”, *Voprosy Istorii*, 3/1988, s 116-121; Danilov, ”Otvjet istoriku R. Konkvestu”, *Mosk. Novosti*, 14. mai 1989; N.A. Aralovets, ”Poteri naselenija sov. Obsjtsjestva v 1930-e gg...”, *Otetsj. Istorija*, 1/1995, s 135-146

³²⁸ Litvin, s 87

³²⁹ Litvin, s 89 og 92

³³⁰ Khlevniuk, s 323 og 325

leire med tvangsarbeid vokste spektakulært. Det ble i 1990-årene hevdet av flere russiske forskere at de fleste som var i fengsel eller spesielle boligområder var bønder.³³¹

Et stort antall dokumentsamlinger, memoarer og studier er utgitt om GULag. En bibliografi over dette er laget av organisasjonen Memorial. Blant de viktigste samlingene er et arbeid om deporterte i Vest-Sibir, livet i GULag under andre verdenskrig og i Karelia.³³² Historikerne har begynt å bevege seg bort fra skildringer av grusomheter til analyser av GULags plass i et totalitært system, organiseringen av overvåking, og ulike typer arbeid utført av fangene. Et tema ”som venter på sin historiker” er fangeopprør, særlig etter andre verdenskrig. Innsatte var langt fra passive, og det var flere organiserte og væpnede opprør.³³³

Litvin hevder det har vært en tendens til å forgylle fortiden og til å prøve og finne noe godt i handlingene til selv de mest forhatte bolsjevikiske lederne. Dette har skapt motstand blant tidligere fanger, dissidenter og andre borgere som ikke har noen nostalgi for stalinismen. Men mange folk med innflytelse har enten selv vært involvert i kriminelle handlinger eller vært i relasjon til slike personer, og dermed har myndigheter noen ganger ikke vært interessert i reetablering av historisk sannhet. Situasjonen letter ikke oppgaven for dem som vil skrive vitenskapelige biografier om NKVD-sjefene og andre sovjetiske ledere involvert i kriminelle handlinger. Likevel har det kommet en del bøker og artikler om Jagoda, Jezjov, Berija og Vysjinskij. I 1990-årene kom det en masse litteratur om ofre blant militært personell, tjenestefolk i partiet og i sovjeter, blant forfattere og forskere, så vel som om andre fra ulike sosiale bakgrunner.³³⁴

En god del lister som ga etterforskere tillatelse til å torturere fanger under avhør finnes. Historikere som arbeider med dokumenter fra denne epoken møter atskillige ”tekniske” problemer, der det viktigste er å fastsette om dokumenter er ekte.³³⁵

I juni 1997 kom det flere artikler av historikere i forbindelse med 60-årsdagen for Stalins mord på ledende offiserer. Forskjellige forklaringer ble lagt fram som en grunn for denne handlingen og om dens konsekvenser. Det fantes argumenter for at ledere i Den røde hær hadde planlagt å kaste regimet, eller at dette var tenkt ut av Stalin for å få en grunn til å fjerne profesjonelle som hadde autoritet og prestisje. Forfattere som E.G. Plimak og V.S. Antonov har det syn at det ikke var noen militær konspirasjon, de tror at hendelsen var en provokasjon skapt av sovjetisk etterretningstjeneste, som var manipulert av sin tyske motpart av egne hensikter. Ju.N.

³³¹ Litvin, s 86-87 S. Maksudov, *Neuslysjannye golosa: dokumenty Smolenskogo arkhiva...*, Ann Arbor MI 1987; V.P. Danilov og N.A. Ivnitskij (red.) *Dokumenty svidetel'st...*

³³² Litvin s 92 V.P. Danilov og S.A. Krasil'nikov (red.), *Spetspereselentsy v Zap. Sibiri*, Novosibirsk 1992-1996; A.Ju. Zjukov, *GULag v Karelii 1930-1941: sb. dok. i mat.*, Petrozavodsk 1992; ”GULag v gody voiny”, Ist. arkhiv, 3/1994

³³³ Litvin, s 92-93

³³⁴ Litvin, s 97-98

³³⁵ Litvin, s 99

Zjkov hevder på sin side at for eksempel Tukhatsjevskij hadde noe å gjøre med et plot tidlig i 1930-årene for å fjerne Stalin og hans klikk.³³⁶

I 1990-årene ble det vist langt mindre interesse enn tidligere for hva som hendte under terroren mot tjenestefolk i partiet, statsapparatet og Komsomol. Så lenge Kommunistpartiet hadde et maktmonopol, så fikk dette aspektet overdrevet oppmerksomhet for å vise at også kommunistene hadde lidd pga ”individkulten”, og som andre folk fortjente de å bli betraktet som ofre. Men bildet av kommunisten som martyr fungerte ikke fordi mange av disse funksjonærene hadde oppført seg like brutalt som de som senere anklaget dem. Av denne grunn har monografier og dokumentsamlinger utgitt i 1990-årene vært mindre opptatt med disse ofrenes lidelser enn med årsakene til terror og måten den ble iverksatt på.³³⁷

Angående andre ofre har en del forfattere har vært opptatt av å spore tragiske skjebner til intellektuelle. Overlevende har utgitt memoarer, og også dokumenter er utgitt. I 1989-90 brente KGB 105 bind av sine rapporter om Solzjenitsyn og 550 om Sakharov. Blant memoarene fremhever Litvin de av Nadezjda Mandelsjtam og Petr Grigorenko. Det er også kommet studier av historikere.³³⁸

Et viktig spørsmål er hvorfor så mange av de anklagede i 1930-årene bekjente handlinger de klart ikke kunne ha begått. Mange forfattere har forsøkt å forklare dette. Dette er fremdeles et aktuelt spørsmål for historikere.³³⁹

Litvin har et inntrykk av at en del russiske historikere også har valgt å skrive mye om arbeider om stalinismen gjort av vestlige kollegaer, mens disse igjen heller har gitt kritiske analyser av russisk historieskriving om emnet. Midt i 1990-årene ble akkumuleringen av fakta-materiale utvidet med mer fortolkende studier, og oppmerksomheten skiftet fra politisk lederskap til studier av samfunnet, som reiste spørsmålet om ansvar også hos vanlige folk, og spesielt medlemmer av intelligentsiaen for det som hadde skjedd.³⁴⁰ Denne påstanden motsies delvis av en artikkel i *Otetsjstvennaja istorija* i 1999 da det var en debatt om revisjonistisk tilnærming til Stalin-tiden. Her blir det hevdet at russiske historikere i studiet av det stalinistiske regimet så langt hovedsakelig hadde konsentrert seg om å vise de kriminelle handlingene til lederskapet, noe som ble beskrevet som en ”skjematisk” tilnærming.³⁴¹ Dette indikerer for noen at Stalin-tiden ikke er overkommet; det

³³⁶ Litvin, s 100

³³⁷ Litvin, s 100-101

³³⁸ Litvin, s 101

³³⁹ Litvin, s 102

³⁴⁰ Litvin s 72-73. Henviser til Keep, ”Stalinism in Post-Soviet Historical Writing”, 1999, først publisert i New Polit. Literatur, 3/1995

³⁴¹ ”I snova ob istorikakh ’revizionistakh’.” I *Otetsjstvennaja istorija* 1999 (3) s 121-141. Ju.I. Igritski; I.N. Olegina; N.V. Sjtsjerban; A.K. Sokolov; M. Malia

finnes sterkt konservative og totalitaristiske syn, forsøk på å forklare hva som skjedde kan fra et slikt utgangspunkt bli tolket som forsøk på å unnskyldes.³⁴²

En god del av nye utgivelser har vært dokumentsamlinger som angår sovjetisk landbruk, kollektiviseringen og dekulakkiseringen. Ifølge Khlevniuk består nyere russisk litteratur innenfor dette området for det meste av publisering av dokumenter, referanseverk og noen få monografier. Også her skal internasjonalt samarbeid ha vært fruktbart. Khlevniuk konkluderer med at selv om rekonstruksjonen av Stalin-tiden er blitt mer presis, så har det ikke ledet til en grunnleggende forandring i forståelsen av det parti-statlige systemet³⁴³

Andre verdenskrig/Den store fedrelandskrigen (1939/1941-1945)

Dette er et emne som ifølge Sakharov (2002) hadde vært et av de mest aktuelle i nytenkingen om russisk historie. Samtidig som det fantes en tradisjonell historieskriving som ikke gikk utover rammene til tidligere offisiell stalinistisk fortolkning, så var det i tillegg utarbeidet en annen versjon der det sovjetiske regimet ble tillagt betydelig ansvar for oppstarten av krigen.³⁴⁴ I en vurdering av konservative holdninger blant historikerne generelt mener Zubkova det sterkeste uttrykket for dette finnes nettopp innen militærhistorie; det snakkes om en ”militærlobby” i form av den gamle militærhistorikerskolen som betrakter verdenskrigshistorie som sitt domene, og som av den grunn kan følge seg krenket og reagere aggressivt på arbeider av yngre historikere med andre tilnærminger. Det kan i denne sammenheng vises til den striden om verdenskrigens begynnelse som publikasjonene til Viktor Suvorov utløste.³⁴⁵ Suvorov (pseudonym for V.B. Rezun) var tidligere etterretningsoffiser og hevdet at Stalin forberedte et angrep på tyskerne i juli 1941 og at Hitlers invasjon kom for å forhindre dette. Bøkene hans vakte kraftig debatt, og blant de første til å imøtegå påstandene var Volkogonov. Også andre har gått imot Suvorovs historiefremstilling, og han har fått få støttespillere. Noe av årsaken til at disse bøkene fikk så stor oppmerksomhet var sannsynligvis påstanden om at hele den sovjetiske historien om 1939-1941 måtte omskrives.³⁴⁶ Et annet eksempel er Politbyråets bestemmelse i 1987 om at det skulle skrives en ny krigshistorie ved Institutt for militærhistorie. Men prosjektet strandet på grunn av store uoverensstemmelser, og flere generaler anklaget forfatterne for mangel på patriotisme, bakvaskelse av Partiet, hvitevasking av Wehrmacht med mer. Et utslag av dette var at Volkogonov mistet sin stilling som direktør ved instituttet.³⁴⁷

³⁴² Khlevniuk, s 326-327

³⁴³ Khlevniuk, s 324-327

³⁴⁴ Sakharov 2002, s 18-19

³⁴⁵ Zubkova, s 8

³⁴⁶ Litvin, s 109-110

³⁴⁷ Litvin, s 106

Fagområdet er også et eksempel på et tema Volodina mener var med på å skape en følelse av nasjonal mindreverdigheit i postsovjetisk tid på grunn av måten det ble behandlet på.³⁴⁸ I sovjetisk historieskriving ble Den store fedrelandskrigen fremstilt slik at Sovjetmakten hadde spilt en avgjørende rolle i kampen mot fascismen. Det ble understreket av sovjeterne hadde lidd de største tapene og at østfronten hadde vært den mest omfattende. Den stoltheten mange hadde følt over krigsinnsatsen i Sovjettiden ble redusert utover 1990-årene. Selv om det fortsatt var markeringer og parader i forbindelse med merkedager, så var mange berørte, soldater og pårørende som hadde opplevd diskriminering etter krigen, begynt å sette i tvil det de hadde ofret seg for. Fokuset ble rettet nettopp på *offeret*; var den militære suksessen verdt de menneskelige kostnadene? Var krigen bare seieren til et modig, men hjerneløst folk? Var den kommunistiske maktovertakelsen i Øst-Europa bare en erstatning av et fascistisk monster med et stalinistisk?³⁴⁹

Et viktig spørsmål også i denne forbindelse har vært anslagene over antall ofre på grunnlag av nye opplysninger og beregninger. Demografen Ju.A. Polijakov har satt tallet til et sted mellom 26 og 28 millioner. Utviklingen har vist at tallet fortsetter å vokse – delvis fordi flere grupper taes med i beregningen. Også estimatet over krigsfanger og antall døde i forbindelse med beleiringen av Leningrad/St Petersburg er øket.³⁵⁰

Det hevdes russisk historieforskning i løpet av 1990-årene har forlatt den sovjetiske propagandistiske tilnærmingen til fordel for en mer kritisk undersøkelse av hva som ledet til utbruddet av den sovjetisk-tyske krigen og årsaken til de store tapene. Det er påstått at Sovjetmakten ble med i krigen to år før det tyske angrepet i 1941 ved å signere ikke-angrepspakten med Tyskland i 1939 og deretter invadere Polen (med flere) like etterpå.³⁵¹ Dette er et brudd med tradisjonell sovjetisk historiefremstilling, der det ble hevdet at Sovjetunionen hadde fulgt en nøytralitetspolitikk under den tyske invasjonen høsten 1939. I postsovjetisk tid har, ifølge historikeren S.Z. Slutsj, de fleste russiske historikerne fortsatt å se de sovjetiske handlingene som ulike former for nøytralitet. Selv mener Slutsj det finnes dokumentasjon på at det var aktivt militært samarbeid mellom Tyskland og Sovjetunionen imot Polen, selv om det også finnes eksempler på det motsatte.³⁵² Begrunnelser for sovjetisk ansvar for at det ble krig er blitt sett i forsøk på realisering av en verdensrevolusjon og forberedelse av en preventiv krig mot Hitler. Det ser ut som at det i dag er få som tviler på Stalins hensikter, det er heller startpunktet for hans planer som diskuteres.³⁵³ Det er

³⁴⁸ Volodina, avsnitt 9

³⁴⁹ Volodina avsnitt 9 n 8; Litvin s 105-106

³⁵⁰ Litvin, s 106-107 n6

³⁵¹ Litvin, s 108 n 13

³⁵² S.Z. Slutsj, "Sovjetsko-Germanskije otnosjenija v sentjabre-dekabre 1939 goda i vopros o vstuplenii SSSR vo vtoruju mirovouju vojnu." *Otetsjestvennaja Istorija* 2000 (5) s 46-58

³⁵³ Sakharov 2002, s 18-19

også kommet ny informasjon om overraskelsesfaktoren i det tyske angrepet. Flere etterretningsoffiserer har gitt ut memoarer der det kommer fram at de var godt informert om at en invasjon var forestående, men at Stalin og Berija ikke hadde tillit til deres rapporter. Marshall Zjukov hevdet allerede i 1956 at Stalin viste at angrepet ville komme, men ville fremstille det som et overraskelsesangrep for å dekke over egne feilgrep. Det skal finnes dokumenter som viser at Stalin kjente til at tyskerne planla å angripe i et helt år før det skjedde.³⁵⁴

Nye tema som russiske historikere har tatt opp er blant annet hvilken karakter krigen hadde da Den røde hær krysset grensen, lend-lease programmet, Katyn-massakren og utenlandske krigsfagner i Sovjetunionen. Samarbeid med fienden har vært et sensitivt tema, og her har det vært fokusert på de som kjempet på tysk side. De har vært sett på som forrædere, ofre for omstendighetene eller som anti-stalinister. Temaet var ennå i 2001 ferskt. Forfatteren V. Astafev har uttalt at det knapt er skrevet noe om hvordan krigen var for vanlige soldater og flyktninger.³⁵⁵ Kanskje har ikke perspektivet ”nedenfra” nådd krigshistorien?

Et tidligere nærmest forbudt tema som er blitt tatt opp er drivkrefter og årsaker i prosessen med dannelsen av den østeuropeiske blokken i slutten av 1940-årene. Mye nytt materiale er lagt til grunn i forskningen, men ifølge N. Naimark, som har undersøkt denne historieskrivingen, er det tydelig at den fremdeles er følsom overfor politisk påvirkning og sosiale forhold. Det er i tillegg uenighet blant forskerne i spørsmålet om Stalin hadde intensjon om å spre kommunismen til Øst-Europa eller ikke, og det er varierende syn på folkedemokratiene der etter andre verdenskrig.³⁵⁶

I en vurdering av litteratur om andre verdenskrig konkluderer historikeren Bruce Manning med at 1990-årenes forskning viser både fremgang og ufullstendighet. En ujevn, men forbedret arkivtilgang og samarbeid med utenlandske forskere resulterte i en stor mengde utgivelser. Et arbeid han trekker fram og som ble gjort på grunnlag av nytt arkivmateriale er *Tragedija RKKA 1937-1938* av O.F. Suvenirov fra 1998. Blant de mer uvanlige emnene fantes undersøkelsen av tidligere tabuområder som militær etterretning.³⁵⁷

Sovjetisk utenrikspolitikk

Etter Sovjetunionens oppløsning har et stort antall av tidligere diplomater og tjenestemenn publisert sine samlinger som ofte inneholder viktig informasjon om politiske beslutninger, for eksempel

³⁵⁴ Litvin, s 109

³⁵⁵ Litvin, s 112-113

³⁵⁶ Norman M. Naimark, “Post-Soviet Russian Historiography on the Emergence of the Soviet Bloc.” *Kritika*, 2004 5(3) s 561-580

³⁵⁷ Bruce W. Manning, “A decade half-full: Post-cold war studies in Russian and Soviet military History.” *Kritika* 2001 2(2) s 341-362

innføringen av sovjetiske tropper i Afghanistan. De viktigste temaene innen utenrikspolitikk blant russiske historikere har vært pakten mellom Stalin og Hitler og opprinnelsen til den kalde krigen.³⁵⁸

I den grad de skrev om pakten så sovjetiske historikere ofte positivt på den. Denne linjen har også vært tilstede etter 1991. Noen russiske historikere hevder at selv om pakten var ”påført” Sovjetunionen, så var den likevel ganske naturlig og gunstig økonomisk sett. Begrunnelsen er en resolusjon fra 1989 om pakten som fastslo to ting, for det første at den var i overensstemmelse med normene for internasjonal lov, og for det andre at de hemmelige protokollene som delte opp territoriet i Øst-Europa var illegale og derfor skulle forkastes. Gorbatsjov og Jakovlev hevdet i 1989 at originalene til de hemmelige protokollene ikke lenger eksisterte eller at de ikke var å finne. Men i 1992 kom originalene til rette i Moskva og ble da offentliggjort. Noen historikere prøvde å ignorere dem, andre å rettferdiggjøre avtalen om deling av territorier. Litvin mener årsakene til og konsekvensene av pakten trenger å studeres mer upartisk, som for eksempel.³⁵⁹

Den kalde krigen har vært et annet aktuelt tema. Den tidlige fasen i den kalde krigen har fått mye oppmerksomhet fra russiske historikere. De har vist at det i samarbeidet mellom de allierte var det store interessekonflikter som kom til overflaten da krigshandlingene var over.³⁶⁰

Russiske historikere har hevdet at det at Sovjetunionen fikk atomvåpen ledet til et skarpt skille i landets politikk, både innenriks og utenriks. Det fungerte både som balanse og trussel. Også militærindustrien spilte en rolle i politiske kalkuleringer. Man har også vært opptatt av den internasjonale kriser som uenigheten om Berlin, Korea-krigen og Kuba-krisen. En del dokumenter i denne forbindelse er blitt frigitt.³⁶¹

Politisering og statlig forsøk på tilstramming

Historiedebattens politiske funksjon ble redusert i 1990-årene, og kanskje hører det med til bildet at bevisst historiebruk fra myndighetenes side nok er lettere å gjennomføre jo mer autoritært et samfunn er. Med reduksjon av statlig autoritet kan én dominerende stemme bli oppdelt til mange og dermed forsvinner noe av trykket og tydeligheten i dens forsøk på kontrollere og bruke historien instrumentelt. På en annen side har flere trekk fra sovjetisk politisk kultur fortsatt inn i den postsovjetiske tiden, der en sterk sentralmakt har vært et av de tydeligste.

³⁵⁸ Litvin, s 129-130

³⁵⁹ Litvin s 130-131; Miller avsnitt 22

³⁶⁰ Litvin, s 132

³⁶¹ Litvin, s 132-133

Selv om det forekom en politisk drakamp om arkivmateriale og publiseringspraksisen skapte en motreaksjon, så kan ideologiske krav fra myndighetene ikke sies å være et tydelig trekk ved postsovjetisk historievitenskap. Instruksene fra Utdanningsministeriet til skolene i forbindelse med kanselleringen av historieeksamener like etter oppløsningen av unionen, kan være et eksempel på myndighetenes holdning på den tiden. Dokumentet slo fast at studenter fritt kunne hevde meninger som ikke var samstemmende med lærerens eller lærebøkene. Men, slike utsagn skulle begrunnes med fakta og argumenter. Videre het det at de beste lærebøkene skulle innby lærere og studenter til å utvikle evnen til å tenke om historie og foreslo noen analytiske spørsmål, deriblant om Oktoberrevolusjonen var en revolusjon eller en motrevolusjon, om Peter den Store fortjener sitt tilnavn, var tsarriket ”et fengsel for nasjonene”, hvorfor eksisterte livegenskapet lengre i Russland enn i resten av Europa, og om presidenten hadde samme grad av makt som den siste russiske tsaren.³⁶²

I deler av den generelle historieskrivingen har det utviklet seg en sterk *nasjonalistisk* tendens. Etter oppløsningen av unionen begynte både nasjonale skoler og politiske eliter å konstruere nye historiefortellinger i alle de nye postsovjetiske statene, delvis som et element i rettferdiggjøringen av egen eksistens.³⁶³ Blant fiendebildene i den russiske nasjonalistiske historiefremstillingen finnes ondskap og intriger rettet mot det russiske folk, herunder ”antirussiske krefter” som ”en femtekolonne” av frimurere og til dem tilknyttede sionister. Disse skal ha vært delaktige i mordet på Aleksander II, i Stalins styre, nederlaget i Krimkrigen, underskriften til Nikolai II på Konstitusjonsmanifestet av 1905, samt hans avgangserklæring i 1917 med mer.³⁶⁴ For nasjonalistene skaper den sovjetiske perioden problemer; ødeleggelsen av det tradisjonelle Russland etter 1917 må deles med utvidelsen av russisk stormaktsstatus etter 1945. Dette kan takles ved å skille mellom hva som ansees som det patriotiske Russland og de ”russofobiske” internasjonale delene av det sovjetiske kommunistpartiet. I denne historieskrivingen finnes påvirkning fra stalinistisk historiografi som for eksempel absolutisme og mistro til Vesten.³⁶⁵ Slik tenkning er ifølge den russiske samfunnsviteren Aleksej Miller ikke nytt – det har eksistert i ”kjøkkentradisjonen” i flere årtier. Blant de mer sofistikerte konseptualiseringene i denne diskursen var matematikeren og dissidenten Igor Sjafarevitsj’ essay ”Russofobia” i *Nasj sovremennik* (nr 11 1989). Liknende holdninger var tydelig hos redaktøren av avisen *Zavtra*, Al. Prohanov, og delvis i

³⁶² Volodina, avsnitt 15

³⁶³ Volodina viser til en ”dyp” analyse av dette fenomenet: *Natsional’nye istorii v Sovjetskom i Postsovjetskom Prostranstve*. Moskva 1999. Volodina, avsnitt 16 note 13

³⁶⁴ Zubkova, s 90

³⁶⁵ Wendy Slater, ”Russia’s imagined History: Visions of the soviet Past and the new “Russian idea”.” I *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 1998 14 (4), s 69-86.

felles forståelse med kommunistene fortsatte denne trenden utover 1990-årene.³⁶⁶ Ifølge Zubkova kommer denne historieskrivingen fra og har sine tilhengere utenfor det profesjonelle miljøet. Men – hun hevder disse fremstillingene av russisk historie har virket sterkt på samfunnets bevissthet. Som et eksempel på dette trekker hun fram Oleg Platonovs bok *Russisk sivilisasjon* fra 1995, som uttrykker fremmedfiendtlighet og sjåvinisme, og som ble møtt med stor interesse i offentligheten.³⁶⁷ Et utslag av denne negative formen for historierevisjon sees også i en tendens til å benekte eller redusere Holocaust – men dette er en tendens som er vurdert som mindre viktig enn andre antisemittiske revisjoner av russisk historie. Heller ikke dette skal ha nådd profesjonelle historikere.³⁶⁸

Årsaken til den nasjonalistiske trenden i opinionen er sammensatt, men kombinasjonen av økonomiske vanskeligheter og massepsykologi er viktige faktorer. Historikeren Volodina hevder det var en reaksjon mot følelsen av skyld, underlegenhet og gjeld. Behovet for nasjonal selvaktelse eksisterte sammen med behovet for en grundig vurdering av sin fortid. Dette har igjen gitt historiefaget oppmerksomhet og støtte i Russland.³⁶⁹

Selv om det nasjonalistiske kravet om legitimering i den postsovjetiske utviklingen kan være forståelig, så virker det altså som om profesjonelle historikere forsøker å distansere seg fra den nasjonalistiske leiren og dens konsepter. Det er heller ikke kjent at noen på øverste nivå i statssystemet offentlig har bekjent sympatier overfor den nasjonalistiske fortolkningen.³⁷⁰ Det er derfor viktig å ikke forveksle det nasjonalistiske innholdet i historieskrivingen, som står på siden av den profesjonelle miljøet, med det nasjonale fokuset som har vært tendensen der.

I forbindelse med Putins maktovertakelse er det vanlig å vise til økende sentralisering og en tilstramming i nasjonal-konservativ retning. Av hans programerklæring ved utnevnelsen til presidentembetet framkommer det at han mente bare markedsøkonomi og konkurranse kunne heve levestandarden – som var falt dramatisk utover tiåret. De økonomiske reformene hadde derfor vært nødvendige. En av utfordringene var å få økonomien til å fungere bedre, og å overvinne den ideologiske og politiske splittelsen som han mente preget landet. Videre heter det at Russland ikke kan overta andres utviklingsmodeller, men må utvikles på sin egen måte. En av årsakene til dette så han i den sterke rollen *staten* alltid hadde spilt i russisk historie, og hevdet at dette forholdet ikke var noe russere hadde behov for å frigjøre seg fra; i stedet kunne en svekket statsmakt oppleves som

³⁶⁶ Miller, avsnitt 5 “Russofobia”, *Nasj sovremennik* nr 11 1989

³⁶⁷ Zubkova, s 90; Volodina avsnitt 11. Oleg Platonov, *Russkaja Tsivilizatsia. Utsjebnoe Posobie dlja Formirovania Russkogo Natsionalnogo Samoznania*. Moskva 1995

³⁶⁸ Stella Rock, “Russian Revisionism: Holocaust Denial and The New Nationalist Historiography.” *Patterns of Prejudice*, 2001 35(4) s 64-76

³⁶⁹ Volodina, avsnitt 2,3 og 14

³⁷⁰ Zubkova, s 90

en trussel. Putin understreket også at for russere har kollektivet alltid vært viktigere enn individet, og at sosial forsoning kun er mulig ved å ta utgangspunkt i denne fellesskapsorienterende tradisjonen.³⁷¹

Det er senere hevdet at Putin har benyttet en nasjonalistisk retorikk som har innlemmet deler av den nasjonalistiske opposisjonen i statsstyret, og at dette har redusert innflytelsen til liberale politiske krefter.³⁷² Noen resultater av Putins linje viste seg blant annet i forsøk på å ta kontroll over oligarker og den politisk ledelse i provinsene ved å gå fra frie valg til utnevning av guvernører og på å få en del av media under statlig kontroll – eller med mer velvilje – redusere utviklingen av ”nye kongedømmer” og medieoligarkers misbruk av media. Som en følge av dette vises det til redusert ytringsfrihet generelt – en påstand som synes å gjelde tv mer enn andre medier.

I postsovjetisk tid kan man se forsøk på politisk *historiebruk*, men staten har blandet seg lite direkte inn i historievitenskapen eller undervisningen. I dette henseende synes 1990-årene å ha vært en positiv periode for forskning og undervisningsaktivitet. Flere mener også å se at ”direktiver ovenfra” i forskningen er et forlatt stadium.³⁷³ Men – det finnes eksempler på klare statlige føringer når det gjelder lærebøker på lavere nivå. Etter at Utdanningsministeriet i 2001 hadde mottatt klager fra lærere og historikere over lærebøker, ble det utarbeidet en anbefaling som sa at russisk historie skulle læres ”ut fra posisjonen til nasjonale interesser og statlig prioritet”. Dette kunne gi retning for fortolkninger av begivenheter og prosesser som kunne føre ”statsskolen” tilbake i russisk historie – en tilnærming der staten står fremst i fremstillingene. Slik sett ble denne forordningen vurdert som et skritt tilbake av flere historikere, og ikke som et positivt tiltak for å overkomme krisen i undervisningen.³⁷⁴ Et annet eksempel er forsøk på å stanse en lærebok som uttrykte kritikk av Putin i 2003 og forbud i provinsene mot historiebøker som ikke har oppskattet ”det russiske” sterkt nok. Det virker altså likevel som om historieforskningen har vært lite berørt av statlig innblanding, men indirekte kan dagens statelige forsøk på å kontrollere Vitenskapsakademiet kanskje få en innvirkning også på historisk avdeling der. Det gjenstår å se.

³⁷¹ Putins programerklæring: *Rusland ved tusenårsskiftet*, offentliggjort 31. desember 1999. Oversatt og omtalt i Nistad, s 304-306

³⁷² Nistad, s 306

³⁷³ Blant annet Pikhoia s 27

³⁷⁴ Zubkova, s 90-91

Oppsummering

Kanskje markerte det som kan kalles de formelle høydepunktene under perestrojka, fjerningen av Kommunistpartiets politiske monopol fra grunnloven og den påfølgende opphevingen av sensuren i 1990, også det formelle vendepunktet for historiedisiplinen. På flere måter kom historikerne til ganske brått å skulle arbeide under radikalt nye betingelser. Kommunistpartiet mistet kontrollen over historiefaget, og dette innebar en åpning for nyorientering teoretisk og tematisk sett.

Det første tiåret etter oppløsningen av Sovjetunionen ble nok en turbulent fase i russisk historie. Store økonomiske og sosiale vanskeligheter berørte også historiefaget. Bortfall av økonomisk støtte fra staten åpnet igjen for kommersialisering både av undervisning, forskning og publiseringer, og studenter skal i større grad enn tidligere ha valgt bort historiefaget som karrierevei. Sosiale og kulturelle aspekter ved oppløsningen kan også sees i historieskrivingen. Etter at Jeltsin overtok makten ble den journalistiske interessen for historien noe svakere. Innledningsvis i hans presidentperiode dominerte en antikommunistisk holdning i media og samfunnet generelt. Men etter 1993 synes de store forventningene til den nye samfunnsorden å ha blitt kraftig redusert, og midt i tiåret kunne det sees en motreaksjon. Det gamle og nærmest klassiske spørsmålet om Russlands forhold til Europa og Vesten ble svært aktuelt. Folkemeningen dreide i en nasjonalistisk retning, og også en del ledere deltok i den politiske debatten med teorier om Russlands historiske særegenhet. I denne dreiningen ble både nasjonalistiske og kommunistiske strømninger tydelige – gjerne med en del felles preferanser. Det må likevel understrekes at den nasjonalistiske historiefremstillingen ikke synes å ha vært et trekk blant profesjonelle faghistorikere. Til tross for store samfunnsmessige problemer og faglige utfordringer så ble det likevel gjort store faglige fremskritt. Det foregikk en betydelig selvrefleksjon med svært mange ”utfyllinger” av tidligere fortiede områder av sovjetisk og russisk historie, der særlig stalinismen har vært et av de mest aktuelle temaene. Det kom mange nyttgivelser av russisk og utenlandsk litteratur, og mange kjente tema ble vurdert på nytt som følge av nytt arkivmateriale. Økt kontakt med internasjonalt historiemiljø og tilgang til internasjonal forskning hadde også positiv innvirkning på faget.

Det ble en markant bedret tilgang til arkivene i første halvdel av 1990-årene, der det først foregikk en avgradering i stort omfang. Omfanget og hurtigheten i denne utviklingen skapte motreaksjoner, og disse ble ytterligere styrket av hva som må kunne kalles misbruk av nytt tilgjengelig arkivmateriale, spesielt i media. Dette førte til innstramminger, og i siste halvdel av tiåret foregikk avgraderingen saktere. Likevel har svært mange dokumentsamlinger fra arkivene blitt utgitt, både av arkivarer og av historikere. De fleste historikere som har vurdert utviklingen av

arkivene konkluderer med at det nye tilgjengelige materialet har bidratt til en kvalitativ forbedring, særlig av forskningen på sovjetisk historie.

I første halvdel av 1990-årene synes publisering av fakta og en historieskriving preget av empiriske studier å ha dominert innen faget. Nye teoretiske tilnærminger blir et tydeligere trekk ved faget rundt midten av tiåret. Forklaringen på dette kan ligge i den faginterne modningsprosessen der det å fylle ut "blanke flekker" kunne være en nødvendig fase, men også i det at det etter hvert store omfanget av nytt materiale skapte behov for en mer teoretisk og metodologisk styrt anvendelse. En tilnærming som ble utbredt var et totalitaristisk syn som kunne sees både i historieskriving om Sovjetunionen og om russisk historie som helhet. Rundt midten av 1990-årene ble det stilt spørsmål ved denne tilnærmingen og påstanden om sovjetsamfunnets totalitære karakter, og tilnærmingen ble mindre benyttet. Problematismen av sovjetisk historie ble utvidet, og det kan sees en "sosial vending" i russisk historieforskning der det ble mer oppmerksomhet på sosiale forhold utenom eliten. Det har i denne forskningen vært brukt både sosiologiske og antropologiske perspektiver. Særlig var det interesse for sosialhistorie fra 1920 og 1930-årene. Det ble også i større grad gitt oppmerksomhet til nye arkivdokumenter og internasjonale revisjonistiske forskningsresultater. En totalitaristisk tilnærming til sovjethistorien fortsatte likevel mot slutten av 1990-årene og det har vært heftige debatter mellom tilhengere og motstandere. Davies hevder begrepet "totalitarisme" i forbindelse med Stalin-tiden så sent som i 1997 var et ekstremt kontroversielt spørsmål.³⁷⁵ Det har også foregått en debatt blant russiske historikere, blant annet i *Otetsjstvennaja istoria* i 1998. I utviklingen fra et totalitært til et revisjonistisk perspektiv på sovjetsamfunnet kan det også sees en parallell til den vestlige historieforskningen innen sovjetologien.

Teorien om historisk materialisme ble fortsatt anvendt i russisk historieforskning rundt årtusenskiftet, men den skal være anvendt på en mer liberal måte enn i sovjetisk tid ved at den er utvidet og kombinert med moderniseringsteori og bredere sivilisasjonstilnærminger.

Nye tilnærminger har berørt syn på hendelser, perioder og personligheter i historien, og det er et trekk ved tiåret at mange ulike tilnærminger etter hvert ble benyttet. En slik pluralisme har ikke utviklet seg smertefritt, og foruten diskusjonen mellom totalitaristiske og revisjonistiske posisjoner sees det også historikere som på et bredere grunnlag etterspør mer struktur og enighet om teoretiske og metodologiske spørsmål.

I postsovjetisk tid har russisk historiefag vært unndratt statlig politisering på en måte som må vurderes som radikalt forskjellig fra sovjetisk tid. Statlig innblanding i forskningen kan ikke sies å være et trekk ved postsovjetisk historievitenskap. Det har forekommet tilstramminger som har

³⁷⁵ Davies 1997, s 121

berørt historiefaget, særlig når det gjelder arkivtilgangen. Det finnes også eksempler på at staten ved Utdanningsministeriet har blandet seg inn i utgivelser av lærebøker, og det foregår en drakamp om styringen av Vitenskapsakademiet. Som vanlig i samfunn med rom for ulike ideologier og partiorganisasjoner har det også i Russland dukket opp sterkt nasjonalistiske historiefremstillinger. Denne tendensen står i hovedsak utenfor det profesjonelle fagmiljøet.

Et tiår med paradokser

Det kan være forståelig at historikere synes å ha vanskeligheter med å trekke klare konklusjoner fra russisk historieforskning i 1990-årene og beskriver den som ”paradoksal”, ”uoversiktlig” og ”kaotisk”.³⁷⁶ Selv om det påstås at faghistorikerne heller langsomt begynte å utnytte den nye åpenheten, og led under et prestisjetap fordi de i liten grad hadde imøtegått utfordringen fra den publisistiske historieskrivingen, så foregikk det en betydelig selvrefleksjon og utvikling.

Det er lett å se paradokser i perioden. For samtidig som de strenge og velkjente rammene rundt faget formelt sett forsvant, så forble det en stor grad av kontinuitet siden størstedelen av ansatte ved institusjonene fortsatte i sine stillinger, mye av de organisatoriske ordningene forble de samme, og en stor gruppe historikere synes fremdeles å holde på teorien om historisk materialisme. Til tross for dette og den vanskelige økonomiske situasjonen, så videreutviklet historievitenskapen seg betraktelig mye på grunn av en forbedret arkivtilgang og fordi nye tilnæringer og temaer ble inkludert. Sammen med økt internasjonal kontakt og utveksling skapte dette et rikere og mer differensiert historiefaglig miljø.

Likevel er det advart mot å trekke forhastede slutninger om nivået innen russisk historievitenskap; rundt årtusenskiftet var det påstått at det fremdeles var svært ujevnt, med bemerkelsesverdige resultater og framgang på viktige områder, men med underskudd og tilbakegang på andre. Mens noen historikere hadde grepet fatt i innovative tendenser og åpnet for nye perspektiver, så hadde andre orientert seg utenom mer moderne konsepter og fortolkninger. Elementene av kontinuitet som finnes i hele den postsovjetske konteksten kan ha vært medvirkende til dette, og kanskje spesielt til at det tok tid før det kom forsøk på selvstendige analyser.³⁷⁷ Ujevnheten i disse analysene bør sees i lys av et brått og kanskje noe uventet ”paradigmeskifte”. I en helhetlig vurdering av utviklingen av russisk historievitenskap trekker likevel mange positive konklusjoner når man tar omstendighetene i betraktning – der forholdene for forskning generelt har vært dårlige.³⁷⁸ Noe som særlig trekkes fram er den omfattende publiseringen av store mengder

³⁷⁶ Bohn, s 93

³⁷⁷ Zubkova, s 82; Baron, avsnitt 28

³⁷⁸ Miller, avsnitt 23

dokumenter fra tidligere hemmelige arkiver. ”Arkivrevolusjonens” bidrag til overkomning av den historiografiske krisen bør heller ikke overdrives. Åpnere arkiver har med stor sannsynlighet øket kvaliteten på forskningen på lang sikt. Samtidig er tilgangen til noen av de sentrale arkivene, som til det tidligere KGB og Presidentarkivet, fremdeles svært begrenset. Også når det gjelder konsepter, teorier og metodologi har det vært en positiv utvikling – spesielt når man tenker på innflytelsen læreboken *Kratkij kurs*, som ennå dominerte i slutten av 1980-årene.³⁷⁹

1990-årene var en overgangsfase der samfunnsendringene påvirket historiefremstillingene mer enn omvendt, som under perestrojka. Det er hevdet at russisk historiefag i denne perioden har vært på *et introvert stadium*, med begrunnelse i mangel på innovasjon i behandlingen av russisk historie, og i avholdenheten fra å forske på verdenshistorie – som delvis forklares med den avstanden som tidligere har vært til det internasjonale fagmiljøet.³⁸⁰ Noe av påstanden om manglende innovasjon bortfaller når man tar i betraktning endringen i fokus fra makro- til mikronivå samt åpenheten for å benytte nye teorier og metoder. For øvrig er det som heller burde kalles en tendens til selvsentrering om egen identitet naturlig i forbindelse med oppløsningen av et noe ensidig teoretisk rammeverk og bortfall av ideologisk-politiske funksjoner tilknyttet faget. Dessuten var det sannsynligvis nødvendig å først fylle ut ”hvite flekker” for å oppnå størst mulig grad av ”historisk sannhet” i nyvurderingene. Det bør også tillegges at om man for eksempel leser årsrapportene fra *Institutt for historie* ved Vitenskapsakademiet, så vil man kunne se at det i hele den postsovjetske perioden har vært stor tematisk og ”geografisk” bredde i forskningen. *Dette kapitlet har i beste fall bare beskrevet hovedtendenser*. Det er påpekt flere faktorer som kan ha vært, og fremdeles kan være til hinder for utviklingen av russisk historievitenskap. Foruten vanskelige og usikre samfunnsforhold er delegitimeringen av gamle strukturer for tenkning og styring et aspekt, et annet er problemer med å konseptualisere nasjonalitet og nasjonal historie i en multietnisk stat, og et tredje er overlevelsen av gammel elite i viktige posisjoner.³⁸¹

I det første postsovjetske tiåret var det tydelig at historikerne hadde mulighet til å forske og skrive uavhengig av politisk-ideologiske direktiver, og at historiefaget hadde mistet sin direkte funksjon som instrument for statsmakten. Særlig var siste halvdel preget av en rask utvikling bort fra elementer som kunne tyde på en faglig krisetilstand. Rundt år 2000 ble russisk historieforskning tilknyttet vitenskapssentrene regnet for å oppfylle vanlige ”vestlige” standarder, og historievitenskapelige arbeider har i stor grad tilpasset seg et pluralistisk miljø og utviklet seg

³⁷⁹ Miller, avsnitt 24

³⁸⁰ Bohn, s 101 N 20

³⁸¹ Baron, avsnitt 30

utover stadiet preget av mer faktografiske fremstillinger.³⁸² Sammen med fristillingen fra direkte og autoritære politiske krav – som selvfølgelig ikke betyr at russisk som annen historiefremstilling ikke kan være uten politiske og sosiale bindinger – så har utvidet kildeilgang i hjem- og utland, interesse, aksept og bruk av nye tilnærminger, og økt internasjonal kontakt, gjort at postsovjetisk russisk historiefag ikke synes å ha påtrengende behov for noen krisehjelp.

³⁸² Bohn, s 104

Konklusjon

Den politiske prosessen tilknyttet oppløsningen av Sovjetunionen var sterkt påvirket av historiedebatten, og historikermiljøet selv fikk flere faglige utfordringer i forbindelse med nyfortolkningen av sovjet-russisk historie. Intensjonen med oppgaven har vært å se på sovjetisk historietradisjon, vise overgangen fra sovjetisk til postsovjetisk historievitenskap samt konsekvenser som følge av oppløsningen av et tilnærmet obligatorisk teoretisk grunnlag. Oppmerksomheten har i hovedsak vært rettet mot det etablerte og profesjonelle historiemiljøet og forskning tilknyttet dette, men det er viktig å ikke glemme historieskriving gjort av andre. I sovjetisk tid gjelder det arbeider både av historikere, dissidenter og skjønnlitterære forfattere, i postsovjetisk tid mer journalistisk og annen historieskriving – som har fått stor oppmerksomhet og mange lesere.

Utviklingen faget har gjennomgått er forsøkt belyst både fra en indre teoretisk linje og fra mer ytre forhold, og da særlig politiske endringer. Disse to faktorene hang tett sammen i sovjetperioden siden de teoretiske føringene kom fra Kommunistpartiet, som igjen utgjorde lederskapet i staten. Sovjetisk lederskap var hele tiden svært bevisst den makt og funksjon historien kan ha, og historievitenskapen var sterkt preget av Kommunistpartiets politiske kontroll som kom til uttrykk i teori og metode, tematikk og i institusjonelle ordninger. Som en konsekvens av dette kom offisielt godkjente fremstillinger til å underbygge påstanden om Sovjetstatens uunngåelighet og kommunismens uovertreffelighet, og faget fikk en legitimerende funksjon. Dermed kan en del av den sovjetiske historieforskningen bære preg av ideologisk legitimering mer enn fri vitenskapelig diskurs, og spesielt under Stalin fulgte historieskrivingen konjunktorene i partilinjens svært tett. Selv om det å ligge nært partilinjens var ”nødvendig” i hele Sovjet-perioden, så var det etter at Khrusjtsjov kom til makten synlig både en konform og en mer uavhengig linje i historieforskningen, synliggjort av om enn en vanskelig eksistens til dissidentene. I denne perioden ble det tydeligere at mange historikere opplevde problemer tilknyttet uoverensstemmelse mellom teori og empiri, og mange var utilfreds med en dogmatisk versjon av den historiske materialismen. I praksis kom mange historikere i sensovjetisk tid til å arbeide med åpnere tilnærminger.

Det synes som om de fleste sovjetiske historikere, som så mange andre, var uforberedt på hastigheten i perestrojka-prosessen. Dermed ble det innledningsvis for det meste historikere som hadde vært hindret i sitt arbeid i Brezjnevs-perioden, nemlig dissidentene, som var blant de første til å benytte muligheten til ytringer uavhengig av partilinjens. I langt større utstrekning enn av

historikerne ble muligheten grepet av aktører innen skjønnlitteratur og film, og særlig av journalister og andre skribenter – grupper som sannsynligvis ofte kan uttrykke seg raskere enn en faghistoriker via et vitenskapelig arbeid. I takt med de politiske endringene under Gorbatsjov ble historiefaget nært tilknyttet den politiske debatten som foregikk i offentligheten. Et av de viktigste temaene var Stalin-tiden. Myndighetene uttrykte et dualistisk eller ambivalent syn der personkulten og forfølgelser ble fordømt, men der det på samme tid ble uttrykt respekt for det som var oppnådd av materiell og industriell art. En slik delvis antistalinistisk holdning kom av at man ville distansere seg fra kriminelle aspekter ved Sovjetstatens historie, mens man samtidig forsøkte å bevare og rehabilitere leninismen. Noen forsøkte å sette et klart skille mellom den leninistiske og den stalinistiske perioden – for kanskje dermed å unndra Sovjetstatens innledende periode fra kritikk. Men media var dominert av antikommunistiske holdninger, og et utbredt syn der var at leninismen hadde lagt grunnlag og selv *var* grunnlaget for et senere totalitært styre.

Sovjetisk historiefag viser hvor nært det faglige og det politiske kan henge sammen. Også under perestrojka ble historien sett på som en viktig bestanddel i partiets forsøk på å gjennomføre en kontrollert reformasjon av sovjet-samfunnet. Under perestrojka ble den offisielle holdningen til historiefaget og til den sovjetiske fortiden gradvis forandret – delvis på grunn av partiledelsens initiativ, og delvis påtvunget fra allmennheten gjennom den omfattende publiseringen som gikk langt utover grensene som partiledelsen hadde trukket opp. Stadig nye avsløringer om ukjente aspekter ved Sovjetunionens historie forsterket interessen. Men mens det i den sovjetiske perioden var Kommunistpartiet/staten som dominerte faget, så ble dette forholdet i stor grad omvendt i slutten av perestrojka-tiden; nå ble myndighetenes forsøk på balansegang i historierevisjonen utfordret av frimodige erindringer og nyundersøkelser basert på nytt arkivmateriale. Det ble for mange negative hendelser å skulle forsvare, og oppmerksomheten på dette kan kanskje sies å ha vært en medårsak til at marxismen-leninismen og Sovjetunionen ble så sterkt diskreditert. At historisk avsløring og fortolkning i seg selv kunne ha politisk ladning var særlig tydelig i de ikke-russiske republikkene, der spørsmålet om legitimiteten av innlemmingen i Sovjetunionen var svært aktuelt. Historiefremstilling og sosialt minne utviklet seg altså ikke bare som et fenomen i sin egen rett, men var også sterkt medvirkende til historisk endring.

Med oppløsningen av unionen ble det på flere måter raskt endrede arbeidsvilkår for historikerne. De gamle teoretiske føringene var sterkt kritisert og Kommunistpartiet ble en tid forbudt, og en stor mengde nytt arkivmateriale og utenlandsk litteratur ble tilgjengelig. I tillegg ble sosiale og økonomiske forhold ble vanskeligere. Omveltningene skapte også avstand mellom liberale og konservative historikere. Det synes om det tok noe tid før nyorienteringer gjorde seg gjeldende som en dominerende tendens i historieforskningen, selv om bortfallet av politisk kontroll

ga slik mulighet. Dette understrekes av at det i første halvdel av 1990-årene ble gitt stor oppmerksomhet til publisering av arkivmateriale og til studier med vektlegging av empiri heller enn ny teoretisk tilnærming. Det ble på denne tiden også gitt ut mange biografier og memoarer. Sett i lys av den omfattende åpningen av tidligere utilgjengelige arkiver kan et slikt fokus ha vært en logisk og nødvendig fase. Samtidig fantes det et tydelig totalitaristisk syn spesielt i vurderinger av Stalin-tiden, og dette til tross for at det var tilgang til kilder som kunne nyansere dette synet. Rundt midten av tiåret begynte det å bli imøtegått. Det hadde da i en tid vært økende oppmerksomhet til sovjetisk hverdagsliv. Særlig interesse var det for 1920- og 30-årene, og det ble fokusert mer på sosiale forhold utenom den politiske eliten. Forskning på samfunnet under Stalin ble nyansert av tilnærminger som lå nærmere det vestlige revisjonistiske synet. I denne historieskrivingen ble antropologiske og sosialhistoriske tilnærminger mye benyttet. Likevel fortsatte en totalitarismetilnærming å ha en del støtte, og stalinismens karakter er fremdeles omdiskutert i Russland. En stor gruppe historikere fortsatte dessuten å holde seg til teorien om historisk materialisme. Det *kan* se ut som om disse tilhører den eldste generasjonen blant historikerne. Den dogmatiske sovjetiske varianten synes å være forlatt, og teorien er anvendt mer liberalt og ofte sammen med teori om sivilisasjonsutvikling og modernisering. Tematisk sett var historieskriving i 1990-årene dominert av sovjetisk og russisk historie. Også dette kan sies å være en naturlig fase med tanke på raske omveltninger og tilgang til nytt kildemateriale som bedre kunne belyse tema som tidligere hadde vært tabubelagte eller bare behandlet på en tabloid måte. En vesentlig forskjell mellom sovjetisk og postsovjetisk historievitenskap er bortfallet av partistatlig kontroll og forsøk på ideologisk styring og bruk av faget. Med unntak av noen tilfeller med lærebøker og innstramminger av arkivtilgang, så finnes det ikke kjente eksempler på at myndighetene har forsøkt å utøve kontroll.

Etter en noe avventende holdning innledningsvis i 1990-årene har en stor andel av russiske historikere grepet de nye mulighetene som bortfallet av Kommunistpartiets kontroll brakte med seg teoretisk og tematisk. For selv om faget også har vært preget av kontinuitet når det gjelder organisasjon, bemanning og teori, så har det likevel gjennomgått en grunnleggende forandring. Historiske analyser var rundt tusenårsskiftet riktignok anklaget for ha et noe ujevnt nivå, men de fleste historikere som har analysert perioden fremholder at russisk historieforskning har beveget seg vekk fra politiske direktiver og har utvist stor grad av tilpasning og vilje til nyorientering. Av særlig verdifulle utgivelser er den omfattende dokumentpubliseringen samt forskning på diverse tema tilknyttet Stalin-tiden.

Videre blir det sett nærmere på årsaker til den krisen mange har ment at russisk historievitenskap har befunnet seg i, og tilslutt gjøres det et forsøk på å trekke historiografiske erfaringer ut fra studiet av et fag i omstilling.

Årsaker til opplevelse av krise

I begynnelsen av 1990-årene ble det vanlig å se uttalelser om at det russiske historiefaget var i krise. Avhengig av faglige og politiske preferanser, tradisjon og kanskje også generasjon, har det vært ulike oppfatninger av dette – i hvilken grad det eksisterte en krise og hva den besto i. Om man aksepterer at det var en krise kan man se både teoretiske, metodologiske, kildemessige, tematiske og kanskje etiske aspekter ved den. Forsøker man å stille seg upolitisk til arbeidsvilkårene i sovjetisk tid, vil det nok av mange oppfattes som svært utilstrekkelig å ikke ha større frihet til å ta opp de tema man vil og ha tilgang til arkivmateriale og utenlandsk litteratur i større grad enn hva som ofte var tilfelle.

Når det gjelder *teoretiske årsaker* til krise er det en vanlig påstand at det i historieteorien utledet av marxismen-leninismen fantes utilstrekkeligheter. Om J. Scanlans observasjon av en dogmatisk historieteori som i praksis førte til at faghistorikerne arbeidet etter langt åpnere tilnærminger er riktig, så kan det være en indikasjon på at teorien hadde svakheter. På den annen side er det normalt at teorier utvikles og utvides. Men et problem ved den dogmatiske fortolkningen av teorien om historisk materialisme var at den ga et bilde av samtiden som en uunngåelig kulminasjon av tidligere historisk utvikling – en teleologisk utvikling med stadig framgang henimot et endelig kommunistisk samfunn. Historien fikk dermed også en rolle som ”framtidsvitenskap”. Når teleologien viste seg å ikke være selvsagt kan det ha skapt behov for å gjøre teorien mer i overensstemmelse med resultater fra empirisk forskning. Økt vektlegging av irregularitet i historisk utvikling og erkjennelse av ikke-materielle faktorer stimulerte også til teoretisk refleksjon. Slike forsøk på revideringer av det teoretiske grunnlaget vakte flere ganger motstand fra konservative historikere.

Selv om teoretisk utvikling og politiske føringer ofte hang sammen i sovjetisk tid, så er det mulig å skille ut tydelig *politiske årsaker* til det som ble en kriselignende tilstand for mange. Blant disse er fortolkningen av begrepet *partijnost*, som ofte ble brukt i den forståelse at historikerne bare kunne oppnå objektivitet ved å forklare historiens lovstyrte prosess ved å holde seg nært til fortolkningene til Kommunistpartiet, som ”inkarnerte” historiens progressive kraft. Den politiske kontrollen var særlig sterk når det gjaldt arbeid med Kommunistpartiets og Sovjetunionens historie.

I sovjetisk tid foregikk en slik politisk innblanding i praksis blant annet ved at myndighetene organiserte grupper med ”sosiale ordrer” i forberedelsene av bestemte historiske studier. Slik ble det skapt arbeider som uttrykte det offisielle synet, og dette påvirket igjen de fleste delene av historisk kunnskap.³⁸³ Myndighetene var spesielt oppmerksomme på forberedelsene av lærebøker.

³⁸³ Tsjoubarian, avsnitt 21

Tilnæringer ut fra klasse og ideologi ble betraktet som overlegne, idéer om humanisme og pasifisme ble eliminert fra analyser, og liberalistiske og sosialdemokratiske ideer var erklærte motsetninger til marxismen.³⁸⁴ Mye arkivmateriale var vanskelig tilgjengelig, og mange tema kunne ikke taes opp på grunn av deres politiske implikasjoner. Offentlig poststalinistisk historieskriving innrømmet at det hadde utviklet seg avvik under Stalin, men bestred at dette hadde avbrutt den lineære utviklingen av det sovjetiske samfunnet.

I autoritære samfunn kan politiseringen av historiefaget gjøre at det får en funksjon som opprettholder av et bestemt system, og dette kan ha flere negative konsekvenser. Kontroll- og sensursystemet gjør at utdanning, forskning og publisering får liten selvstendighet og frihet. I Sovjetunionen førte de sterke politiske føringene til konformisme, som også kunne bli et kriterium som målte lojaliteten i det vitenskapelige miljøet.³⁸⁵ Dermed var det vanskelig å forsøke skrive sann og fullstendig historie fra denne perioden, og som et resultat ble historien full av såkalte “hvite flekker”. Når det politiske grunnlaget i stor grad ble diskreditert i forbindelse med oppløsningen av Sovjetunionen fikk det innvirkning også på det nært forbundede helhetssynet på samfunnsutviklingen. At historiefaget var et så sterkt politisk styrt fagområde var medvirkende til at mange historikere og andre opplevde at historiefaget ikke kunne leve opp til forventningene i en ny og friere tid. Som et resultat av dette gikk en tilnærmet teoretisk og politisk monisme i oppløsning. Selv om teorien av historisk materialisme har fortsatt å være tilstede i postsovjetisk russisk forskning, så har det likevel vært i en langt mer nyansert og pluralistisk historiefaglig diskurs enn før.

De samfunnsmessige endringene foregikk svært raskt, og etter Sovjetunionens oppløsning ble gamle autoriteter tilsynelatende brått borte. Dermed forsvant også gamle politiske føringer innenfor faget i stor grad, noe som for mange liberalt innstilte historikere opplevdes som en utgang av en langvarig krisetilstand. Sannsynligvis var opplevelsen av en ny krise sterk blant konservative historikere innenfor de områder av historiefaget som hadde vært mest politisert. Definisjon og opplevelse av krise kunne dermed avhenge av faglig tradisjon og politisk overbevisning. Situasjonen bekrefter også Thomas Kuhns teori om at både indre og ytre betingelser kan forårsake vitenskapelig krise.³⁸⁶

³⁸⁴ Tsjoubarian, avsnitt 22 og 32

³⁸⁵ Tsjoubarian, avsnitt 2

³⁸⁶ Thomas Kuhn, *Vitenskapelige revolusjoners struktur*. Spartacus Forlag, Oslo 2002, s 11

Et fag i overgangsfase – en historiografisk erfaring

Samfunnstilstanden preger ofte orienteringen i historievitenskapen, og tilstanden i postsovjetisk historievitenskap må sees i sammenheng med overgangsfasen samfunnet generelt var i. I en samfunnsmessig endringsprosess kan historikeren få en viktig rolle i revurderingen av det sosiale og offentlige minnet. I Russlands tilfelle var det både en politisk og vitenskapelig problematikk tilknyttet nyvurderingen av egen fortid. Det kan være vanskelig å avgjøre hvilke faktorer som var den viktigste drivkraften i forandringen i russisk historievitenskap. Selv om det eksisterte en revisjonistisk linje i sovjetisk historiefag, så kan politisk utvikling synes å ha vært den første drivkraften, der historien så selv ble en sterk faktor som medvirket til at et destabilisert politisk system falt. Dette skapte igjen rom for videre faglig utvikling.

Ser man på den utstrakte sovjetiske politiseringen av samfunnsfagene som noe negativt, kan prosessen i postsovjetisk tid sees som et forsøk på restaurering. At mange historikere synes å ha trengt tid i denne prosessen kan tyde på en viss desorientering i den nye identitetssøkingen. I lys av situasjonen som helhet kan fokuset på empiri og dokumenter og et noe senere forsøk på nye tilnærminger vise henholdsvis reaksjon og forsøk på å overkomme en kriselignende situasjon innledningsvis i postsovjetisk tid. Letingen etter alternative historiefremstillinger var en del av behovet for å fylle ut "blanke sider" i den offisielle historiefremstillingen, og også for en rehabilitering av personlige og kanskje man kan si mer demokratiske dimensjoner i historien. Historiefaget og humaniora generelt gjennomgikk etter hvert store endringer, forsterket både av politiske hendelser, forbedret arkivtilgang og faginterne nyvinninger som innebar aksept for nye tema og tilnærminger. Også kontakten med internasjonalt fagmiljø har hatt positiv innvirkning både faglig og økonomisk. Forandringene i det russiske historiefaget kom særlig til uttrykk i en omfattende nyvurdering av sovjet-russisk historie, og en av de tydeligste tendensene var dreiningen fra en totalitaristisk tilnærming til en mer revisjonistisk med et sterkt fokus på sovjetisk hverdagshistorie eller et perspektiv "nedenfra".

Kan det dermed sies at russisk historiefag har gjennomgått en vitenskapelig revolusjon? Begrepet 'paradigmeskifte' er av og til å se i denne forbindelse, der det vanligvis er siktet til nye trender angående valg av metode og tema. Kuhn selv definerer et 'paradigme' som "allment anerkjente vitenskapelige prestasjoner som i en periode fungerer som modeller for problemer og løsninger innen et fellesskap av forskere".³⁸⁷ Videre mener han at når usikkerheten innenfor et paradigme gjør at forskningsproblemer ikke lar seg løse som før, vil de gjeldende regler og normer svikte. Dette vil medføre jakt på nye regler, og dette foranlediger krise.³⁸⁸ Da det marxist-

³⁸⁷ Kuhn, s 9-10

³⁸⁸ Kuhn, s 70

leninistiske teoretiske grunnlaget hadde mistet sin dominerende status som forskningsmodell, kan det ha vært få andre modeller som var nærliggende i det russiske historiemiljøet. Videre har den gamle tilnærmingen fortsatt å eksistere sammen med og ved siden av nye. Historikeren Thomas Bohn har sett dette som en patriotisk konsensus blant det historiske etablissementet fra det tidligere Sovjetunionen, basert på et skille mellom ulike sfærer for påvirkning og interesse, noe som tillot en fredelig sameksistens.³⁸⁹ Hvor fredelig denne situasjonen har vært kan diskuteres. Russiske historikere, blant annet Sakharov, Zubkova, Litvak og Sjtsjerban har fremhevet konflikten mellom nye og gamle retninger, og for konservative historikere – vanskelighetene med å akseptere pluralismen. Dette stemmer godt overens med Kuhns påstand om at introduksjon av nye teorier som regel vekker reaksjoner, særlig blant spesialister som rammes på sitt spesielle kompetanseområde. En ny vitenskapelig praksis kan få konsekvenser, i verste fall nedgradere, det arbeidet som ligger i bunnen for deres karriere.³⁹⁰ Dette er trolig en reaksjon som kan sees i de fleste vitenskapelige miljøer, men det er ikke usannsynlig at et miljø uten pluralistiske tradisjoner får større problemer enn andre. Dermed kan det i en tid finnes polarisering før det oppnåes konsensus om den videre vitenskapelige standarder. En ”vitenskapelig revolusjon” definerer Kuhn som endringer i form av ”tradisjonsødeleggende motstykker til normalvitenskapens tradisjonsbundne virksomhet”.³⁹¹ Dette har klart vært tilstede i russisk historievitenskap. Men til tross for at nye tilnærminger ble tatt i bruk, kan det være vanskelig å påstå at et en revolusjon i Kuhns forstand har funnet sted. Dette understøttes av kontinuiteten fra sovjetisk tid, og den fortsatte polariseringen som medfører at det i historiemiljøet synes å mangle aksept for deler av det etablerte forskningsfellesskapet. Utviklingen har likevel vært omfattende ved at en tilnærmet monisme er erstattet med pluralisme og frihet til å arbeide ut fra selvvalgte tilnærminger og tematikk.

Det som oftest er trukket fram som et hinder for en fortsatt positiv utvikling er kontinuiteten innen faget. Sakharov sa i 2002 at sovjetsamfunnet fremdeles la sine parametre på mange områder; i relasjoner mellom folk og mellom myndigheter og samfunn. Det nye Russland fikk både bemanning og mentalitet fra det forrige regimet, videreførte tradisjoner, vaner, psykologi, og komplekser.³⁹² Når N. Baron gjør en vurdering av det kulturelle aspektet ved et fagmiljø, fremhever han at kulturell endring kan trenge en lengre omstillingsperiode enn en strukturell. Årsaken til dette er at mange internaliserte disposisjoner og antakelser, også historisk bevissthet og identitet, kan være resultat av en lang sosialiseringssprosess.³⁹³ Dette kan forklare de tilsynelatende

³⁸⁹ Bohn, s 93-105

³⁹⁰ Kuhn, s 19

³⁹¹ Kuhn s 18

³⁹² Sakharov 2002, s 4

³⁹³ Baron, avsnitt 7

vanskelighetene med å oppnå teoretisk og metodologisk konsensus i russisk historiemiljø. Noen tilskriver dette den høye andelen av eldre historikere, og ser et generasjonsskifte som nødvendig for at russisk historievitenskap skal utvikles i riktig retning.³⁹⁴ Ifølge Kuhn kan utvikling av konsensus ta tid; han hevder at ”veien til stabil enighet blant forskerne er usedvanlig arbeidskrevende”, og at eldre skoler innen forskningen bare gradvis vil forsvinne.³⁹⁵

Som i generell vitenskapsteori vil paradigmeskifter også innenfor historiefaget alltid endre forskerfellesskapets perspektiv på egen historie.³⁹⁶ Dette er utviklingen av det russiske historiefaget et eksempel på. Den historiografiske interessen som har vært vist særlig prosessen under perestrojka vitnet om at en ny fase var på gang. Om denne prosessen rundt årtusenskiftet ennå ble karakterisert som ufullstendig i og med at den ikke berørte hele fellesskapet, så har den likevel satt mange nye standarder som neppe kan reverseres. Nyvinningene i russisk historiefag, både når det gjelder kildemateriale og forskning, har også påvirket og bidratt til utvikling av det internasjonale historiemiljøet.

Det er stor enighet om hovedtendensene i russisk historiefag i litteraturen som er benyttet i denne fremstillingen. Dette har redusert behovet for å drøfte denne litteraturen mot hverandre. Det som finnes av uenighet har berørt faget under perestrojka-perioden, der vestlige historikere synes å ha fokusert mer på mediediskursen mer enn teoretisk utvikling i fagmiljøet. Historikerne som har analysert den postsovjetske perioden har også sett litt ulike ting: Flere har sett bortfallet av en sentral ideologisk styring bli etterfulgt av teoretisk eller et epistemologisk kaos, andre har sett paradokser begrunnet i sameksistensen av gamle og nye tilnærminger, mens andre igjen stiller seg noe uforstående for slike påstander og tenderer til å se en grundig og overveid antakelse av ny teori og tilnærming. Det kan være forståelig at man synes å ha vanskeligheter med å trekke klare konklusjoner fra russisk historieforskning i 1990-årene. Selv om det er hevdet at faghistorikerne heller langsomt begynte å utnytte den nye åpenheten og led under et prestisjetap, så foregikk det en betydelig selvrefleksjon og utvikling på kort tid. Det analytikere har fanget opp av nyutvikling blir det av de fleste sett positivt på, særlig i det at dogmatiske konsepter blir fortrent og at en mer demokratisk tilnærming er antatt av mange. På tvers av nasjonal tilhørighet blant historikerne finnes det likevel et skille når det gjelder vurderingen av nyere russisk forskning. Noen viser til dens ujevnhet, andre konsentrerer seg mer om de gode resultatene. I denne siste gruppen kan Sakharov, Pikhova og Davies plasseres. Davies oppsummerer utviklingen med å hevde at de beste

³⁹⁴ Bohn, s 103-104; Baron, avsnitt 28

³⁹⁵ Kuhn, s 26 og 29

³⁹⁶ Kuhn, s 10-11

studiene av sovjetisk historie inntil begynnelsen av 1990-årene var publisert i Vesten, men at dette forholdet ble snudd rundt 1995 da russiske historikere ”overtok og gikk forbi oss”.³⁹⁷

I lesing og vurdering av nyere russisk historieforskning blir kunnskap om kontinuitet og brudd et viktig aspekt. Å kjenne til nyvinninger og forlenget sovjetisk tradisjon, på ont og godt, vil gjøre forståelsen og utbyttet av russisk litteratur større, og det vil lette samarbeid. Dette gjelder også om man ønsker å gjøre komparasjoner. På det historiografiske området ville det vært interessant å se en grundig sammenligning av det russiske historiefaget og faget i andre postsovjetiske stater, både i en helhetlig vurdering og innenfor mer avgrensede fagområder. Det finnes både likheter og ulikheter, og dette kunne da blitt grunnlag for å formulere teori om overgangsfaser spesielt innenfor historiefaget. Oversikten gitt i denne oppgaven viser kun det som er hevdet å være hovedtendenser, og kan ikke alene være grunnlag for teoridannelse. Den kan i beste fall bare antyde mulige utgangspunkt for dette.

Glasnost åpnet for muligheter for å kritisere det sovjetiske samfunnet, en åpenhet som det så ble vanskelig å stanse nettopp fordi det var oppmuntret til den. En utvikling som har utfordret gamle dogmer og inkludert en stadig større grad av pluralisme har ikke foregått smertefritt. Nyvurderinger av historien, forstått både som sosialt minne og som fag, berører ofte både individ og samfunn. Problemet for historiefaget kan være som for samfunnet for øvrig – å tolerere ulikhet innenfor grenser det er enighet om og frihet til å debattere disse.

³⁹⁷ Davies 1997, s 117-118

Litteraturliste

Airapetov, Arutiun G., "O sovremennykh universitetskikh utsjebnikakh po novoj i novejszej istorii." I *Novaja i novejsjaja istorija*, (5) 2003

Barber, John, *Soviet historians in crisis: 1928-1932*. London, Macmillan 1981

Baron, Nick, "History, Politics and Political Culture: Thoughts on the Role of Historiography in Contemporary Russia." *Cromohs*, 5 (2000) http://www.cromohs.unifi.it/5_2000/baron.html

Bentley, Michael, *Modern Historiography. An Introduction*. London/New York, Routledge 1999

Bohn, Thomas, "Paradigmawechsel in der russischen Historiographie? Sechs Tesen und drei Prognosen." I Alojz Ivanisevic (red.), *Klio ohne Fesseln? Historiographie im östlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus*. Wien, Österreichischen Ost- und Südoster-Institut/Peder Lang Verlag, 2002,

Buldakov, V.P., "Scholarly Passions around The Myth of "Great October"." *Kritika* (2) 2 2001, s 295-305

Byrnes, Robert, "Some Perspectives on the Soviet Ferment. Concerning Soviet History." I Takayuki Ito (red.), *Facing Up to the Past*. Sapporo, Slavic Research center, Hokkaido University 1989

Davies, Robert W., "Soviet and Post-Soviet Historiography." I *The Cambridge Encyclopedia of Russia and the former Soviet Union*. Cambridge University Press 1994

Davies, Robert W., *Soviet History in the Gorbachev Revolution*. Basingstoke, Macmillan 1989

Davies, Robert W., *Soviet History in the Yeltsin Era*. London, Houndmills 1997

Egge, Åsmund, *Fra Aleksander II til Boris Jeltsin: Russlands og Sovjetunionens moderne historie*. Oslo, Universitetsforlaget 1993

Egge, Åsmund, "Nyere forskning om den russiske revolusjon i 1917." I *Nordisk Østforum* nr 3 2001

Fitzpatrick, Sheila, "The Soviet Era in Retrospect: History and Historiography." Paper fra 2000. http://www.virginia.edu/crees/Fitzpatrick_paper.pdf

Holquist, Peter, *Constructing a New Past: The Soviet Experience in Post-Soviet Historiography*. <http://www.stanford.edu/group/Russia20/holquist.htm> 1998

Iggers, Georg, *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*. Middletown, Wesleyan University Press 1997

Istoritsjeskie isledovanie v Rossii: tendensii poslednikh let. G.A. Bordjugov (red.), Moskva, AIRO-XX 1996

Ito, Takayuki (red.), *Facing Up to the Past. Soviet Historiography under Perestroika.* Slavic Research center, Sapporo, Hokkaido University 1989

Jepsen, Jeppe N., *En kritisk historiografisk metode.*
<http://www.historie.sdu.dk/rubicon/2000c/metode.html> 2000

Kan, Alexander, "A Prodigal Son's Return: Post-Soviet Historians in Search of a new Identity." I *Storia della Storiografia*, 44, 2003

Kan, Aleksander, *I påvente av frigeringa. Sovjetisk historieteori mellom Stalin og Gorbatsjov.* Oslo, Samlaget 1988

Kjeldstadli, Knut, *Fortia er ikke hva den engang var.* Oslo, Universitetsforlaget 1999

Kolstø, Pål, *På vei mot av-leninisering? Sovjetisk historierevisjon under Gorbatsjov.* Oslo, Forsvarsstudier 4 1989

Kozlov, V.P., *Obmanutaja, no torzjestvuiosjtsjaja KLIO.* Rosspen 2001.

Kuhn, Thomas, *Vitenskapelige revolusjoners struktur.* Spartacus Forlag, Oslo 2002

Langenohl, Andreas, "History between Politics and Public: Historiography, Collective Memory, and the "Archival Revolution" in Russia." I *Kritika* 1(3) Vår 2000

Litvak, Boris G., *Paradoksy rossiskij istoriografii na perelome epokh.* St. Petersburg, Dmitrij Bulanin 2002

Litvin, Alter L., *Writing History in Twentieth-century Russia: A View from Within.* Houndmills, Palgrave 2001

Logunov, A.P., *Russian Historical Science in the 20th Century*, i Anders Jølstad og Marianne Lunde (red.), *Proceedings: reports, abstracts and round table introductions: 19th International Congress of Historical Sciences*, Universitetet i Oslo 2000

Logunov, A. P., *Russian Historical Science within the Historiographical Culture and the Twentieth Century Historiographical Project.* <http://www.oslo2000.uio.no/english/index.htm>

Markwick, Roger D., *Rewriting History in Soviet Russia: the politics of revisionist historiography, 1956-1974.* Basingstoke, Palgrave 2001

Marx, Karl, *Til kritikken af den politiske økonomi.* Forord. 1859, Ukjent dansk oversettelse.
<http://www.marxister.dk/vis.php?id=171&forf=1&bog=55&type=one>

Miller, Aleksej, "The Communist Past in Post-Communist Russia." *Eurozine.*
<http://www.eurozine.com/articles/> 2002

Monas, Sidney, "History Problems". I Henry Kozicki (red.), *Western and Russian Historiography. Recent Views*. New York, St. Martin Press 1993

Naimark, Norman, "Post-Soviet Russian Historiography on the Emergence of the Soviet Bloc." *Kritika*, vol 5, nr 3 2004

Newth, Mette, "A brief summary of the history of censorship in Russia in 19th and 20th century." http://www.beaconforfreedom.org/about_database/russia.html, Oslo 2002

Nielsen, Jens Petter, "Moderne sovjetisk historieforskning." I *Frontlinjer i historiefaget: moderne historieskriving i internasjonalt perspektiv*. Nils Johan Ringdal (red.) Oslo, Universitetsforlaget 1983

Nistad, Bjørn, *Russisk politisk idéhistorie fra opplysningstiden til idag*. Oslo, Solum 2004

Odén, Birgitta, "Innledning". I *Frontlinjer i historiefaget: moderne historieskriving i internasjonalt perspektiv*. Nils Johan Ringdal (red.) Oslo, Universitetsforlaget 1983

Petrov, A.V., "Nautsijnaja konferentsija na istoritsjeskom fakultetet po problemam metodologii istorii". *Al'manak universitetskij istorik, nomer*, Statsuniversitetet i St Petersburg nr 1, 2002, s 152-157

Pikhoia, R.G., "Certain Aspects of the 'Historiographical Crisis', or the 'Unpredictability of the Past'." I *Russian Studies in History*, vol 40, no 2, Fall 2001

Sakharov, A.N., "Soviet Historiography: Modern Trends." I *Western and Russian Historiography. Recent Views*. Henry Kozicki (red.), New York, St. Martin's Press 1993

Sakharov, A.N., "O novykh podkhodakh v rossijskoj istoritsjeskoj nauke. 1990-e gody." I *Istorija i istoriki 2002. Istoriografitsjeskij bestnik*. Sakharov (red.), Moskva, Nauka 2002

Scanlan, James, *Marxism in the USSR: a critical survey of current Soviet thought*. New York, Cornell University Press 1985

Shleifer, Andrei, *A Normal Country. Russia after Communism*. Cambridge, Harvard university Press 2005

Shraiberg, Yakov, "Publishing in Russia." *International Library Information and Analytical Center, 2001* <http://www.iliac.org/confer/shra2.html>

Sjtsjerban, N.A., "Razdumaja o nedavnem proslom: poiski novykh podhodov." *Otetsjestvennaja istorija*, (3) 2002

Stepanskij, A.D., *Arkheografija otetsjestvennoj istorii XX beka*. Moskva, Izdatel'skij tsentr RGGU 2004

Tsjoubarian, Aleksandr O., "Power, Liberty, and the Work of the Historian", i C. Morin (red.), *18th International Congress of Historical Sciences. Proceedings*. Montreal, 1995
<http://www.hist.umontreal.ca/hst7000/TS195Tchoub.htm>

Volodina, Tatjana, "Teaching History in Russia After the Collapse of the USSR." I *The History Teacher* Vol. 38, Issue 2/www.historycooperative.org, 2005

Wada, Haruki, "Perestrojka and the Rethinking of History in the Soviet Union, 1986-88." I Takayuki Ito (red.), *Facing Up to the Past*. Sapporo, Slavic Research center, Hokkaido University 1989

Zolotarev, V.P., "Ob universitetskome kurse "Obsjtsjaja teorija istorii." *Voprosy istorii* nr 11 2003, s 172-174

Zubkova, Elena, "'Goldene Zeit' der Geschichtsforschung? Tendenzen der postsowjetischen Historiographie in Rußland." I Alojz Ivanisevic (red.), *Klio ohne Fesseln? Historiographie im östlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus*. Wien, Österreichischen Ost-und Südost-Institut/Peter Lang Verlag 2002

Oppslagsverk

Aschehougs og Gyldendals Store norske leksikon, Kunnskapsforlaget, 1997 og 1998

GADs historieleksikon. Tønnes Bekker-Nielsen (et. al.), København, Gads forlag 2001

The New Encyclopædia Britannica, bind 5, 1986

Wikiznanie, <http://www.wikiznanie.ru>